

NÜSHA

YIL: VII
SAYI: 24
GÜZ 2007

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

Muhammet Hekimoğlu

I. Abbasi Asrında Şair-Halife İlişkisi (136/753-247/861)

İbrahim Ethem Polat

Abbasi Döneminde İki Muhalif Şair ve Şiirlerinde Ortak Temalar

İsmail Çakır

Osmanlı'dan Günümüze Yabancı Dil Öğretimi Süreci

Sait Okumuş- Fahrettin Coşguner

Av ve Avcılığa Dair XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Risâle:
Kitâb-ı Sayd-Nâme

Erkan Göksu

Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhaneler

Abdurrahman Özdemir

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan
Arap Dili ve Belâgatına Dair Yazmalar

Dursun Hazer

Es-Semev'el b. Âdiyâ'nın Vefaya Dair Lâmiye Kasidesi

Abdulvahap Yıldız

Sultan Sencer ile Ahmed-i Câm Nâmekî Arasındaki İlişkiler

ISSN 1303-0752

Fiyatı: 10 YTL (KDV dahil)

Nüsha

Şarkiyat Araştırmaları Dergisi
Journal of Oriental Studies

Yıl/Volume: VII, Sayı/Issue: 24, Güz/Autumn 2007

Nüsha

Yıl: 7, Sayı: 24, Güz 2007

Altı Ayda Bir Yayınlanır Hakemli Dergi

Oku A.Ş. Adına Sahibi
ve Yazı İşleri Müdürü
(Owner and Managing Editor)
Fatih Altunbaş

Yayın Kurulu (Editorial Board)
Prof. Dr. Musa Yıldız
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Hekimoğlu
Yrd. Doç. Dr. İ. Ethem Polat

Hakem Kurulu (Advisory Board)
Prof. Dr. A. Kazım Ürün (*Selçuk Ü.*)
Prof. Dr. Azmi Yüksel (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Bedrettin Aytaç (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Faruk Toprak (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Halil Tokar (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. Hasan Çiftçi (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. Kâzım Sarıkavak (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Kenan Demirayak (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Mehmet Kanar (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. Mustafa Kılıçlı (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Mürsel Öztürk (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. N. Ünal Karaarslan (*18 Mart Ü.*)
Prof. Dr. Nevzat H. Yanık (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Nimet Yıldırım (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Rahmi Er (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Ramazan Tosun (*Selçuk Ü.*)
Prof. Dr. Recep Dikici (*Selçuk Ü.*)
Prof. Dr. Süleyman Tülüçü (*Atatürk Ü.*)
Doç. Dr. Atlan Çetin (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. Nurettin Ceviz (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. Ali Güzelyüz (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Celal Soydan (*Ankara Ü.*)
Doç. Dr. Hicabi Kırlangıç (*Ankara Ü.*)
Doç. Dr. Derya Örs (*Ankara Ü.*)

Redaksiyon:
Dr. İsmail Çakır
Dr. Hasan Almaz
Dr. Kemal Tuzcu

Yönetim yeri:
Onurlu Sk. No: 27
II. Kalaba-Keçiören-Ankara

İrtibat (Correspondence Adress)
P.K. 147,
06442 Yenışehir-Ankara-Türkiye
Telefon: (312) 3605000
E-Posta: akademiknusha@gmail.com

Yıllık Abone Bedeli
(Annual Subscription Rates)
Kişiler (for individuals):
Yurt İçi: 20 YTL
Yurt Dışı (abroad): 30 \$
Kurumlar (for institutions):
Yurt İçi: 50 YTL
Yurt Dışı (abroad): 70 \$

Abonelik için

Banka hesap no:
Türkiye İş Bankası Ankara Cebeci Şubesi
(4205 1965985) (Muhammet Hekimoğlu
adına)

Baskı: Bizim Büro Ltd. Şti
Tel: 0312-229 99 28

ISSN 1303-0752
ANKARA 2008

SUNUŞ

Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 24. sayısıyla yedinci yılına adım atmaktadır. Sosyal bilimler ve özellikle de şarkiyat alanındaki hakemli bir dergi için yedi yılın ne anlama geldiği ehlinin malumudur. Dergimiz bundan sonraki yayın hayatına yılda iki sayıyla devam edecektir. Bu zorunluluğun en temel etkeni ise mali boyuttur.

Bu sabır ve fedakârlık yarışında elde edilen başarının haklı gururu yayın ve danışma kurulları ile redaksiyon görevini üstlenen değerli akademisyenlerimize aittir. Bugüne kadar gerek yazı gerek teşvik gerekse de mali desteklerini esirgemeyen bu kadroya minnet ve şükranlarımızı sunmak isteriz.

Varlığıyla alanında hak ettiği yeri almak için gayret sarf eden dergimiz, her biri çok değerli olan kıymetli bilim insanlarının tecrübeleriyle bilim dünyasına henüz adım atan genç akademisyenleri buluşturmayı amaç edinmiştir. Çeşitli vesilelerle kopan zincirin halkalarını birleştirmeyi ve geçmişle gelecek arasındaki bağları daha da sağlamlaştırmayı en temel ilke saymıştır.

Dergimizin yirmi dördüncü sayısı, Türk, Arap, Fars dilleri ve edebiyatlarıyla orta çağ ve Selçuklu tarihi alanlarında sekiz makale ve üç tanıtımdan oluşmaktadır.

Yirmi beşinci sayıda buluşmak dileğiyle.

Nüsha

YAYIN İLKELERİ

1- Nüsha, şarkiyat alanında uluslar arası çapta yayın yapan yılda en az iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.

2- Derginin amacı, şarkiyat alanında bilimsel bir platform oluşturmaktır.

3- Dergiye, şarkiyat alanında yazılmış makale, yazma eser tahkik ve tanıtımı, bilimsel eleştiri ve kitap tanıtımı ile çeviri makale gönderilebilir. Makaleler e-posta yoluyla gönderilmedikleri takdirde makalelerin ekinde makalenin kaydedildiği bir disket bulunmalıdır. **Elektronik mektup yoluyla gönderilen ve içinde Arapça, Farsça, Urduca ve Osmanlı Türkçesi metin bulunan yazıların mutlaka bir çıktısı dergimize ulaştırılmalıdır.** Yazarlar, e-posta adreslerini bildirmelidirler.

4- Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, yayın kurulunun konu, içerik, sunuş biçimi ve bilimsel ölçütlere uyma çerçevesinde yaptıkları incelemeden sonra yayımlanmaya değer buldukları takdirde bilimsel açıdan incelenmek üzere ilgili alandaki bilimsel çalışmalarıyla tanınan iki hakeme gönderilir. Hakeme gönderilen çalışmaların yazarları gizli tutulur. Ayrıca hakem raporları gizlidir. Raporlardan birinin olumsuz olması durumunda yayın kurulu çalışmayı yayının programından çıkarır ya da yeni bir hakeme daha gönderir ve bu hakemin raporunun sonucunu dikkate alır. Raporlar dergi tarafından beş yıl süreyle saklanır.

5- **Dergimize gönderilen çalışmalar, yayımlansın ya da yayımlanmasın, yazarlarına iade edilmez.**

6- **Yayımlanan çalışmaların sorumluluğu yazarlarına aittir.**

7- Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak editörler kurulunun kararıyla, yayımlanan çalışmaların toplamının üçte birini geçmeyecek ölçüde İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Ayrıca 20 sayfayı geçmeyen Arapça ya da Farsça yazma eser metinleri de yayımlanabilir.

8- Kitap tanıtımı dışındaki çalışmalara her biri en az 50, en fazla 100 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (summary) ve anahtar kelimeler (keywords) ile makalenin İngilizce başlığı eklenmelidir.

9- Çalışmalar, PC bilgisayarda A4 kâğıdı boyutunda "word belgesi" olarak yazılmalıdır (kenar boşlukları dört yandan 2,5 cm, 12 punto Times New Roman ve 1,5 satır arayla) ve 20 sayfayı aşmamalıdır.

10- Çalışmalarda çizim, şekil ya da harita yer alacaksa bunlar, dergi boyutuna uygun biçimde metinden ayrı olarak aydıngere ya da yüksek gramajlı beyaz kâğıda belirgin çizgilerle çizilmeli, ayrıca numarası ve metin içindeki yeri belirtilmelidir. **Yukarıda belirtilen boyutlarda hazırlanmayan tablo ve çizim barındıran makaleler işleme konulmayacaktır.**

11- Çalışmalarda kullanılan notlar son not şeklinde düzenlenmeli, bu son notlarda kitap adları italik, makale adları düz karakterle tırnak içinde yazılmalıdır. Son notta kullanılan metin kitap ise şu sıra takip edilmelidir: Yazarın adı soyadı, *kitap adı*, basım yeri ve yılı, cilt, sayfa. Son notta kullanılan metin makale ise sıralama şu şekilde olmalıdır: Yazar adı ve soyadı, "makale adı", süreli yayın ya da makalenin yer aldığı kitap vs., cilt veya yıl, sayı (basım tarihi), sayfa.

İÇİNDEKİLER

Muhammet Hekimoğlu

I.Abbasi Asrında Şair-Halife İlişkisi (136/753-247/861).....7

Ethem Polat

Abbasi Döneminde İki Muhalif Şair ve Şiirlerinde Ortak Temalar21

İsmail Çakır

Osmanlı'dan Günümüze Yabancı Dil Öğretimi Süreci.....37

Sait Okumuş- Fahrettin Coşguner

Av ve Avcılığa Dair XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Risâle:
Kitâb-ı Sayd-Nâme47

Erkan Göksu

Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler65

Abdurrahman Özdemir

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili
ve Belâgatına Dair Yazmalar.....85

Dursun Hazer

Es-Semev'el b. Âdiyâ'nın Vefaya Dair Lâmiye Kasidesi.....115

Abdulvahap YILDIZ

Sultan Sencer İle Ahmed-i Câm Nâmekî Arasındaki İlişkiler137

Musa Yıldız

Adım Adım Arapça (Tanıtım).....151

Nurettin Ceviz

Niyazî Mısırî Kasîde-i Bürde Tesbî' (Tanıtım)153

İbrahim Ethem Polat

Folklor/ Edebiyat Doğu Edebiyatları Özel Sayısı (Tanıtım).....155

C O N T E N T S

Muhammet Hekimoğlu

The Relationship Between Poets and Caliphs in the
First Abbasid Period (136/753-247/861).....7

Ethem Polat

The Common Themes in the Poems of Two Opponent
Poets in the Abbasid Period21

İsmail akır

The Process of the Foreign Language Teaching
from Ottomans to Present37

Sait Okumuş- Fahrettin Coşguner

A Risala Written About Hunt And Hunting İn 15th Century:
Kitâb-i Sayd-Nâme.....47

Erkan Göksu

Education of Ghulams and Ghulam Houses in Anatolian Seljukids.....65

Abdurrahman Özdemir

The Manuscripts on Arabic Language and Eloquence
in Çorum Hasan Pasha Provincial Public Library85

Dursun Hazer

Al-Samaw'al b. Adiya's Eulogy Relating to on Loyalty.....115

Abdolvahap YILDIZ

Relationships Betwen Sultan Sannjar and Ahmed-i Cam Nameki.....137

Musa Yıldız

Step by Step Arabic (Introduction)151

Nurettin Ceviz

Niyazî Mısrî Qasîde-i Burda Tasbî'(Introduction)153

İbrahim Ethem Polat

Folklore/ Literature

Eastern Literatures Private Volume (Introduction)155

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ*

Muhammet HEKİMOĞLU*

Özet: Bu yazıda edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında I. Abbasî asrında halifelerle şairler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Cahiliye devrinde kanaat önderi olan ve bağımlılığından söz edilmeyen şairin, bu dönemde sarayla olan ilişkisindeki edilgenliği irdelenmiştir. Halifelerin şiir zevkleri ve özel yaşamlarının yanında siyasi kararlarda şairlerden nasıl yaralandıkları, ancak bu ilişkide şairin uğradığı mağduriyetlerin örnekleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbasi, halife, şair, siyaset, eğlence, nedim.

THE RELATIONSHIP BETWEEN POETS AND CALIPHS IN
THE FIRST ABBASID PERIOD

Summary: In this study, the relationship between the caliphs and poets in the context of literature and politics has been handled. Furthermore, the passivity of the poet in his relation with the rulers in this period, who used to be an opinion leader during the preislamic (ignorance) period and his dependance could not be imagined at all, is presented. Not only the desire for the poetry of the caliphs and their use of the poets in their political decisions, some unjust treatments the poets faced have also been the concern of this article.

Keywords: Abbasid period, caliphs, poets, politics, entertainment, courtier.

* Bu makale, “*Abbasî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*” adlı doktora tezimin (Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005) “Zındıklık Bağlamında Abbasî Yöneticileri” başlıklı bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (e-mail: muhammethekimoglu@gmail.com)

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Giriş:

Klasik Arap edebiyatı tarihinde yönetici sınıfla şair arasındaki ilişki, edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında incelendiğinde her iki sınıfın bir birinden bağımsız olmadığı görülür. Cahiliye devrinde, şiirin geçim kaynağı olmasına rağmen şairin yöneticiye doğrudan bağlılığından söz edilmese de yöneticinin onun destek ve yönlendirmesine ihtiyaç duyduğu tarihi bir gerçektir.

Toplumsal ve siyasal gelişime paralel olarak bu tek taraflı bağımlılık yüz yıllar boyu sürecek karşılıklı bağımlılığa, hatta yönetici sınıfın lehine işleyen bir yapıya dönüşmüştür. Şair, uygulayacağı politikalar için siyasetçiye uygun bir sosyo-psikolojik altyapıyı hazırlarken, siyasetçiden alacağı hediye ve ücret sayesinde müreffeh bir hayat kuracaktır.

Kimi zaman siyasi badirelerin ortasında yer alan bu ikili, ekonomik ve sosyal gelişime paralel olarak eğlence meclislerinde buluşmuş ve yarenlik etmiştir. Tarih boyunca çok önemli bir yeri olan nedimlik bu meclislerde anlam kazanmış ve bu sayede tarihe geçen dostluklar kurulmuştur. Ancak bu ilişki her zaman istendiği gibi gitmemiş, bazen yöneticinin nedimini hediyeyle yoksun bırakmasının ötesinde, hapse attırmasıyla bazen de siyasi ortam gereği çeşitli ithamlarla onu öldürmesine kadar varmıştır.¹

Bu çalışmada, kuruluş aşamasından itibaren ilk yüz yılında Abbasi halifeleriyle şairler arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkinin seyrini gösteren tipik örneklerle yer verilmiştir. Halifelerin şairlerle olan ilişkileri yanında şiir zevklerine de yer verilirken, kimi şairlerin uğradıkları muğduriyete de yer verilmiştir. Şairlerin de katıldığı çeşitli şiir ve eğlence meclislerinde halifelerin hal ve hareketlerinden örnekler verilmiştir. Adları halife olsa da estetik, sanat ve insani zevkleri olan bu şahsiyetlerin duygularını ifade biçimlerine ve kısmen de olsa özel hayatlarından küçük kesitlere yer verilmiştir.

Bu kesitlerde en önemli kaynak hiç şüphesiz, *el-Egânî*'dir. Halifelerin gizemli özel yaşamlarının kodları, bu meclislerde nedimlik etmiş şairlerin yanı sıra bu meclislerde hizmet edenler ve şarkıcılara dayandırılan anlatılarda gizlidir.

I. Asır Abbasi Asrında Halife-Şair İlişkisi

Hayatını kurmaya çalıştığı yeni devleti şekillendirmek ve siyasi rakiplerini ortadan kaldırmakla geçiren ilk Abbasi halifesi es-Seffah (ö. 136/753), eğlence boyutuyla olmasa da siyasetle edebiyat arasındaki geleneksel çizgiye uygun yaşamıştır. Çevresindeki kimi

MUHAMMET HEKİMOĞLU

şairler onu daha çok Emevî hanedanı mensupları ve taraftarlarından intikam almaya teşvik ediyorlardı. Nitekim propagandacı şairlerden biri olan Sudeyf, Emevîler'e karşı zaten acımasız olan halifenin olası bir yumuşamasına fırsat vermemek ve af dileyenleri bağışlamaması için şöyle söylüyordu: “*Onları nasıl affedersin? Geçmişte onlar sizden olanları öldürüp, namuslarınızı ayaklar altına almadılar mı? Zeyd nerede, oğlu Yahya nerede? Bu nasıl bir musibet ve kötü gelenektir? Harran'da canına kıyılan İmam, doğruluğun ve güvenin önderiydi. Ahmed'in ailesini yok ettiler, günahları bağışlayan Allah, Mervan'ın günahını affetmesin!*”. Bir başka şair ise, “*Onların af dilemeleri karşısında sakın yumuşamayın! Bu, sadece korkularından ve hırslarından- dır. Geçen bin yıl içinde size acıyı yudum yudum içirmediler mi? Saltanatları bitip, süreleri dolunca, kestikleri akrabalık bağlarını yeniden kurmaya çalışıyorlar. Artık çok geç! Kendi kaplarıyla içmeleri ve etkilerini biçmeleri gerekir...*”²

Geleneğe uygun olarak şairleri hoş tutmaya özen gösteren halife, övgüleri karşılığında dönemin ünlü şairlerinden el-‘Ummânî ile es-Seyyid el-Himyerî'ye hediyeler vermiştir.³ Ancak her şeye rağmen Emevîler'den intikam alınması için teşvik eden ve onları hicvederken ağır ifadelerle hakaret eden kimi şairleri de azarladığı ve yanından kovduğu nakledilmiştir.⁴

ikinci halife el-Mansûr (ö. 158/ 774) kutsal sultan ve devlet anlayışının egemen olduğu mutlakiyetçi siyasal otoritenin yerleşmesinde çok önemli katkı sağlamış ve Ebû Müslim el-Horasanî (ö.) gibi önemli müttetiklerini dahi siyasi cinayetlerle ortadan kaldırarak Abbâsî hanedanının otoritesini yerleştirmiş ve kısmen bağımsızlığı ve güvenliği sağlamıştır.⁵ Zamanının çoğunu yeni devletin varlığını tehdit eden isyanlar ve muhtemel rakiplerini ortadan kaldırmaya harcadığından, kaynaklarda eğlence hayatından pek söz edilmez. et-Taberî'nin aktardığına göre, evinde sadece bir kez eğlence meclisi kurulmuştur. Şarap içmez, sofrasında da saray Baştabibi Nesturî Bahtîşû⁶ dışında kimseye şarap ikram edilmezdi. Hayatının her aşamasında tasarruf üzere yaşamış hediye konusunda aşırıya gitmemiş, çocuklarından aşırıya giden olursa onu da uyarmıştır.⁷

Şiire ve eğlenceye pek zaman ayıramamış olsa da⁸ aldığı şiir eğitimi sayesinde şiirden alınması gereken zevki ve teselli almıştır. Nitekim oğlu Cafer'in ölümü onu çok etkilemiş ve Ebu Zueyb el-Huzeli'nin kendi oğulları için söylediği “*Kaderin cilvesinden acı mı çekiyorsun? Zaten felek yas tutanı ayıplamaz...*” dizesiyle başlayan mersiyeyi okutarak teselli bulmaya çalışmıştır.⁹

Nadir de olsa sarayda şairleri toplar, övgü şiirlerini dinler, aralarındaki atışmaları izlerdi. Şairlerin söyledikleri övgüler, bazen top-

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

lantıda bulunan devrin ileri gelen din bilginleri tarafından hoş karşılanmasa da¹⁰ övgü şiirleri söyleyen İbn Meyade ve Hakemu'l-Vadî gibi şairleri ödüllendirmiştir.¹¹ Emevî halifelerinden Velîd b. Yezîd'i, "Dağ gibi dalgalarla gürül gürül akan sele yolunu değiş desen, hemen sakinleşir ve yolunu değiştirir. Ya da yer yüzünün diğer taraflarında senin açtığın yataklara akar" sözleriyle övdüğü için azarladığı Turayh'i, "Selma'yı unutamadım. Şimdi gecelerimiz hüznünlü, oysa onunla ne kadar da mutluyduk..." dizesiyle başlayan uzun kasidesinden dolayı da affetmiş ve ödüllendirmiştir.¹² Medine'deki bir şiir meclisinde ise İbn Herme'yi söylediği övgü şiiri karşılığında dört bin dirhemle bir başka kasidesi için de bin dirhemle ödüllendirdiği nakledilmiştir.¹³

Ağabeyi es-Seffâh'ın veliaht tayininde kuzeni yerine kendisini tercih etmesinde tevessül ettiği yola bu sefer kendisi başvurmuştur. Ağabeyi tarafından veliaht tayin edilen ve Abbasi hanedanının otoritesinin yerleşmesinde önemli katkısı bulunan yeğeni İsa b. Musa'yı azledip oğlu el-Mehdî'yi veliaht ilan etmek istemişti.¹⁴ Bu isteğine meşruluk kazandırmak için de şairlerden oğlu el-Mehdî'nin üstünlüklerini anlatan şiirler yazmalarını istemişti. Son derece tehlikeli bu işe talip olan Ebû Nuhayle, veliaht İsa b. Musa'nın da hazır bulunduğu bir mecliste onu yeren ve sonunda el-Mehdî'ye biat edilmesini sağlayan övgü dolu bir şiir söyler. Bu önemli hizmetinin karşılığında ise el-Mansûr tarafından iki bin dinarla, bir rivayete göre de on bin dirhemle ödüllendirilir. Ancak bir oldu bittiyle saltanatı elinden alınan İsa, ilk hedef olarak Ebû Nuhayle'yi seçer. el-Mansûr ise onu koruyacağı yerde dönemin en güvensiz bölgesi olan Horasan'a kaçmasını önermiş ve şairi kaderine terk etmiştir. O da bu siyasi entrikada yer almanın bedelini peşini bırakmayan İsa'nın adamları tarafından öldürülerek hayatıyla ödemiştir.¹⁵

Dönemin en can tehlikeli tanımlaması olan zındıklığı da çeşitli uygulamalarında gerekçe olarak kullanmıştır. Nitekim zındıklık suçlamasıyla öldürülen Hammâd Acrad'la dostluğu yüzünden bürokratlarından birinin ölüm emrini verirken aynı şairin eleştirisini, bir başkasını da görevden almada gerekçe olarak öne sürmüştür.¹⁶

Sosyal ve siyasal sükunetin giderek yaygınlaştığı bir ortamda halife olan el-Mehdî, (ö. 169/ 785), bu ortamın daha da yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesi için bir dizi politikalar izlemiştir. Bu çerçevede geçmişte sarayla ilişkileri bozulan dini gurupların gönlünü almaya çalışırken¹⁷ diğer yandan babasının hapse attığı pek çok kişiyi serbest bırakmıştır.¹⁸

Sosyal ve siyasal gelişime paralel kendini iyiden iyiye hissettiren ekonomik refahtan şairler de nasiplerini almıştır. Onları saraya davet eder, şiirlerini dinler ve aralarındaki tartışmalara eşlik ederdi. Hakemu'l-Vadi, İbnu'l-Mevla ve Beşşâr bin Burd gibi şairler de söyledikleri övgü şiirleri ve bazen de eğlendirici şiirleri sayesinde bol hediyeler alıyorlardı.¹⁹ Güzel sanatlara, özellikle de şiire karşı oldukça ilgili olan halife için şiir, anlatılmakta zorlanılan duyguların tercümanı ve teselli kaynağı olmuştur. Nitekim kızının ölümünün ardından girdiği matemde nedimi ve sırdaşı Ebu'l-Atâhiyye'nin şiirleriyle acısını dindirmeye çalışmıştır.²⁰ Aynı bir yere sahip olan Ebu'l-Atâhiyye ile ava gider, bazen ondan kendisini hicvetmesini bile isterdi.²¹ Övgü şiirlerinin karşılığını ise cömertçe verirdi. Ancak kendisine bu kadar yakın dost edindiği şairi hapse atabilmiştir.²²

Bununla da kalmayan halife, babasının tavrına benzer bir yaklaşım göstererek, çevresindeki bazı vaizler ve dini temsilcilerin Beşşâr konusunda yaptıkları baskılar sonucu şarap ve kadınlarla ilgili şiir söylemesini yasaklamakla kalmamış²³ neşe kaynağı olan bu şairi, veziri Yakub b. Dâvûd'un, gammazlaması ve zındık olduğunu iddiasıyla öldürtmüştür. Gerçek ortaya çıktığında yaptığına çok pişman olsa da işiştenden çoktan geçmiştir.²⁴ Vezirinin teşvikiyle nedimi ve sırdaşını öldürtürken, kendisini yalnızca sevk eden bu vezirine karşı her hangi bir olumsuz tavrı kaynaklarda yer almamaktadır.

Dindarlığı ve yakın çevresindeki din bilginlerine rağmen özel yaşamında şiire ve eğlence meclislerine önem verdiği nakledilmektedir. Sarayda düzenlenen meclislerde devrin önde gelen şarkıcılarını dinler ve musiki konusunda aralarındaki tartışmalara katılırdı. Bu eğilimi kızı Uleyye ve oğlu İbrahim'in devrin önemli şair, şarkıcı ve bestekarları olarak yetişmelerini sağlamıştır. Şarkıcı cariyeleri dinlemeyi, özellikle de aralarında gönül bağı bulunduğu rivayet edilen el-Cevher isimli cariyesini dinlemeyi çok severdi.²⁵

Önceleri geleneğe uygun olarak, şarkıcıların çoğunu olduğu gibi, bazı şairleri de perde gerisinden dinlerken sonraları bu geleneği terk ettiği anlatılmaktadır.²⁶ Şair ve şarkıcılara değer vermesi, civar ülkelerden gelen sanatçıların sarayda kalmalarını sağlaması sayesinde saray ve hilafet merkezi olan Bağdat, şair ve sanatçıların akın ettiği bir merkez haline gelmiştir.²⁷

Abbasî halifelerinin özel yaşamları ve özellikle de şarap ve eğlenceyle ilgileri araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Örneğin, ileride de değinileceği gibi, Harun er-Reşid hakkında "*içki içmez, israfa kaçmazdı*"²⁸ sözleri yüzünden İbn Haldun'u eleştiren Ahmed Emin'e göre İbn Haldun tarihi gerçekleri saptırmıştır. Ancak bazı batılı araştırmacılarca, dini topluluklarla saray arasında ahenkli

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

bir politika izleyen ve sözde kalmayıp güçlü ve istikrarlı bir İslam birliği ruhuna sahip olduğu vurgulanan²⁹ el-Mehdî konusunda benzer bir yanılgıdan kaçamamıştır. Arap dünyası tarih ve kültür araştırmacılarının önde gelenlerinden olan yazar, kimi kaynakların aksi rivayetlerine karşın, “*el-Mehdî'nin şarap içmediği ve eğlenceyi sevmediği konusunda Taberî ve el-Eġanî yazarları hem fikirdir.*” demektedir.³⁰ Oysa bir tanesi de *el-Eġanî*'de geçen şu iki olay yazarın bu kanaatinin aksini söylemektedir.

İshak el-Mevsilî, babası İbrahim'den naklen şöyle anlatır: Bir gün el-Mehdî şarap içiyordu. Yanındaki Sellâm el-Ebreş'e “*Bana Siyat (Kırbaç), İkab (Kartal) ve Hibal (İp)'i getir*” der. Orada bulunanlar korkuya kapılırlar. Halifenin hepsini ya da en azından bazılarını cezalandıracağını zannederler. Ancak gelenlerin şarkıcı Siyat ve sazcular İkab ve Hibal oldukları anlaşılınca rahatlarlar. el-Mehdî de onların bu haline çok güler.³¹

el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-zeheb*'de de yer verdiği diğer olay ise şöyledir: Bir sefer sırasında ordugah kurulur ve asker dinlenmeye çekilir. el-Mehdî yanına birkaç adamını alarak avlanmaya çıkar. Bir kulübeye rastlarlar. Oldukça acıkmışlardı. Kulübenin sahibi olan köylüye misafir ağırlayacak neyi olduğunu sorarlar. Onları içeri davet den köylü onlara ekmek ve süt ikram eder. Daha neyin var deyince de küçük bir tulumla şarap getirir. Bir kadeh kendi içer bir tane de el-Mehdî'ye verir. Ardından el-Mehdî ona kendisinin kim olduğunu bilip bilmediğini sorar. O da bilmediğini söyler. el-Mehdî kendisinin halifenin hizmetçilerinden olduğunu söyler. Köylü dua eder ve bir kadeh daha içip bir tane de ona verdiği gibi, aynı soruyu tekrarlar. Köylü de “biraz önce söyledin ya!” der. O da hayır öyle değil, el-Mehdî'nin komutanlarından biriyim der. Köylü yine dua eder ve üçüncü kadehini doldurup içer, ona da bir tane verir. el-Mehdî yine aynı soruyu tekrarlayınca köylü aynı cevabı verir. Bu sefer de söylediği gibi olmadığını, kendisinin el-Mehdî olduğunu söyleyince köylü tulumun ağzını kapatır ve kaldırır. Tekrar şarap isteyince adam “*Yok arkadaş! Sana şarap yok. Bir kadeh içtin, el-Mehdî'nin hizmetçilerinden olduğunu söyledin. İkinci kadehi içtin el-Mehdî'nin komutanlarından olduğunu söyledin. Üçüncü kadehi içtin el-Mehdî'nin ta kendisi olduğunu söyledin. Valahi! Eğer dördüncüyü de içersen her halde Allah'ın elçisi olduğunu söyleyeceksin*” der. Bunun üzerine el-Mehdî kahkahalara boğulur. Etrafını atlıların sardığını gören köylü bunun bir şaka olmadığını anlar.³²

Babası gibi Ebu'l-Atâhiyye hayranı olan el-Hâdî de (ö.170/786), şairlere karşı oldukça cömertti. Ukkâşe, Ebû Sahr el-Huzelî ve Ebû Temmâm gibi zamanının ünlü şairlerini yazdıkları övgü şiirlerinden dolayı ödüllendirmiş,³³ Ebu'l-Atâhiyye'ye ise son derece ayrıcalıklı davranmıştır. Zira aralarındaki sevgi ve bağlılık el-Hâdî'nin ölümünden sonra Ebu'l-Atâhiyye'nin şiiri bırakma kararı almasına bile neden olacak derecede büyüktü.³⁴

Onun da sarayda düzenlediği eğlence meclislerinde devrin ünlü şarkıcılarından İbrahim el-Mevsilî, Siyat, Hakemu'l-Vâdî, İbnu'l-Câmî', ez-Zübeyr b. Dahmân'ı dinlediği şarkılardan kendinden geçecek kadar büyük bir zevk aldığı nakledilmiştir.³⁵

Abbasilerin tüm kurum ve kuruluşlarıyla yerleşmiş bir devlet olma niteliğine kavuşturan Harun er-Reşîd (ö. 193/ 808) dönemi, ekonomik refahın zirveye ulaştığı, huzur ve refahın egemen olduğu, şiir ve sanatın son derece değer gördüğü bir dönemdir.³⁶

O da sarayda düzenlediği şiir ve eğlence meclislerinde Ebû Nuvâs, Ebu'l-Atâhiyye, Müslim b. el-Velîd, Mervân b. Ebî Hafsa, Selm el-Hâsir, Muhammed b. Munâzir ve Mansûr en-Nemirî gibi devrin ünlü şairlerini dinler ve şiirlerinin karşılığında bol hediyeler dağıtırdı. Şairlerin onun devrinde yaşadıkları bolluğu hiçbir dönemde yaşamadıkları nakledilmektedir.³⁷ Cömertliği karşısında etkilenen kimi şairler taparcasına ona bağlanmış, bunu da şiirlerinde ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Ebi'l-Bağl isimli şair şöyle demiştir: "*İnsanlar rablerinden başka bir tanrıya tapacak olsalardı, Allah'ın yanında sen mabud olurdun*".³⁸

O da halefleri gibi Ebu'l-Atâhiyye hayranıydı. Ancak el-Hâdî'nin ölümünden sonra aldığı şiir söylememe kararından vazgeçirmek için şairi hapse attırmış ve bunda da başarı olmuştur. Söylediği bir şiir dolayısıyla onu affetmiş, en yakın dostu ve nedimi yapmıştır. Hac seyahatleri dışında hiç yanından ayırmamıştır. Ancak şarabı, gazeli ve eğlence hayatını bırakıp dünya zevklerinden el etek çekmeye karar veren şairin bu davranışını kabullenememesi ve onu vazgeçirmek için yine hapse atması da oldukça manidardır.³⁹

Bazı yönleriyle tartışma konusu olan Harun er-Reşîd, İbn Haldun'a göre, zamanını alimler ve Allah dostlarıyla geçirir, namazlarına özen gösterir, bir yıl hacca gider bir yıl da cihat ederdi. Yayıgın olan saf şarap içmez, Bağdat alimlerinin fetvasına dayanarak, sarhoş etmediği iddia edilen hurma şarabı (nebizü't-temr) içerdi.⁴⁰ İbn Haldun'un onu son derece dindar bir kişilik olarak tanımlaması, yukarıda da değinildiği gibi, Ahmed Emîn'in eleştirisine konu olmuştur. Ona göre Harun er-Reşîd dönemi, zevk ve eğlencede aşırılığın yaşandığı bir dönemdir. Ekonomik refah bu aşırılığı doğuran başlıca etkidir.

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Zerdüştlüğün şarap ve şarkıcılarla eğlenmeyi hoş görmesi nedeniyle, Farslarda yaygın olduğunu iddia ettiği alışkanlıkların Bermekîler yüzünden sarayda yaygınlaşması ise ikinci önemli etkindir. Ama en önemli etken Harun er-Reşîd'in kişiliğidir. Sert mizacının yanında şiir ve içli şarkılardan kolayca etkilenen duygusal bir yapıya sahip olduğundan bir vaazdan etkilenip gözleri yaşardığı gibi dinlediği bir şarkıyla da coşup kendinden geçerdi.⁴¹

Sarayda düzenlediği eğlence meclislerinde cariyeleriyle başta İbrahim el-Mevsîlî ve oğlu İshak olmak üzere devrin ünlü şarkıcılarını keyifle dinler içer ve onlara bol hediyeler dağıtırdı.⁴² Çok hoşlandığı şarkıları ise defalarca okuturdu. Son derece güzel şarkı söyleyen kölesi Muhârik'a özgürlüğünü ve ölene kadar bolluk içinde yaşayacağı bir hayat bağışlamıştır.⁴³

Çok hoşlandığı Yahya el-Bermekî'nin sarışın cariyesi Denanîr'in şarkılarını dinlemekten son derece keyif alırdı. Bermekîler'i ortadan kaldırdıktan sonra şarkı söylemeyi reddeden cariyeye zorla şarkı söyleyip hürriyetini bağışlamış olması da oldukça dikkat çekicidir.⁴⁴

Abbasi halifelerinden şarap ve eğlenceye düşkünlüğüyle meşhur olduğu rivayet edilen ve bu yüzden çokça eleştirilen el-Emîn (ö. 177/ 793), henüz velihtken şarap düşkünlüğü ve müstehcenliğiyle meşhur olan, bu yüzden de zındıklıkla itham edilen Ebû Nuvâs'la çok iyi dosttu. Birlikte şarap içip eğlendikleri rivayet edilmiştir. Bu dönemlerde yakın dostuna söylediği şiirlerin karşılığında bol hediyeler verirken tahta geçtikten sonra, yakın dostunu zındıklık suçlamasıyla hapse attırmış hatta ölüm emrini bile vermiştir.⁴⁵

Babası Harun er-Reşîd'in imparatorluğu kardeşi el-Me'mûn'la aralarında paylaştırması yüzünden, çıkan şiddetli saltanat kavgası sebebiyle, eğlenceye ve şaraba düşkünlüğü, eşcinselliğe varan cinsel sapkınlıklarının olduğu, kardeşi Me'mûn tarafından uydurulduğu ve yıpratma amacı taşıyan propagandalar ve dedikodular olduğu iddia edilse de, bu yönü pek çok tarih kaynağı tarafından inkar edilememektedir.

Nitekim tahta geçtikten sonra etrafına topladığı oğlanlara ve oğlancılara aşırı değer verdiği, gece gündüz yanından ayırmadığı, yemesinde ve içmesinde yaren yaptığı, özgür kadınları ve cariyeleri bir kenara bıraktığı anlatılmaktadır. Bu bağlamda bir şiirde şöyle deniyordu: "... *Hayatının yarısı onlara aittir. Diğer yarısında da kendini şaraba vermektedir. Onun yanında ay yüzlü güzellerin asık suratla çatılmış kaşlardan başka nasibi yoktur. Başkan böyle hastalıklı olur-*

MUHAMMET HEKİMOĞLU

sa, biz nasıl ıslah oluruz? Tus'ta bulunan (Reşid) bu durumu bilse, bu ona çok ağır gelirdi".⁴⁶

Selefleri gibi sarayda sazlı sözlü eğlence meclisleri düzenlediği, başta İshak el-Mevsilî olmak üzere Yahya el-Mekkî gibi devrin ünlü şarkıcılarını dinlediği ve onlara bol hediyeler verdiği anlatılmaktadır.⁴⁷

Kendisini öven şairleri ödüllendirirken devlet malını bol keseden dağıttığı da anlatılan el-Emîn, Ebû Muhammed et-Teymî'nin "*Sen Allah'ın halifesisin, Haşimoğullarının en hayırlı anne ve babası için seçilmiş hayırlı bir evlatsın. Soyunu el-Mansûr'a bağlayan çok asil iki damardansın...*" sözlerinden dolayı veziri el-Fadl b. er-Rebi'a, et-Teymî'nin kaygını dirhemle doldurmasını emretmiş ancak vezir şairi yüz bin dirheme razı etmiştir.⁴⁸

O da babası gibi Ebu'l-Atâhiyye'ye özel ilgi göstermiştir. Şiirlerinden ve övgülerinden büyük zevk aldığı ve çokça hediye verdiği şair, adet olduğu üzere, tahta geçtiğinde şu sözlerle onu övmüştür: "*Ey veryüzünün en hayırlısı olan Nebi'nin amcaoğlu, sen halka bir rahmetsin. Ey doğru yolun önderi, güvenilir kişi, Haşimoğulları halifelüğünün özünden süzülen senin, her zaman iyilik emreden bir kalbin, hediyelerle dolu cömert bir elin var..*"⁴⁹

el-Emîn'in genç yaşta eline geçirdiği saltanatı zevk ve eğlence uğruna heba etmesi en yakınında bulunan devlet adamlarını bile rahatsız etmiş ve tarihe geçen yakınmalarda bulunmalarına neden olmuştu. Nitekim veziri el-Fadl b. er-Rebi'a, onun bu vurdumduymazlığını ve kardeşi el-Me'mûn'un onu alaşağı etmek için nasıl çalıştığını şöyle dile getirmiştir: "*el-Me'mûn kurt gibi dikkat kesilmişken o (el-Emîn) sansar gibi uyuyor. Tüm derdi karnı. Çobana tuzak kuruyor ama köpekler onu gözetliyor. Elindeki nimetin gidebileceğini düşünmüyor. Ne bir düşüncenin hayata geçirilmesini ne de onu aldatacak tuzakları düşünüyor. Kadehiyle oyalanıyor. Arzularının peşine takılıp gidiyor. Geçen her gün yok olmasını sağlıyor. Abdullah el-Me'mûn kollarını sıvadı. Hedefini şaşırmayan oklarını da ona doğrulttu, uzaktan, doğrudan öldürmeye atıyor. Akıbet kaçınılmaz ölümdür. Ölüm onu ata bindirecek, mızrak uçları ve keskin kılıç ağızları onu da belaya atacak".⁵⁰*

el-Emîn'in aksine tecrübeli, ileri görüşlü, ülkesinin ihtiyaçlarını gören, bilimi ve felsefeyi seven, bilim adamlarıyla tartışmaktan ve onların görüşlerini dinlemekten hoşlanan bir kişiliğe sahip olan el-Me'mûn (ö. 218/ 833)⁵¹, tabii bilimlere ve Yunan felsefesine karşı da büyük ilgi duyuyordu. Yunanca ve Süryanice'den tıp, astronomi, matematik ve tabiat felsefesine ait klasik eserlerin Arapça'ya çevirilerini hızlandırmış ve bu alanda araştırma kütüphanesi görevi görecek olan Beytü'l-hikme'yi kurdurmuştur.⁵²

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Bilime verdiği değerin yanında şairlere de ilgi duyar, gönüllerini hoş tutmaya özen gösterirdi. Devrin önemli siması Ebu'l-Atâhiyye'ye ise özel bir ilgi duyardı. Sıkıntılı olduğu zamanlarda onun öğüt verici şiirleriyle huzur bulurdu.⁵³ Onun da eğlenceyi sevdiği, şarap içtiği nakledilmiştir. Eğlence meclislerinin önde gelen sesleri ise İshak b. İbrahim el-Mevsilî ile amcası İbrahim b. Mehdî ve Aleveyh idi. el-Me'mûn'un etrafına dizilen cariyeler ud çalar, onlar da şarkı söylerdi. Ancak İshak'ın onun yanındaki üstünlüğü asla tartışılmazdı.⁵⁴ Hatta yeni bestelediği bir şarkıyı kendisine dinletmediği için ona sitem etmiş bunun üzerine kurulan mecliste yeni bestesini halifeye okumuştur.⁵⁵

el-Emîn'le el-Me'mûn arasında başlayan mücadele yüzünden merkezi otoritede meydana gelen zafiyeti fırsat bilen kesimlerin isyanlarının yoğun olduğu bir zamanda tahta geçen el-Mu'tasım (ö. 228/842), bir yandan bu isyanları bastırmakla meşgul olurken, diğer yandan saraydaki şiir meclisleri geleneğini sürdürmüş şairlerin gönlünü hoş tutmuştur.⁵⁶

Abbasi halifelerinin şiire ve müziğe karşı en ilgisi olan el-Vâsık (ö. 232/846), müstehcenliği ve çeşitli sebeplerle saraydan uzak tuttukları ancak babasının iltifatına mazhar olan el-Huseyn b. ed-Dahhâk'a özel ilgi duyardı. Taç giyme töreninde şiir okuyan şairler arasında onun şiirini çok beğenmiş ve onu otuz bin dinarla ödüllendirmiştir.⁵⁷

Şiire ilgisinin yanında bir bestekâr da olan el-Vâsık, nedimi Huseyn b. ed-Dahhâk'ın da içinde bulunduğu pek çok şaire ait⁵⁸ yüz'ün üzerinde şiiri bestelemiş, yaptığı bu besteleri de İshak el-Mevsilî'ye kontrol ettirmiştir.⁵⁹

Düzenlediği meclislerde şarkıcıların makamlar ve icraları konusundaki tartışmalarını izlemiş ve onlara katılmıştır.⁶⁰ Ayrı bir yere sahip olan İshak el-Mevsilî, el-Vâsık'a içki ve sohbetle eşlik ettiğinden, herkesin uduyla geldiği meclislere udsuz gelir, el-Vâsık istediğinde de kendisine bir ud verilir ve şarkısını söylerdi. Sadece Arapça şarkılar değil, Horasan'dan getirilen kölelerin söyledikleri Farsça şarkıları da zevkle dinlerdi.⁶¹

Salih b. Abdilvehhâb tarafından, İbrahim el-Mevsilî, oğlu İshak, Yahya el-Mekkî ve Zübeyr b. Dehmân gibi ünlü şarkıcılardan ders almış sarışın şarkıcı cariyeye Kalemü's-salihiyye'nin sesinden çok etkilenmiş, beste de yapan Kalem'i yüz bin dirhem karşılığında sahibinden satın almıştır.⁶²

MUHAMMET HEKİMOĞLU

Nedimi Huseyn b. Ed-Dahhâk'la tavla oynar, neşesini ve sıkıntısını onunla paylaşırdı. Söylediği şiirlerin karşılığında ise diğer şairlere verdiği hediyelerden çok daha fazlasını verirdi. aşık olduğu bir cariyenin genç yaşta ölümüne dayanamayıp yemeden içmeden kesilmiş, bir süre sonra ed-Dahhâk'ı çağırarak cariyeyi rüyasında gördüğünü, rüyanın daha uzamasını çok arzu ettiğini söylemiş ve bu haline uygun bir şiir söylemesini istemiştir. O da: “*Keşke zamanın gözleri bizi görmeseydi ve gecenin gözcüsü de uyup kalsaydı. Uykuda zaman durup olduğu gibi kalsa ve biz ebedi olsaydık...*” beyitleriyle başlayan kasidesini okumuş ve onu teselli etmiştir.⁶³

I. Abbasî asrının son halifesi sayılan el-Mütevekkil (ö. 247/861), devraldığı mirasa uygun bir yaşam sergilemiş, şairlere ve şarkıcılara karşı oldukça cömert olmuştu. Kendisini, “*Allah Necd'i bereketlendirsün ve Necd'e selam olsun! Necd'in çok uzakta olması ne de hoş!...*” beyitleriyle başlayan bir kasideyle öven Ebu's-Samt Mervan el-Asgar'ı yüz yirmi beş bin dirhem, elli elbise, üç at, katır ve eşekle ödüllendirmiştir.⁶⁴ O da el-Vâsık gibi Huseyn ed-Dahhâk'ı yakınında tutmuş, nedim yapmıştır.⁶⁵

Saltanatının ilk yıllarında Muharık ve İshak'ın ölümü onu çok üzmüştü. Bir cariyenin Muharık'a ait “*Çiğ tanesinden mi yoksa dolu tanesinden mi dizdin dişlerini? Güzelliğin damıtılmış bağ üzümü şarabından mı yoksa saf baldan mı? Ey ruhun cesetten ayrıldığı gibi beni bırakıp giden! Gönlün, kalbimin kırılmasına nasıl katlandığının şahididir.*” Sözleriyle başlayan şarkıyı söylediğini duyunca onu tüm cariyelere öğretmesini emretmiş sonra hepsini toplayarak sofrasını kurdurmuş, üç gün boyunca aynı şarkıyı söyletmiş ve içmiştir.⁶⁶ Abdullâh b. 'Abbâs er-Rebî'î ve cariyeye olan şarkıcılardan 'Arîb ve Fadl'ın şarkılarını dinlemiş, bir Nevruz günü de Fadl'ın elinden şarap içip şarkısından coşunca da onu iki yüz bin dinarla ödüllendirmiştir.⁶⁷

Sonuç:

Görüldüğü gibi, Cahiliye devrinde kanaat önderleri olan ve yönetici elite bağımlılığından söz edilmeyen şairin, bu dönemde tam bir bağımlılık örneği sergilemektedir. Daha iyi yaşama ve iktidar nimetlerinden yararlanma isteği şairin bağımlılığının en önemli etkeni olmuştur.

Oğlunun vâliyet tayininde baş rol oynayan Ebû Nuhaile'nin öldürülmesine seyirci kalan el-Mansur, çok sevilen ve baş tacı edilen Ebu'l-Atahiyye'nin nedimi olduğu halifeler tarafından hapse atılması, neşe kaynağı el-Beşşâr'ın öldürülmesi, şarap içmeyi bırakan şairin cezalandırılması ve diğer örnekler edebiyat-siyaset ilişkisinin karmaşıklığını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

I. ABBASİ ASRINDA ŞAİR-HALİFE İLİŞKİSİ

Sonuç olarak, şair sırdaşı ve nedimi olduğu, kimi zaman birlik içinde yaşarken, kimi zaman da cezasına muhatap olduğu hatta ölüm emriyle karşı karşıya kaldığı siyasetçi karşısında hep edilgen kalmıştır.

Siyasetçi-şair ilişkisinde yön belirleyici olan siyasetçi olmuş ve bu ilişkide vefadan söz edilmesi oldukça güçtür.

¹ Beşşâr bin Burd'un el-Mehdî tarafından zındıklık suçlamasıyla öldürülmesi bunun tipik bir örneğidir. Bkz. Muhammet Hekimoğlu, *Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*, Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 128. (Basılmamış Doktora Tezi)

² el-İsfahânî (Ebu'l-Ferec), *el-Eğânî*, (Yay. 'Ali Muhennâ-Semîr Câbir), (I-XXIV), Beyrût, 1986, IV, 344-345; eş-Şeybânî (Muhammed b. Muhammed), *el-Kâmil fi't-târih* (I-X), Beyrut 1415/1995, V, 77; el-Makdisî (Mutahhar b. Tahir), *el-Bed' ve't-târih*, Kahire, tsz., VI, 90; Emîn (Ahmed), *Duha'l-İslâm* (I-III), Beyrut, tsz., I, 108.

³ *el-Eğânî*, IV, I, 65; VII, 259 vd.

⁴ *el-Eğânî*, XXII, 25.

⁵ Hodgson (M.G.), *İslam'ın Serüveni* (I-II), İstanbul, 1995, I, 238.

⁶ et-Taberî (Ebû Ca'fer Muhammed), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl âyi'l-kur'ân* (I-XXX), Beyrut, 1405, IV, 531; Fray (R.N.), *Tarih-i İran* (I-IV), (Çev.Hasan Enûşe, M.İntişarat-ı Emir Kebir), Tahran, 1372, I, 362; Hodgson, *a.g.e.*, I, 252-253.

⁷ *Duha'l-İslâm*, I, 108 vd.

⁸ Demirayak (Kenan), *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1988, 48.

⁹ *el-Eğânî*, VI, 286 vd.

¹⁰ *el-Eğânî*, VII, 280.

¹¹ *el-Eğânî*, II, 219, 316; VI, 299.

¹² *el-Eğânî*, IV, 310, 317.

¹³ *el-Eğânî*, VI, 117 vd.

¹⁴ *T.Taberî*, IV, 374, 483 vd.; *el-Kâmil*, V, 100, 180 vd; Zorlu (Cem), *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, Ankara Okulu, Ankara, 2001, 50,52.

¹⁵ *T.Taberî*, IV, 489; *el-Eğânî*, XX, 403 vd., 428 vd.

¹⁶ Bkz. Muhammet Hekimoğlu, *Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatında Zındıklık (h.133-442/m.750-1050)*, Ankara Üniversitesi Sos. Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 128. (Basılmamış Doktora Tezi)

¹⁷ *Hodgson, a.g.e.*, I, 243, 245.

¹⁸ *el-Eğânî*, III, 173, 295; İbn Kâymâz ez-Zehebî, *el-İber fi haberi men ğaber*, (Yay. Salahuddin el-Muneccid, el-Kuveyt, 1948, I, 234; *Duha'l-İslâm*, I, 110.

¹⁹ *el-Eğânî*, III, 261 vd.

²⁰ *T.Taberî*, I, 493; *el-Kâmil*, V, 263; *el-Eğânî*, IV, 76.

²¹ *el-Eğânî*, IV, 52.

²² *el-Eğânî*, IV, 42, 44.

²³ *el-Eğânî*, III, 176 vd.

²⁴ *el-Eğânî*, III, 246 vd.

²⁵ *el-Eğânî*, III, 301 vd; IV, 354; V, 204; VI, 30; el-Câhız (Ebû 'Osman 'Amr b. Bahr), *el-Beyân ve't-tebyîn*, (Yay. Fevzi 'Atvî), (I-II), Beyrut, 1968, I, 555 vd.

²⁶ *Duha'l-İslâm*, I, 111.

- ²⁷ *el-Eğâni*, VI, 184.
- ²⁸ İbn Haldûn (Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî), *el-Mukaddime*, Beyrut, 1984, 14, 18.
- ²⁹ Hodgson, *a.g.e.*, I, 243.
- ³⁰ *Duha'l-İslâm*, I, 112-115.
- ³¹ *el-Eğâni*, VI, 162.
- ³² el-'Akrî (Abdulhay b. Ahmed), *Şezerâtu'z-zeheb* (I-IV), Beyrut, tsz., I, 268.
- ³³ *el-Eğâni*, III, 262; XXIV, 108; IV, 103
- ³⁴ *el-Eğâni*, IV, 58, 76, 98.
- ³⁵ *el-Eğâni*, V, 177, 199; vi, 166; XXIV, 108.
- ³⁶ Hodgson, *a.g.e.*, I, 246-247.
- ³⁷ 'Abdullah b. Muhammed b. 'Ubeyd, *Kura'd-dayf* (I-III), Yay. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, er-Riyâd, 1997, III, 225-226; *el-Eğâni*, IV, 46; XIII, 162; XVIII; 190.
- ³⁸ İbn 'Ubeyd ('Abdullah b. Muhammed), *Kura'd-dayf*, (Yay. Abdullah b. Hamd el-Mansûr), er-Riyâd, 1997, III, 364.
- ³⁹ *el-Eğâni*, IV, 67.
- ⁴⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 14, 18.
- ⁴¹ *Duha'l-İslâm*, I, 115-116.
- ⁴² *el-Eğâni*, III, 265; V, 181, 221, 268.
- ⁴³ *el-Eğâni*, III, 69 vd.
- ⁴⁴ *el-Eğâni*, XVIII, 73 vd.
- ⁴⁵ *el-Eğâni*, XXV, 73-74; 104-105. (Ahbaru Ebî Nuvas)
- ⁴⁶ *T.Taberî*, V, 110 vd.; *el-Kâmil*, V, 410 vd.; *Duha'l-İslâm*, III, 120-121.
- ⁴⁷ *el-Eğâni*, V, 378; VI, 194; XX, 336 vd.
- ⁴⁸ *el-Eğâni*, XX, 69.
- ⁴⁹ *el-Eğâni*, XX, 316.
- ⁵⁰ *T.Taberî*, V, 58; *el-Kâmil*, V, 380; *Duha'l-İslâm*, III, 121.
- ⁵¹ *Duha'l-İslâm*, III, 212.
- ⁵² Hodgson, *a.g.e.*, I, 252.
- ⁵³ *T.Taberî*, V, 201; *el-Eğâni*, IV, 56.
- ⁵⁴ *el-Eğâni*, V, 295 vd; el-Makarrî et-Tilimsânî (Ahmed b. Muhammed), *Nefhu't-tîb min ğusni'l-endlusi'r-ratîb* (I-VIII), Yay. İhsan Abbâs, Beyrut, 1968, IV, 271; Behcet (Mucahid Mustafa), et-Teyyâru'l-islâmî fi'ş-şi'ri'l-'abbâsiyyi'l-evvel, Bağdat, 1402/1982, 72.
- ⁵⁵ *el-Eğâni*, V, 359.
- ⁵⁶ *el-Eğâni*, V, 294, 339, 355, 411; XV, 361.
- ⁵⁷ *el-Eğâni*, VII, 214.
- ⁵⁸ *el-Eğâni*, VII, 220.
- ⁵⁹ *el-Eğâni*, V, 371.
- ⁶⁰ *el-Eğâni*, V, 291 vd.
- ⁶¹ *el-Eğâni*, V, 297; V, 304 vd.
- ⁶² *el-Eğâni*, III, 373.
- ⁶³ *el-Eğâni*, VII, 180.
- ⁶⁴ *el-Eğâni*, XII, 99.
- ⁶⁵ *el-Eğâni*, VII, 190.
- ⁶⁶ *el-Eğâni*, XVIII, 360.
- ⁶⁷ *el-Eğâni*, XIX, 253 vd., 326 vd.

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

İbrahim Ethem POLAT*

Özet: IV. Abbasî döneminde, Bilâdü’ş-Şâm bölgesinde yaşayan ve dönemlerinin en önde gelen iki şairi olan İbn Münîr ve İbn Kayserânî, birbirlerine olan muhalefetleri ile de tanınmaktadırlar. Biri Sünnî diğeri Şîî olan bu iki şairin şiirlerinde en önemli ortak noktalar, edebî yönden cinas ve tıbak sanatını çokça kullanmalarındır. İçerik açısından da dönemin önde gelen Türk sultanları İmadeddîn ve Nûreddîn Zengî’yi Haçlılara karşı mücadele veren birer İslam kahramanı olarak takdim etmeleridir.

Anahtar Kelimeler: İbn Münîr, İbn Kayserânî, Arap Şiiri, İmadeddîn Zengî, Nûreddîn Zengî

THE COMMON THEMES IN THE POEMS OF TWO OPPONENT POETS IN THE ABBASID PERIOD

Summary: Ibn Münir and İbn Kayserani, two of the most prominent poets in Biladü’ş-Şam of the Fourth Abbassid Period, are known as two opponent figures to each other. These Shiah and Sunni poets, in spite of their pamphlet, they present Imameddin and Nureddin Zengi, the two significant Turkish Sultans, as Islamic heros fighting against the Crusaders

Key words: İbn Münîr, İbn Kayserânî, The Arabic Poetry, İmadeddîn Zengî, Nûreddîn Zengî

* Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi Öğretim Üyesi (el-mek: ethempolat@hotmail.com)

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

Giriş:

Arap edebiyatında dört döneme ayrılan¹ Abbâsîler asrının dördüncü döneminin en önemli şairlerinden ikisi İbn Münîr ve İbn Kayserânî'dir. İslam toplumunun, sosyal ve siyasî açıdan en çalkantılı olaylarının yaşandığı XII. yy'da dünyaya gelmişlerdir. Bu dönemde, Avrupa Katolik dünyası, Müslüman devletlerin parçalanmış yapılarından istifade ederek İslam coğrafyasına karşı 1096 yılından itibaren Haçlı Seferleri adı verilen istila hareketine girişmişti. Her iki şair de, doğdukları toprakları Frenklerin işgal etmesinden dolayı terk etmek zorunda kalmışlardır. Halep'te bir araya gelen iki şair arasında birbirlerine karşı husumet baş göstermiş, karşılıklı şiir atışmaları ve hicivyelerle birbirlerini yermişlerdir. Onların bu durumları, Emevî döneminin önde gelen şairleri olan ve birbirlerine karşı husumetleri ve nakîze adı verilen atışmalarıyla ünlene Ferzadak ve Cerîr'e benzetilmiştir.² Nitekim İslam tarihçisi İbn Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinde, 548/1153 yılında ölen şahsiyetler bölümünde bu iki şairin ölüm yılını yazarken onları zamanın Cerîr ve Ferzadak'ı olarak tanımlamıştır.³

Emevîler döneminde gelişen ve kısmen siyâsî nitelik taşıyan bir şiir türü olan nakîze (çoğulu Nakâ'id olup hiciv, zıt, tezat manalarına gelmektedir.) genellikle şahsî mücadeleler ve kabile sürtüşmelerini dile getirmektedir. Emevîler dönemin önde gelen şairlerinden Cerîr, Ahtal ve Ferzadak bu türde parlamış isimler olup, şiirleri sanat ve güzellik bakımından son derece iyi ve yeni asırda bile kendilerinden lügat alınan, Arap dilinin kaynakları durumunda olmuştur.⁴

Yaşadıkları dönemin hiciv şairleri olarak tanınan İbn Münîr ve İbn Kayserânî, Atabek İmâdeddîn Zengî ve oğlu Nûreddîn Mahmûd Zengî'nin Haçlılara karşı verdikleri mücadele karşısında birer medîh şairine dönüşmüşlerdir. Onların bu dönüşümleri bir kazanç karşılığında yani "şair ve patron" ilişkisi içerisinde olmamıştır. Şîî ve Sünnî ayrılığı yüzünden İslam toplumunun içine düştüğü bölünmüşlüğü bizzat gözlemleyen bu iki şair, kendi Şîî ve Sünnî anlayışlarını bir kenara bırakarak, istilaya uğrayan şehirlerinin en önemli savunucusu olan Türk sultanlarını, toplumlarına ideal birer mücâhid ve İslam dünyasının beklenen kahramanları olarak takdim etmişlerdir.

İbn Münîr

İbn Münîr adı ile meşhur olan Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Muflih et-Trablusî, 473/1080 yılında Trablus'ta (Şam) doğmuştur. Babası Trablus çarşılarında şiirler okuyup şarkılar söyleyerek geçimini kazanan birisiydi. Kendisi de bir süre yamacılık yapmış, elbise tamiri işi ile ilgilenmiştir. Bu sebeple *er-Refâ'* (Yamacı) lakabı ile de isimlendirilmiştir.⁵ İslamî eğitimin ardından dil ve edebiyat dersleri de alan şair, 11 Zilhicce

503 (1 Temmuz 1110) yılında Trablus'un Haçlıların ellerine geçmesi⁶ sebebiyle memleketini terk etmek zorunda kalmış, Dımaşk'a gelerek yerleşmiştir.⁷

Kaynaklarda koyu bir Şîf taraftarı olarak tanıtılan şair, hicvinden herkesin çekindiği biri olarak bilinmektedir.⁸ Dımaşk'ın ileri gelenlerini şiirlerinde hicvetmesi sebebiyle Dımaşk Hakimi Tacü'l-Mülûk Böri b. Tuğtekin (ö.526/1132) onu bir süre Dımaşk'ta hapse atmıştır. Hicivleri konusunda baskı yaptıktan sonra, aldığı söz üzerine daha sonra da affetmiştir.⁹ Bir süre Halep'e yerleşen şair burada şiirleriyle ön plana çıkarak halkın sevgisini kazanmıştır.

İbn Münîr'in şiirleri öylesine revaç bulmakta idi ki, şiirleri bestelenecek şarkı olarak söylenmekteydi. İmadeddîn Zengî'nin 541/1146 yılında Ca'ber kalesi muhasarası esnasında söylenen bir şarkının sözleri çık hoşuna gitmiş bu sözler kimindir diye sormuş kendisine Halep'te bulunan İbn Münîr'e aittir denilmiştir. İmadeddîn Zengî bunun üzerine Halep valisine bir mektup yazarak şairinin derhal gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine de valinin emri ve Zengî'nin davetiyle derhal yola çıkmış ne yazık ki ulaştığı gece Zengî öldürülmüş görmesi kismet olmamıştır. Bunun üzerine tekrar Halep'e dönmüştür.¹⁰ Bu durumu öğrenen İbn Kayserânî, İbn Münîr'i hicvederek "*Onu ayıplamam için bu olay yeter*" demiştir.¹¹

İbn Münîr, 548/1153 de Halep'te ölmüş ve Cevşen Dağı adı verilen bölgede bir yere defnedilmiştir. Mezarını ziyaret eden İbn Hallikân, kabrinin üzerinde şu mısraların yazılı olduğunu yazmaktadır;

- *Kabrimi ziyaret edene Allah merhamet etsin*
- *Ziyaretçi bana da Allah'dan rahmet dilesin.*¹²

İbn Kayserânî

Şam'ın diğer ünlü şairi ise, İbn Kayserânî adı ile meşhur olan, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Sagîr b. Dâgir b. Muhammed b. Hâlid b. Nasr b. Dâgir b. Abdirrahmân b. el-Muhâcir b. Hâlid b. Velîd el-Mahzûmî'dir¹³ İbn Hallikân, soyunun sahabeden Hâlid b. Velîd'e dayandırılması konusunda şüphelerini dile getirerek, "*Tarihçiler ve ensâb alimleri, Hâlid b. Velîd'in nesebinin uzun zaman önce kesildiğini belirtmişlerdir*" demektedir.¹⁴

İbn Münîr'in aksine Sünnî olan ve şiirlerinde Şîfliği eleştiren şair, 478/1085 yılında Akka'da (Filistin) doğmuştur. Küçük yaşlarda orayı terk ederek Kaysâriyye'ye yerleşmiştir.¹⁵ Burada büyümüş ve bu şehre nispet edilmiştir. Henüz genç yaşlardayken 494/1101 yılında Frenklerin Kaysâriyye'yi istila etmesi üzerine ailesi Dımaşk'a göç etmiştir. Burada Şam'ın önde gelen şairlerinden olan ve aynı zamanda Şam'da saat idaresinde başkan olan İbn Hayyât'ın (ö. 517/1123) öğrencisi olmuş ve ondan edebiyat dersleri almıştır. Hatta şairin divanını toplamıştır.¹⁶

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

Şam'da ayrıca Tevfik b. Muhammed ed-Dımaşkî'den de edebiyat dersleri almıştır.¹⁷ Daha sonra ilim öğrenme amacıyla Halep'e gitmiş ve burada şehrin önde gelen alimleri olan Hâşim b. Ahmed el-Halebî ve Ebû Tâhir el-Hatîb'den dersler almıştır.¹⁸ Dil ve edebiyat alanında kazandığı ilmî birikim yanında kaynaklarda astronomi ilminde bilgili, geniş tarih bilgisi olan biri olarak tanıtılmaktadır.¹⁹

Şair daha sonra Dımaşk'a dönmüş ve Emevî Camii'nin kapısı üzerinde bulunan saat idaresinde çalışmıştır. Fakat Dımaşk'da kalışı uzun sürmemiş buranın hakimi Tâcu'l-Mulûk Börî'yi bir şiirinde hicvetmesi sonucu Halep'e kaçmak zorunda kalmıştır. Burada Halep'in hakimi olan Zengî ailesine sığınmıştır.²⁰ Halep'te devlet büyükleriyle yakınlık kurmuş ve onları şiirlerinde övmüştür. Hicivlerinin aksine İmâdeddin Zengî ve Nureddin Mahmud Zengî'ye medhiyeler kaleme almıştır. Bunun en önemli sebebi; onların adil yönetimlerini görmesi, Haçlılara karşı İslam birliğini sağlama-ya çalışmalarını takdir etmesinden dolayıdır.²¹

Yaşadığı dönemde Haçlılar, İslam coğrafyasında yayılmışlar ve Kudüs, Urfa, Trablus ve Antakya'da birer Haçlı kontluğu kurmuşlardı. İbn Kayserânî, 540/1145 yılında Haçlıların idaresinde bulunan Antakya'ya bir seyahatte bulunmuştur. Burada kaldığı esnada Haçlıların kiliselerini gezmiş, yaşam biçimlerini incelemiştir. Bu gözlemleri sonucu pek çok şiirinde Frenkleri alaycı bir üslupla hicvederken Frenk kadınlarının güzellikleri karşısında etkilenerek onlara gazeller de yazdığı görülmektedir. Mavi gözlerinin kendisini etkilediğini ifade ettiği bir Frenk kadınına şu gazeli kaleme alır;

- *Üzerine sinmiş hoş kokusunun esintisiyle beni bir Frenk kadını cezbetti.*

- *Yumuşacık fırırlı elbisesi ve ay gibi parlayan tacıyla,*

- *Eşsiz mavi gözleriyle mızrak ucu gibi deldi geçti.*²²

İbn Kayserânî, Antakya'da Barbara adlı kilisenin papazını da alaycı ifadelerle bir başka şiirinde şöyle vafeder;

- *Dinin hakkı için söyle ey Barbara kilisesinin papazı! Karanlıkta nasıl okuyorsun?*

- *Dua zamanı, rengârenk elbiseleriyle şık kadınlar geldiğinde.*²³

Hayatının son günlerini Dımaşk'ta geçirmiş Burada yakalandığı Humma hastalığı sebebiyle 548/1153 yılında hayatını kaybetmiş ve Dımaşk'ta Bâbu'l-Ferâdîs mezarlığına defnedilmiştir.²⁴

İbn Kalânîsî, onu şiirde üslubu sağlam, samimi ve tatlı manalı ifadeleri olan tıbak ve cinas sanatını çokça kullanan bir şair olarak tarif etmektedir.²⁵ İbn Tağrîberdî, onun şiir divanının çok meşhur olduğunu dile getirmektedir.²⁶ Divanının bize ulaşan kısmı Mısır'da Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye'de mahtûtat olarak bulunmaktadır.²⁷

Şiirlerinde Ortak Edebî Yönler

Şiirleri aynı zamanda bestelenerek müzik ile birlikte söylenmesi cihe-tine gidilen²⁸ her iki şairinde şiirlerinde dil ve üslup açısından pek çok ortak nokta bulunmaktadır. Şiirlerinde kelimeler arasında bir ahenk ve müziksel çağrışım yaratan kelimelerin özellikle seçildiği görülmektedir. Bu formatı oluşturmak için şiirlerinde sıkça cinâs ve tıbâk sanatlarını kullandıkları görülmektedir. Sözlükte benzetmek ve aynı cinsten olmak manalarına gelen cinâs²⁹ ıstılahda; lafızların aynı manaların farklı olduğu kelimelerin aynı ibarede bulunması sanatıdır.³⁰ Tıbâk ise; bir beyitte zıt anlamları olan keli-meleri kullanmak manasına gelmektedir.³¹

İbn Kayserânî, cinâs yapmak için özellikle Sağır ثغر kelimesini şiirle-rinde sıkça kullanmaktadır. Örneğin, 540/1145 yılında Haçlıların ellerinde bulunan Antakya'ya yaptığı ziyaret sırasında kaleme aldığı bir şiirinde, beldeyi tasvir ederek ilk şavt'ta sağır kelimesini *sınırlar* ikinci şavt'ta *ağız* manasında cinâs sanatını kullanmıştır;

- *Ülkenin sınırları ne halde! O ülke ki, güzel bir ağz gibi gülerdi.*³²

İbn Kayserânî, 544/1150 yılında Hârim Kalesinin fethi dolayısıyla Nûreddin Mahmûd Zengî'ye yazdığı övgü kasidesinde, birbirlerinin zıttı olan Tahâre-Cünüp (temiz-kirli) طهارة ve جنب kelimeleriyle tıbak yaptığını görmekteyiz;

- *Düşman topraklarını onların kanlarıyla temizledin.*

- *Onların kanlarının bulaştığı kılıçları da cünüp ettin*³³

İmadeddin Zengî, 534/1140 yılında, Frenkler üzerine saldırıya geçerek civarın en büyük yerleşim birimlerinden olan ellerindeki Ma'arra ve Kefertâb'ı ele geçirmişti.³⁴ Onun bu üstün başarıları üzerine, İbn Münîr bir övgü kasidesi kaleme almıştır. Kasidesinde, telaffuzları yakın olan Akdâm (Ayaklar), İkdâm (Cesurluk) إقدام ile أقدام kelimeleri ile aynı kökten olup sadece hareketleri farklı kelimeleri kullanma sanatı olan cinas-ı muharrefi³⁵ şu şekilde kullanır;

- *Senin varlığın onların ayaklarını yerden kesti.*

- *Cesaretinde cesurluklarını alıp götürdü.*³⁶

Her iki şairin şiirlerinde göze çarpan ortak noktalar, Ammîce adı veri-len halkın yerel dil kullanımlarından uzaklaşarak Fasih Arapça kelimeleri kullanarak şiirleri nazmetme yoluna gitmeleridir. Ayrıca, yaşadıkları dönemde Frenklerin varlığı sebebiyle Prens, Comes, Kont, gibi bazı yabancı kelimeleri de şiirlerinde kullandıkları görülmektedir.

Ortak Türk Kahramanları

Haçlı Seferlerine karşı ilk planlı ve kapsamlı mücadeleleri başlatan kişi Zengîler hanedanının kurucusu İmadeddin Zengî olmuştur. 521/1127 yılın-da Atabeg ünvanıyla Musul ve Halep'e hakim olduğu esnada Haçlılar, Su-

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

riye’de bütün Akdeniz sahilini ve limanları kendi denetimleri altına almışlardır.³⁷ Frenklere karşı verdiği mücadeleler sonucu Müslümanların moralini yükseltmiş, halk tarafından Frenklere karşı ortaya çıkan bir İslam mücahidi olarak algılanmıştır. Yönetimi altındaki halklara adil davranışı sebebiyle de ayrı bir sevgi kazanmıştır. Zengî’nin bu yönünü Brockelmann, “*vazifeşinas ve mükemmel bir yönetici*” olarak tarif etmiştir.³⁸

Haçlı Seferleri’ne karşı en büyük mücadeleleri veren bir diğer Türk sultanı da İmadeddîn Zengî’nin oğlu ve halefi Nûreddin Mahmûd Zengî’dir. 17 Şevvâl 511/11 Şubat 1118 yılında Halep’te doğmuştur.³⁹ Üstün başarı ve çalışmalarıyla halkının ve Arap şairlerinin gönlünde taht kurmuştur. Şairler, Haçlılara karşı verdiği mücadeleleri ve İslam birliğini sağlamada ki gayretlerini adeta birbirleriyle yarışarcasına şiirlerinde ölümsüzleştirmeye çalışmışlardır. “*Arap ve İslam Aleminin Birleştiricisi*” ünvanıyla da anılan Nûreddîn’in devletini de Arap tarihçileri ve edebiyatçıları “*ed-Devletu’n-Nûriyye*” olarak adlandırmışlardır.⁴⁰

Haçlı Seferleri nedeniyle yaşadıkları şehirleri terk etmek zorunda kalan ve yolları Halep’te kesişen İbn Kayserânî, ve İbn Münîr, burada bölgenin hakimi İmadeddin ve Nûreddin Mahmûd Zengî’yi yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Haçlı Seferlerine karşı ilk ciddî ve kapsamlı mücadeleleri başlatan bu iki ünlü Türk sultanı her iki şairi de ortak bir paydada buluşturmuştur. Onlar, Haçlı Seferlerinin en önemli olaylarına tanıklık etmiştir. İbn Kayserânî çocukluğunda ilk Haçlı Seferlerini iştmiş, doğduğu Kaysâriyye’yi Frenklerin işgali üzerine terk etmek zorunda kalmış, gençliğinde Haçlıların bölgede yayılışlarına şahit olmuştur. Kırklı yaşlarına geldiğinde İmadeddîn ve Nuredîn’in İslamî cepheyi canlandırması ve Haçlılara karşı en büyük mücadeleleri vermelerini bizzat gözlemlemiştir. İbn Münîr’de yaşadığı şehir olan Trablus’u aynı nedenden ötürü terk etmek zorunda kalmıştır. Müslüman emirlerin iç çekişmelerinden faydalanarak hızla ilerleyen ve bölgede dört adet kontluk kurarak yerleşik hayata geçen Haçlıların hezimet yaşamalarına bu iki Türk’ün vesile olduğunu görme şansına ermişlerdir. Bu yüzden bu iki ünlü Türk sultanı her iki şair içinde sıradan övgüler kaleme alınmış sultanlar değil, İslam tarihinin mümtaz kahramanları olarak takdîr edilerek şiirlerinde Müslüman halklara o şekilde takdîm edilmiştir.

İbn Kayserânî, İmadeddîn Zengî’yi, başarılı ve akıllı bir lider, Frenklere karşı yaptığı mücadelelerle Şam’a Hz. Ömer devrinde ki mutlu ve huzurlu günlerini yeniden getirdiğini ifade eder;

- *İşler çıkmaza girdiğinde, halkın için parlak fikirli bir hükümdarsın*
- *Adaletin koruyucu gölgesi olmaktan hiç ayrılmadın,*
- *Aydınlık sabah gibi dört bir yana yayılan düşmanı kuşattın.*
- *Sanki Ömer yerleşmiş topraklarına Şam’ın*
- *Zaferleriyle insanları sevinçle gülmeye başlattın.*⁴¹

İbn Münîr'in beyitlerinde de İmadeddîn Zengî, İslamî bir kahraman olarak takdim edilmektedir. Ona göre Zengî, kaybolan adaleti yeniden tesis etmiş, zor da kalan İslam'ı yüceltmıştır. Onun komutası altına girmeyenleri, Müslüman olarak da kabul etmemektedir:

- *Artık sana teslim olmayanların geçersizdir Müslümanlığı*
- *Ey dulların ve yetimlerin adaletin ölüm haberini verdiği anda adaleti koruyan!*

- *Putlarıyla mihrapları aşağılayan bir milletten dini kurtaran!*⁴²

İmadeddin Zengî, 534/1140 yılında, Frenkler üzerine saldırıya geçti. Hama ile Halep arasında yer alan Barîn Kalesi'ni ardından da Ma'arra ve Kefertâb üzerine yürüyerek civarın en büyük yerleşim birimlerinden olan bu beldeleri de teslim aldı.⁴³ Onun bu üstün başarıları üzerine İbn Kayserânî, Frenklerin hezimetini vassafeden, Zengî'nin de başarısını öven bir övgü kaleme almıştır. İbn Kayserânî, şiirinin girişinde İmadeddîn Zengî'nin gerçekleştirdiği bu zaferin verdiği cesaretle Frenkleri, Zengî'ye karşı uyararak ve tehdit etmektedir. İlerleyen beyitlerinde de bu kahramanın savaşçı vasıflarını ve gücünü dile getirerek, Frenklerin onun karşısında bir şansı olmadığını şu dizeleriyle ifade eder;

- *Sakin bizden ama neye yarar sakınman?*
- *Öyle kılıçlar vardır ki, ne emân dinler ne aman*
- *Şirkin kralı, nasıl kurtulur atlarıyla zafer kazanan,*
- *Ordusunun kaderi belirlediği bir kraldan*
- *Işığında gözlerin kamaştığı bir geçitte*
- *İmadeddîn onları takatsız bıraktığından*
- *Kaçıp gittiler, arkalarına bile bakmadan*
- *Kaçıp sığınacak bir yer varmış gibi ölümden*
- *Onlara uzundu mesafe kısa olmasına rağmen*
- *Ne iz kaldı geride ne eser küfürden*
- *Din de zaten korkacak değildi küfürden*
- *Bir korkun olmasın artık Frenklerden*
- *O Frenkler ki, öldürülür savaşta olduklarında*
- *Mahsur bırakılırlar kuşatıldıklarında,*
- *Defedilir sürülüp kovalandıklarında,*
- *Alır götürür bekaratlerini kılıçlar da,*
- *Erkek adı verilir kılıca işte bu yüzden.*⁴⁴

Bu büyük fetih dolayısıyla İbn Münîr'de İmadeddin Zengî'ye bir övgü şiiri kaleme alır. O da İbn Kayserânî gibi İmadeddin Zengî'nin savaşçı ve cesurluk gibi mezziyetlerini ön plana çıkararak Frenkleri bu güç karşısında korkutmaya Müslümanları da onun şahsında cesaretlendirmeye çalışır;

- *Günleriyle krallar sana feda olsun!*
- *Onları perişan eden senin günlerin daim olsun!*

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

- *Sert bakışların ayaklarını yerden kesti.*
- *Cesaretinse cesurluklarını sona erdirdi.*
- *Onların üzerine adım adım ilerledin, senin bu tavrını*
- *Yuvalarında bekleyen arslanlar örnek*
- *Keskin kılıçlar ve mızraklar tarz edindi.*
- *(Frenkler) yanında birer emanet (esir) oldular,*
- *Artık onları sorana dilediğin fiyata satarsın.*⁴⁵

Frenkler, Müslüman emirlerin iç çekişmelerinde yararlanarak, hızlı bir ilerleyişle bölgede hakimiyetleri altına almışlardı. Bu esnada Urfa, Kudüs, Antakya ve Trablus'da dört tane de Haçlı kontluğu kurmuşlardı. Urfa 1099 yılında ellerine geçmiş, 1144 yılına kadar esaret altında kalmıştı. İmâdeddîn Zengî tarafından yirmi sekiz günlük bir muhasaranın ardından 6 Cemâziyelâhîr 539/4 Aralık 1144'de Urfa fethedilmiştir.⁴⁶

Abbasî Halifesi el-Muktefî Billâh, bu başarısından dolayı İmadeddin Zengî'yi, "Zeynu'l-İslam" (İslam'ın Süsü), "el-Meliku'l-Mansûr", (Muzaffer Sultan), "Nasîru'l-Emîri'l-Mu'minîn" (Müminlerin Emirinin Yardımcısı) ünvanlarıyla şereflendirmiştir.⁴⁷

Urfa'nın fethi İslam aleminde büyük bir sevinç yaratmış, İslam tarihçileri eserlerinde konuya geniş yer vermişler, olayı eserlerinde Müslümanların duygularına tercüman olacak şekilde anlatmışlardır. Şairler de bu büyük fethi müjdelemek, tebrik etmek amacıyla İmadeddin Zengî'ye birbiri ardınca övgüler kaleme almışlardır.

Urfa'nın İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilmesi münasebetiyle, İbn Münîr et-Trablûsî, yazdığı övgü şiirinde, Haçlı ordusunun büyük bir hezimete uğratıldığı savaşta Frenklerin Zengî'nin askerlerinin kılıçlarına yem olduğunu liderleri Joscelin'in sayıca kumlardan daha çok adamları olmasına rağmen savaştan firar ederek kaçışını büyük bir ayıplama ile bizlere tasvir etmektedir.

- *Rum ordusu kadar, senin ordunun iki katı olan Kum gibi kalabalık bir orduyla sana ulaştı.*

- *Allah'ın yardımı ve sevenlerinin kalplerine teselli veren azminle onunla savaştın*

- *Şam'ı otlak zannetti. Anlamadı ki sen onun ölüm fermanını imzaladın.*

- *Zoru görünce kaçıp gitti. Kendisinden malı ve sahip oldukları ganimet olarak alınınca yağmacıların en büyük ganimeti son nefesidir.*⁴⁸

İbn Münîr, tek bir şiirin yeterli olamayacağını düşündüğü bu büyük zafer için kaleme aldığı bir diğer şiirinde de Urfa'nın fethini tebrik ederek İmadeddin Zengî'yi şu beyitleriyle över:

- *İmadeddîn sayesinde din ile feth-i mübîn arasında sıkı bir bağ oluştu.*

- *Kasimuddevle ile azgınların hileleri her geçen gün boşa çıkarıldı.*

- Rum köpeğini şahdamarından kesip atan bir savaştı o,
- Ruha (Urfa) Ruha'dan başka bir şey olsaydı, şüpheye düşenlerin şüphesini kaldırmaya yetmezdi.⁴⁹

İmadeddîn Zengî'nin bütün başarılarını büyük bir dikkatle takip eden ve hemen hemen bütün zaferlerinin ardından şiirler kaleme alan İbn Kayserânî, büyük fetih karşısında da şu övgü dolu beyitleri kaleme alır:

- Öyle bir kılıç ki; vuruşundan başka bir faydası yoktur.
- Kralların boynunu sıkanda onun kınından başka bir şey değil.
- Kökleri sağlam bir güven ortamı ve her tarafa yayılmış bir huzur, bütün iman ehline kutlu olsun.
- Bu yeni bir fetih olup Kıyamet Günü'ne kadar hoşça anılacaktır.
- Urfa'nın fethi kafirlerin zannettiklerinden başka şeyler olduğunu ortaya koydu.⁵⁰

İbn Kayserânî, Nüreddîn Mahmûd Zengî'yi örnek yaşamı adaletli bir hükümdar karakterinde olması sebebiyle de Peygamber seviyesine çıkarılmaya çalışmaktadır.

- Sen bir peygamber olmasan da, peygamberlerden sadece yaratılışınla farklısın⁵¹

İbn Kayserânî, Nüreddîn çağında yaşamının bile bir ayrıcalık olduğunu dile getirir;

- Sultan (Nureddin) Mahmud iken övünülecek yaşamımızı nasıl övmeyelim
- Arzuların gölgesindeki insanlar adaletin direğinin uzamasına şükretsiner!
- Mutlu bir devletin doğuşu ve ışığının yükselmesinden dolayı.
- Övülmede İslam'ın kılıcının keskinliği yanında
- Küfrün bedeninin parçalanması da⁵²

İbn Kayserânî, Nureddin Mahmud Zengî'yi övdüğü bir şiirinde Kur'an'da adı geçen peygamberlerle kıyaslamaktadır;

- Bir menkıbe ki yeryüzünde benzeri yok Nureddin'den başka.
- En yükseklere hakim oldu. O Süleyman ve Davut'tur kanımca
- Şirkin krallarının da tanıklık ettiği bir çok zafere attı imza
- Frenkler azgınlıkları terk ettiler. Sanki Hud (Peygamber) yerleşti oraya⁵³

İbn Münîr'e ait olan şu beyitlerde Nureddin Mahmud Zengî, İslam'ı Frenklerin saldırıları sebebiyle yok olmaktan kurtaran bir İslam kahramanı olarak şöyle övülmektedir;

- Ey Mahmud! Sen Ahmed'in milletini (Muhammed'in Ümmetini) yok olmaya yüz tutuktan sonra yeniden dirilttin.
- Senin fetihlerinin gerçekleştiği her gün din için kutsal metinleri içeren birer süredir.⁵⁴

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

İbn Münîr, bir şiirinde “el-Meliku'l-Adil” ifadesiyle onun adaletini şu beyitleriyle dile getirmiştir;

- *Ey adaleti bozulup kötüleştiği her yerde ihyâ edip yayan sultan!*
- *Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı kaldırdın ortadan!*
- *“el-Meliku'l-adil” ifadesidir seni açıklamaya en yaraşan!*
- *Varlığın sayesinde adalet ve gayrettir her yeri kaplayan!*
- *Ne bir gül oldu koparılan, ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatılan!*⁵⁵

*İbn Kayserânî'nin Nureddin Mahmud Zengî'nin abidlerin ve zahitlerin yolunu kendisine yol edinmesini, adaletinin Şam'ın en ücra köşelerine kadar yayılmasını, kahredici gücüyle Frenklere her gördüğü yerde yok edişini, ülkenin her köşesine medreseler, camiler, hastaneler, kervansaraylar ve pek çok imaretler yapmasını övgüyle kaleme aldığını Ebû Şâme'nin onun divanında bizzat okuduğunu belirttiği ve eserinde de bolca yer verdiği beyitlerinden anlamaktayız:*⁵⁶

Bu dönem şairleri, Frenklere karşı mücadele veren kahramanları ve onların hükümlerlik dönemlerini Asr-ı saadet dönemi olarak adlandırılan Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme ve Hulefâ-i Raşidîn dönemi olarak adlandırılan İslamın ilk dört halifesinin dönemine İslamî kıssalarda çokça yer alan geçmişteki çeşitli peygamberlerin yaşantılarına benzetme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca Frenklere karşı büyük zaferler kazanan sultan ve emirleri geçmişteki çeşitli kahramanların ve İmparatorların zaferleri ile karşılaştırma yoluna gitmişlerdir.

Ebu Şâme, İbn Kayserânî'nin Nureddin Mahmud Zengîye yazdığı şu övgü beyitlerini bize aktarır;

- *Bütün hayatı hem nefsiyle hem de düşmanla savaşta geçen iki cihat sahibi,*
- *Ey insanların aydınlık yolu takip etmeleri gerektiğini söyleyen kral!*
- *Sen insanlar arasında halifelerin yaşamıyla örnek olup,*
- *Adaletle de gölgede bıraktın kralları!*
- *Kıyaslanırsın bazen güçlü arslanlarla bazen de evliyalarla*
- *Ömrüme yemin olsun ki, anneleri ve babalarıyla*
- *Hazırdır bütün bir millet yoluna feda olmaya*⁵⁷

*İmadeddin Zengî'nin ölümünün ardından, 541/1146-47 yılında Tell Bâşir ve civarını elinde bulunduran daha önce de Urfa kontu olan Joscelin, Urfa halkı ve şehirdeki Ermenilerle anlaşarak Urfa'daki Müslümanlara karşı isyana teşvik etme konusunda yerli halkla anlaşmış ve bunu gerçekleştiren Urfa'yı zapt etmiştir. Bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî derhal Urfa üzerine harekete geçmiştir. Nureddin Mahmud Zengî'nin gelişini haber alan Joscelin kaçmıştır. Nureddin Mahmud Zengî şehri tekrar geri alarak babasının emaneti olan Urfa'ya hakim olmuştur.*⁵⁸

Urfa'nın bir oldu bittiye getirilerek kaybedilmesine engel olan Nureddin Mahmud Zengî, Müslüman halkın gönlünde babasının yokluğunu

aratmayacağına dair sağlam bir güven oluşturmuş, onun bu zaferini dönemin Arap şairleri de en güzel mısralarıyla övmüştür.

İbn Münîr, Urfa'nın fethi dolayısıyla şu övgü şiirini kaleme alır;

- *Öyle bir hükümdar ki, bir yeri fethederek zelil kalmışsa da orayı koruyarak yüceltmıştır.*

- *Urfa yıkılmaya yüz tutmuşken, cesaretiyle karanlık günlerini aydınlattı.*

- *Öyle bir kükreyişle ona atıldın ki, boynundan esaret yularını çıkardın.*

- *Bu onun fetihlerinin başlangıcıdır. Ardından Şam ve Irak fethi uzak değildir.*

- *Rum köpeğini kahreden babasının izlediği yoldur bu.*

- *Din savunmasında öyle bir cihat gerçekleştirdin ki, bu yolda ne koştuktan ne de harcama yapmaktan geri kaldın.*⁵⁹

Haçlılar baskın ve yağma maksadıyla 543/1148-1149 yılında Halep üzerine yürümüşler bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî Haçlıların bu amaçlarını engellemek için saldırıya geçmiş ve "Yağra"⁶⁰ denilen yerde çetin bir savaş gerçekleşmiş sonuçta Haçlıların ağır yenilgiye uğradığı bir zafer gerçekleşmiştir. Kaynaklarda Basra savaşı olarak da geçen⁶¹ bu zaferden sonra Nureddin Mahmud Zengî, savaşın ganimet ve esirlerini kardeşi Seyfeddin Gazi'ye, Bağdat' daki Halifeye ve Sultan Mahmut'a göndermiştir.⁶²

544/1150 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Frenklerin ellerinde ki Harim Kalesi üzerine sefere çıkmış orayı ve daha sonrada yakınlardaki İnnib Kalesini⁶³ tahrip etmiş, bunun üzerine Frenkler Antakya, Harim ve civarın hakimi Prinkepsin etrafında toplanarak İnnib civarında Nureddin ile savaşa girmişlerdir. Frenklerin yenilgisiyle bu savaşta Antakya Prinkepsi II. Raimond'da öldürülmüştür.⁶⁴

Antakya Prinkepsinin öldürülmesi, Müslümanlar arasında büyük bir sevince neden olmuştur. Bu zafer dolayısıyla şairler halkın duygularına tercüman olarak Nureddin'e övgülerini dile getirmişlerdir. İbn Kayserânî bu zafer dolayısıyla Nureddin'i şu beyitlerle över;

- *Bunlar, kesin azimler ve kararlardır.*

- *Kılıç sallayarak yapılan çığırkanlıklar değil.*

- *Bunlar, cömertlik ve keremlerdir.*

- *Kitapların yazdığı değil.*

- *Öylesine himmetlerki, ne zaman konuşacak olursa,*

- *Sürçülisan ederler şairler ve hatipler peşi sıra*

- *Ey İmadüddin'in oğlu, geride emek ve yorgunluk bırakarak bu işin zirvesine çıktın.*⁶⁵

545/1150-1151 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Şeyzer ve Hama civarındaki yüksek bir tepenin üzerinde kurulu yörenin en müstahkem ve

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

sağlam kalelerinden biri olan Efâmiye Kalesini Haçlılarının ellerinden emanla almıştır.⁶⁶

Bu başarısından dolayı, İbn Münîr'e ait olan şu beyitlerde Nureddin Mahmud Zengî şöyle övülmektedir;

- *Ülkelerin en aydınlık olanı, senin uzun süre aydınlattığın ve kılıcını keskinlettiğin yerdir.*

- *Ülkeyi ve halkını yönetmeye en layık olan kişi de, adaleti bütün bölgeleri kuşatmış olan kişidir.*

- *Ey Mahmud! Sen Ahmed'in milletini (Muhammed'in Ümmetini) yok olmaya yüz tutuktan sonra yeniden dirilttin.*

- *Senin fetihlerinin gerçekleştiği her gün din için kutsal metinleri içeren birer süredir.*⁶⁷

547/1152-1153 yılında Nüreddin Mahmûd Zengî ile Frenkler arasında halkın da yakından şahit olduğu Dülûk yakınlarında çetin bir savaş gerçekleşmiş sonunda Nüreddin Mahmûd'un kesin zaferiyle sonuçlanmış ve Dülûk şehrini ele geçirmiştir.⁶⁸

Bu zafer karşısında İbn Münîr Nüreddin Mahmûd Zengî'ye şu beyitle-riyle övgüde bulunmuştur.

- *Peygamberin zamanını ve fetihlerini bu fetihleriyle kendi çağında yaşattın.*

- *Peygamberin muhacirleri sana tabi oldu. Ensâr'ı da sana yoldaş.*

- *Selman-ı Farisî'nin⁶⁹ İslam'ını yeniledin. Ammâr'ın⁷⁰ ömrünü uzattın.*⁷¹

Sonuç

Yaşadıkları dönemde, olumsuzluklara ve yönetimlere, idaresi altında yaşadıkları devlet adamlarına yazdıkları hicivler sebebiyle sıkça başları derde giren iki şair, birbirlerine olan muhalefetleri ile de tanınmışlardır. Dönemlerinin en önemli iki Türk sultanının adil yönetimleri ve istilalara karşı mücadeleleri karşısında kayıtsız kalmamışlar, hicviyelerinin aksine övgü şiirleri kaleme almışlardır. İki şairin arasında önemli ihtilaf noktası olan Şîî ve Sünnî ayrılığı birbirlerini hicvetmede en önemli etken olmuştur. Ancak bu ayrışmalarını Sünnî olan iki Türk sultanı karşısında şiirlerine yansıtmamışlardır. Onları İslam toplumuna birer kahraman olarak sundukları şiirlerinde, bu şahsiyetleri, tüm inançların ve ayrışmaların üzerinde önemli bir yere oturtmaya çalışmışlardır.

Kaynaklar

- Abdulcâbir, Su'ûd, *Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982.
- Alptekin, Çoşkun, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Alptekin, Çoşkun, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1978.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Başlangıç, izah ve düzeltmelerle yay. Fuad Köprülü), TTK. Yay., Ankara 1963.
- Bâsâ, 'Umer Mûsa, *Edebu'd-Duveli'l-Mutetâbi'a 'Asru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire H. 1386/1967.
- Bedevî, Ahmed, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Hurûbi's-Salibiyye bi Mısır ve'ş-Şâm*, Dâru Nahdati Mısır, Kahire 1979.
- Brockelmann, C., *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev: Neşet Çağatay), TTK. Yayınları, Ankara 1992.
- Buharalı, Eşref, "Sultan Nureddin Mahmud Zengî", *Kafalı Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Beyrut, Beyrut Tsz.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Kahire 1924.
- el-Hirfî, Muhammed b. 'Alî b. Ahmed, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salibiyye fi Bilâdi'ş-Şâm*, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1399/1979.
- Ferrûh, 'Umer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I-VI, Beyrut 1981.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *İcâzet ve Belâgat Deyimleri*, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâ'u Enbâ'i'z-Zemân*, (Tahk: İhsan Abbâs), I-VIII, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968.
- İbn Hayyât ed-Dımaşkî, *Dîvân*, (Tahkîk: Halîl Merdum) Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1377/1958.
- İbn Kâdı Şuhbe, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi's-Sireti'n-Nûriyye*, (Tahk: Dr. Mahmûd Zayid), Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut 1971.
- İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, (Nşr: H.F. Amedroz), Leyden 1908.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Dâru'l-Me'ârif, Beyrut Tsz. Türkçe Trc., *Büyük İslam Tarihi*, (Çev: Mehmet Keskin), (I-XV), Çağrı Yay., İstanbul 1994-2000.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (I-XV), (Tahk., 'Abdullah 'Ali Kebîr Vd.), Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz.
- İbn Tağrıberdî, Cemâluddîn Ebî'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Matba'atu Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire Tsz.
- İbnu'l-'Adîm, *Zübdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dımaşk 1954.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (I-X), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.
- İbrâhîm, Mahmûd, *Sada'l-Gazvi's-Salîbî fi Şi'ri İbn Kayserânî*, Ammân 1971.

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (I-IX), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz.

Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Trc: H.D. Andreason), TTK. Yayınları, Ankara 2000.

¹ I. Abbâsi Asrı: 132/750'de başlar ve 232/847'de el-Mutevekkil'in halife olmasına kadar devam eder. II. Abbâsi Asrı: el-Mutevekkil'in hilafeti ile başlar ve 334/945'de Buveyhîlerin Bağdad'da istikrarına kadar sürer. III. Abbâsi Asrı: Buveyhîlerin Bağdad'da istikrarından 447/1055'de Selçukluların Bağdad'a girişine kadar devam eder. IV. Abbâsi Asrı: Selçukluların Bağdad'a girişi ile başlar ve 656/1258'de Moğolların eline düşmesine kadar sürer. Kenan Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998, 2-3.

² 'İmâduddîn el-İsfehânî, *Harîdetu'l-Kasr ve Cerîdetu'l-'Asr Kısmu Şu'arâ'u's-Şâm*, (Tahkîk: Şukrî Faysal), Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1388/1968, I, 76, Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Hurfî, *Şi'ru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm*, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1399/1979, 260.

³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Dâru'l-Me'ârif, Beyrut Tsz. XII, 251. Türkçe Trc., *Büyük İslam Tarihi*, (Çev: Mehmet Keskin), (I-XV), Çağrı Yay., İstanbul 1994-2000, XII, 422.

⁴ 'Umer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, (I-VI), Beyrut 1981, I, 360-361; Kenan Demirayak, *a.g.e.*, 17.

⁵ Cemâluddin Ebî'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, Matba'atu Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire Tsz., V, 299.

⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, (I-X), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, IX, 136.

⁷ el-Hurfî, *Şi'ru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm*, 257.

⁸ el-İsfehânî, *Harîdetu'l-Kasr (Şam)*, I, 76; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâ'u Enbâ'i'z-Zemân*, (I-VIII), (Tahk: İhsan Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968, I, 156; 'İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (I-IX), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., IV, 146.

⁹ el-Hurfî, *a.g.e.*, 257.

¹⁰ el-Hurfî, *a.g.e.*, 260.

¹¹ el-Hurfî, *a.g.e.*, 260.

¹² İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 159.

¹³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 458; Mahmûd İbrâhîm, *Sadâ'l-Gazvi's-Salîbî fî Şi'ri İbn Kayserânî*, Ammân 1971, 50.

¹⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 458

¹⁵ Kaysâriyye: Filistin'in yerleşim birimlerinden olup Şam sahilleri üzerinde buluna eski ve büyük bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Beyrut, Beyrut Tsz. IV, 42.

¹⁶ İbn Hayyât ed-Dımaşkî, *Dîvân*, (Tahkîk: Halîl Merdum) Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1377/1958, 331.

¹⁷ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, (I-XX), Kahire 1924, XIX, 69.

¹⁸ el-Hamevî, *a.g.e.*, XIX, 64-81.

¹⁹ İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, (Nşr: H.F. Amedroz), Leyden 1908, 322.

²⁰ el-İsfehânî, *Harîdetu'l-Kasr*, (Şam), I, 131.

²¹ el-Hurfî, *Şi'ru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm*, 225.

²² Ahmed Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısr ve's-Şâm*, Dâru Nahdati Mısr, Kahire 1979, 93.

²³ Ahmed Bedevî, *a.g.e.*, 146.

²⁴ İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, 322; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 457.

²⁵ İbn Kalânîsî, *a.g.e.*, 322.

²⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu 'z-Zâhire*, V, 302.

²⁷ İbn Kayserânî'nin dîvânı, adı geçen kütüphanenin edebiyat bölümünde 1484 numaralı eser olarak kayıtlıdır.

²⁸ el-İsfehânî, *Harîdetu'l-Kasr*, (Şam), I, 125; İbn Kalânîsî, *Zeyl Târih Dımaşk*, 322.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (I-XV), (Tahk., Abdullah 'Alî Kebîr vd.), Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz., VI, 43;

³⁰ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, 31; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İcâzet ve Belâgat Deyimleri*, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, 46.

³¹ el-Halebî, *Husnu't-Tevesül*, 99; Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat lügati*, 175.

³² 'Umer Mûsa Bâşâ, *Edebu'd-Duveli'l-Mutetâbi'a 'Asru'z-Zengiyîyn ve'l-Eyyübiyyîn ve'l-Memâlik*, Dâru'l-Fikrî'l-Hadîs, Kahire H. 1386/1967, 200.

³³ Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/I, 152-153

³⁴ İbnu'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhir*, 109-110.

³⁵ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 32.

³⁶ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 89; Hamza, *a.g.e.*, 37.

³⁷ Çoşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 131.

³⁸ C. Brockelmann, *İslam ulusları ve devletleri tarihi*, (Çev: Neşet Çağatay), TTK. Yayınları, Ankara 1992, 183.

³⁹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 9; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, V, 187; İbn Kâdı Şuhbe, *el-Kevâkîbü'd-Dürriyye fi's-Sireti'n-Nûriyye*, (Tahk: Dr. Mahmûd Zayid), Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut 1971, 15; Eşref Buharalı, "Sultan Nureddin Mahmud Zengî", *Kafalı Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 115.

⁴⁰ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 9.

⁴¹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 88-89; Hamza, *a.g.e.*, 36-37; el-Hırfî, *Şi'ru'l-cihâd*, 113.

⁴² Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 89; Hamza, *a.g.e.*, 37.

⁴³ İbnu'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 109-110.

⁴⁴ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 88-89; Hamza, *Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 36-37.

⁴⁵ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 89; Hamza, *a.g.e.*, 37.

⁴⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, 331; a.mlf. *et-Târihu'l-bâhir*, 66-70; İbn Kalânîsî, *a.g.e.*, 279; Bundârî, *Zubdetu'n-nusrâ*, (Nşr. M.T. Houtsma), Leyden 1889, Trk Trc., Kivameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, 186; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I/I, 94; İbnu'l-'Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târihi Haleb*, (Tahk: Sami ed-Dehân), Dımaşk 1954, II, 278-280; İbn Vâsıl, *Muferricu'l-kurûb*, I, 93-94; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûm*, V, 575; Ebu'l-Farac, *Târihu muhtasârî'd-duvel*, (Neşr: A. Salhânî), Beyrut 1890, II, 378-379; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Trc: H.D. Andreasyan), TTK. Yayınları, Ankara 2000, 297-299; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 193-195; Çoşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1978, 63-65; a.mlf., "Zengî'nin Urfayı Fethi", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Erzurum 1986, S. 14, 69-78; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, 181.

⁴⁷ Çoşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, 131.

⁴⁸ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 83-84; Hamza, *Edebu'l-hurûbi's-salîbiyye*, 39.

⁴⁹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 100-101; Su'ûd 'Abdulcâbir, *Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982, 191; Mehdî, *Beytu'l-makdis fi edebi'l-hurûbi's-salîbiyye*, 30.

⁵⁰ el-İsfehânî, *Harîdetu'l-kasr-kısmu şu'arâ'i's-Şâm*, I, 154-155; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I/I, 97-98.

⁵¹ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 46.

ABBASİ DÖNEMİNDE İKİ MUHALİF ŞAİR VE ŞİİRLERİNDE ORTAK TEMALAR

- ⁵² İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-târîh*, IX, 354; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 145-46; İbnu'l-'Adîm, *Zübdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dımaşk 1954, II, 293; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, V, 285.
- ⁵³ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-târîh*, IX, 354; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 145-46; İbnu'l-'Adîm, *Zübdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dımaşk 1954, II, 293; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, V, 285.
- ⁵⁴ İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 101; a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 366; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 160.
- ⁵⁵ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 50-52; Su'ud Mahmud 'Abdülcâbir, *Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî, Dâru'l-kalem*, Kuveyt, 1402/1982, 139.
- ⁵⁶ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 44-45.
- ⁵⁷ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 45-46; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, 75.
- ⁵⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 342; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 125-126.
- ⁵⁹ Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I/I, 127-128.
- ⁶⁰ Antakya ve Tarsus arasında bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, II, 245;
- ⁶¹ İbnu'l-Esîr ve Ebû Şâme bu savaşı Basra savaşı olarak da kaydederler. Bkz, İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 91; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 144-45.
- ⁶² İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, 302; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-târîh*, IX, 354; a.mlf, *et-Târîhu'l-bâhir*, 91; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I/I, 144.
- ⁶³ Haleb'in yerleşim birimlerinden 'Azâz beldesi civarındadır. Hamevî, *a.g.e.*, I, 105; Ma'arratu'n-Numân'ın kuzeyinden 18 km. kadar batıdadır. Alptekin, Çoşkun, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 143, dipnot 369.
- ⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 98-99; a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 362; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-ravzateyn*, I/I, 152; Çoşkun Alptekin, II. Raimond'u öldüren kişinin Selahaddin Eyyûbî'nin amcası Esedüddîn Şirkûh olduğunu belirtmektedir. Bkz. Alptekin, *a.g.e.*, 144.
- ⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 99; a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 366; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 152-153; İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 226.
- ⁶⁶ İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, 305; İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 100-101; a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 36r; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, 144.
- ⁶⁷ İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 101; a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 366; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 160.
- ⁶⁸ İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 104, a.mlf, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, 375..
- ⁶⁹ Hz. Muhammed zamanında İslam'ı kabul etmiş İran asıllı bir sahabedir.
- ⁷⁰ İslam'ın ilk şehitlerinden olan Sümeyye'nin oğludur. Peygamberin ashabındandır.
- ⁷¹ İbnu'l-Esîr, *et Târîhu'l-bâhir*, 104; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 193-194.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ
SÜRECİ

İsmail ÇAKIR*

Özet: Ülkemizde yabancı dilin ve yabancı dil öğretiminin geçirdiği süreç hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanmış olan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı Dönemi'nde, ikinci bölümde ise Cumhuriyet Dönemi'nde yabancı dil alanında izlenen politikalar ve bu doğrultuda yapılan çalışmalara değinilmekte ve günümüzde yabancı dil öğretiminin hangi aşamada olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak ta bu çalışmada yabancı dilin daha etkili öğretilmesi konusunda neler yapılabileceği konusunda bazı önerilerde bulunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil, yabancı dil öğretimi, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, eğitim

THE PROCESS OF THE FOREIGN LANGUAGE TEACHING
FORM OTTOMANS TO PRESENT

Summary: The aim of this study is to present the process that foreign language teaching has developed from the establishment of the Ottoman Empire up to now. Therefore, this issue has been handled in two parts. In the first part, the whole period of the Ottoman State will be scrutinized in terms of foreign language and its teaching. The second part of this study involves the necessary information about the history of foreign language teaching from 1923 up to now. Finally, some suggestions on teaching and learning a foreign language effectively will be given.

Key words: Foreign language, teaching foreign language, Ottoman State, Republic of Turkey, education.

* Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Bir. Bşk. (el-mek: ismcakir@yahoo.com)

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ SÜRECİ

Giriş

Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir sistem olan dil (Aksan,1977) insanlar arasındaki en önemli bir iletişim aracıdır. Ana dil ve yabancı dil olarak temelde iki gruba ayırabileceğimiz bu dillerden yabancı dilin öğrenimi ve öğretimi toplumsal yaşam gündemimizin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yabancı dil bilmenin ve öğrenmenin öneminin toplumsal ve kültürel değişimler ve teknik ilerlemeler karşısında giderek daha büyük önem kazandığı gerçeğini hiç kimse inkar edemez. Globalleşen ve gün geçtikçe küçülen dünyamızda insanlar arası iletişimin ortak aracı olan dilin yaklaşık 195 ülkede farklı bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Her dilin öğrenilmesi olanaklı olmadığına göre ortak bir dilin benimsenmesi ve öğrenilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu ortak dilin belirlenmesindeki ekonomik, siyasi ve coğrafi gerekçeleri bir tarafa atarak şu anda en çok kullanılan ve kabul gören dillerden birini veya bir kaçını öğrenmenin ne kadar önemli olduğu konusunda çok fazla şey söylemek gereksizdir ve gerek öğrenciler gerekse veliler bu konunun bilincindedir. Ülkemizde bu konuda örgün ve yaygın eğitim kurumlarında öğretilen ve en çok talep edilen yabancı diller sırasıyla %85 İngilizce %7-8 Almanca, %4-5 Fransızca, Tarih ve Türk Dili bölümleri ile fakültelerinde Arapça, Farsça, Osmanlıca gelmektedir. Çok az sayıda da olsa İtalyanca, Rusça, Japonca ve eski diller öğretilmektedir (Doğan,1996:11-14).

Özellikle 1997-1998 öğretim yılından itibaren ilköğretimde İngilizce'nin zorunlu yabancı dil olarak öğretiminin 4. sınıflara kadar indirilip 11.sınıfa kadar devam ettiğini ve kendisini eğitimde daha fazla hissettirdiğini görmekteyiz. Yalnızca eğitim sürecinde değil sonrasında da öğrenilmesinin bir zorunluluk haline geldiği yabancı dilin önemi tarih boyunca sürmüştür. Ülkemizde yabancı dil öğretiminin tarihçesine baktığımızda Osmanlı'nın ilk yıllarından itibaren farklı seviyede ve ortamlarda günümüze kadar artarak gerek siyasette gerekse eğitimde yer aldığını görmekteyiz. Yabancı dil öğrenmenin ve öğretmenin neden bu kadar önem kazandığını anlayabilmek için şu ana kadar geçen sürede ne gibi çalışmalar yapıldığını incelemek gerekmektedir. Bunun için Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki yabancı dil öğretimi alanında yapılan çalışmaların konunun açıklığa kavuşması için irdelenmesinde fayda vardır.

I. Osmanlı Döneminde Yabancı Dil Öğretimi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı dil öğretimi ve öğrenimi konusunda siyasi nedenlerle özellikle ilk yıllarda çok ciddi çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeninin gayr-i Müslimlerin dilinin öğrenilmesinin uygun olmayacağı görüşünün din bilginlerince öne sürülmesi olabilir. Ancak İstanbul'un fethiyle başlayan ve genişleme devriyle devam eden uluslar arası ilişkilerde özellikle batı ülkeleriyle yapılan ticari ve siyasi temaslarda ilgili ülkelerin dillerinin bilinmesinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmış ve devlet kadrolarında büyük bir eksiklik olduğu fark edilmiştir. Bu açığı kapatmak için bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu süreç Cumhuriyet dönemine kadar artarak devam etmiş gerçek anlamda ciddi çalışmaların ise Cumhuriyet sonrasında başladığı ve günümüze kadar devam ettiği görülmektedir.

a. Osmanlı'nın ilk Yıllarında Yabancı Dil

Osmanlı Devleti 1299 yılında kurulduğunda batısında Yunanca, Latince ve İtalyanca'nın konuşulduğu Hıristiyan ülkeleri doğusunda ise Farsça ve Arapça'nın hakim olduğu Müslüman devletleri vardı. Dolayısıyla bulunduğu coğrafi konum itibarıyla çok taraflı ilişkiler içerisinde olması zorunlu hale gelmişti. Ortak kültür ve din nedeniyle Arapça ve Farsça medreselerde öğretildiğinden doğudaki komşular ile olan ilişkilerde sorun yoktu. Bizans ile olan ilişkilerde işlerin iletişim yönünden o kadar da kolay olmadığı görülmekteydi. Farsça ve Arapça dışında kalan batı dillerinin öğretilmesi ve öğrenilmesine gayr-i Müslimlerin kullanmalarından dolayı izin verilmemekteydi. Bu yüzden batıdaki komşularla olan ilişkilerde dil bilen olmadığı için sorunlar çıkmaktaydı. İlk yıllarda Osmanlı Devletinin genişlemesinin Bizans toprakları ve Balkanlar üzerinde yoğunlaşmasıyla bu ülkelerde konuşulan dillerin öğrenilmesi daha da zorunlu hale gelmişti. Bu amaçla gayr-i Müslimlerden veya Müslüman olmuş kişiler arasından yönetime bağlılığı kanıtlanmış olanlardan faydalanılmaktaydı (Koloğlu, 1999:127). Özellikle Rum asıllı vatandaşlar tercümanlık konusunda İstanbul'un fethiyle daha çok kullanılmaya başlanmıştı. Daha sonraları İmparatorluğun giderek güçlenmesi ve genişlemesiyle -özellikle 16. Yüzyılda- birçok Macar, İtalyan, Polonyalı ve Alman asıllı sonradan Müslüman olmuş tercümanların devlet hizmetinde bu amaç doğrultusunda çalıştığı görülmektedir. Öte yandan Avrupa'da Türkçe'ye ve doğu dillerine olan ilgi artmış ve bu dillerde çalışmalar yapılmaya başlamıştır.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ SÜRECİ

b. Osmanlı Siyasetinde Yabancı Dil

Yabancı dilin öneminin Osmanlı siyasetinde kendini hissettirdiği anlar yabancı elçilerin görüşmeleri ve yabancı devletlerle yapılan anlaşmalar sırasında olmuştur. 1789 yılında III. Selim tahta çıkana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlerle olan diplomatik ilişkileri tek taraflıydı. İstanbul'un fethiyle yabancı devletler İstanbul'da daimi elçilik bulundururken Osmanlı Devleti'nin özel durumlar dışında (tahta çıkma, ölüm, doğum, savaş ilanı, barış yapılması) Avrupa ülkelerine elçi göndermek veya daimi elçi bulundurmamak gibi bir politikası yoktu. Bu ülkelerdeki önemli gelişmeleri ise buralarla ticaret yapan tüccarlar veya ilgili ülkelerin İstanbul'daki elçiliklerinde çalışan tercümanlar kanalıyla öğreniyordu. Bu durum Avrupa'da toprak kaybının ve gerilemenin başladığı 18. Yüzyıla kadar devam etti. Artık buralarda daimi elçi bulundurmamak zorunlu hale gelmişti.

Avrupa ülkelerinde elçilerin görev yapmaya başlaması ve bu elçilerin dil bilmemesinden dolayı yabancı dil sorunu da ortaya çıkmıştı. Daha önce Fransa'da bulunup dil öğrenmiş olan ve Fransa'da elçi olarak görev yapan (1742) *Çelebizade Mehmed Said Efendi* dışında dil bilen elçi yoktu. Elçiliklerde görevlendirilen Rum tercümanlar sayesinde yabancı dil sorunu giderilmeye çalışılıyordu. Belli bir süre devam eden bu uygulamaya Rum tercümanların görüşmelerdeki kasıtlı yaptıkları yanlış tercümelemlerle devleti zor duruma sokmaya başlamalarından sonra son verildi. Devlet kadrolarında ve özellikle de diplomaside yabancı dil bilen güvenilir elemanların yokluğu artık iyice gün yüzüne çıkmıştı(Kuran, 1999:55).

c. Osmanlı'da Yabancı Dilin Eğitimdeki Yeri

Ordu ve eğitimde modernleşmenin ve reformların başladığı 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı manada askeri okullar açılmış ve bu okullarda yabancı öğretmenler görev yapmaya başlamıştır. Batı dillerinden ilk olarak o dönemin diploması dili olarak kabul edilen Fransızca'nın bu okullarda öğretildiği görülmektedir. Devletin tercüme işleri saraya bağlı "*Tercüme Odası*"nda, dil öğretimi ile ilgili çalışmaları da "*Lisan Odası*"nda yapılmaktaydı. Buralarda görev alanların tamamı yerli Müslüman halktan kişilerdi (Kuran,199). Devletin dil bilen elemanları artık yetişmeye başlamıştı. Bununla yetinmeyip daha iyi dil öğrenilmesi ve Avrupa'yı tanıyabilmek için yetenekli gençler Fransa'ya eğitime gönderilmiştir.

Tanzimat'a kadar Medreselerde yabancı dil olarak Arapça, Enderunlarda da Arapça yanında Fransızca okutuluyordu. Tanzimat'tan sonra Fransızca'nın ilk defa okul programlarına ordu okulla-

İSMAİL ÇAKIR

rında (1773, *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun*), 1827 ve 1839'da tıp öğretiminde (*Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'müre ve Mekteb'i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane*) yer aldığı görülmektedir. 1863'te ise Fransızca'nın *Mekteb-i Mülkiye*'nin ders programlarına girdiğini görmekteyiz. Özellikle II. Mahmut Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı dil öğretiminin gelişmesine çok önem vermiş ve tıp öğretiminin yabancı dille yapılmasında ısrar etmiştir. Bu durum kendisine doğrultulan eleştirileri okuların artmasına yol açmıştır.

Batılılaşma hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat döneminde yabancı dil öğretiminin ortaöğretim olarak adlandırabileceğimiz eğitim kurumlarında yer alması ise Sultanilerin açılmasıyla başlamıştır. Günümüzün liseleri olarak kabul edilen bu okullardan ilki 1868'de *Galatasaray Sultanisi* adıyla eğitime başlamıştır. Türkiye'de yabancı dil öğretiminin ilk yapıldığı devlet okulu olma özelliğini taşıyan bu okulda Fransız kültürü ve Fransa'nın etkisiyle eğitim dili Fransızca olmuştur. Galatasaray Sultanisinden başka orta öğretim bulunmayan ülkede İdadi ve Sultani adıyla 1869'dan sonra yeni orta öğretim kurumları açıldı ve bu okullarda ders programlarında yabancı dil derslerine de yer verildi. 1908'den sonra da Fransızca zorunlu yabancı dil ancak bunun dışında İngilizce ve Almanca'nın isteğe bağlı öğretilmesi uygun görülmüştür.

Ülkemizde yabancıların açtığı ilk özel yabancı okul 1863'te Amerikalı misyonerler tarafından açılan Robert Kolejidir (Demirel, 1999:18). Amerikan kültürünü yaymak için açılan ve Abdülhamit'in Türklerin okumasına izin vermediği bu okulda eğitim dili İngilizce idi. Daha sonraları Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman ve İtalyan okullarının açıldığını ve bu okulların kendi dillerinde eğitim yaptıklarını ancak daha sonraları Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlanan *Nizamname* ile devletin denetimi ve gözetimi altına girdikleri görülmektedir. Türkler tarafından açılan ve Fransızca öğretimine büyük önem veren ilk Türk özel lisesi ise 1873'te açılan *Dariüşşafaka Lisesi* olmuştur.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan Cumhuriyet'in ilanına kadar yabancı dil öğretimi konusunda birçok çalışma yapılmış ancak dil öğretimi alanında gerçek anlamda ciddi çalışmaların 18.yüzyılın ortalarında başlayıp 19.yüzyılda hız kazandığı görülmektedir. 20.yüzyılın başlarında Galatasaray Lisesi'nin açılması ve bunu takip eden diğer yabancı okulların ve Askeri okulların açılmasıyla yabancı dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi önem kazanmaya başlamıştır. Önceleri diploması dili olması nedeniyle popüler olan Fransızca önemini yitirmeye başlamış yerini 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ortaya çıkan bir takım siyasal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak İngilizceye bi-

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ SÜRECİ

rakmıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar hızla devam etmiştir.

I. Cumhuriyet Sonrası Yabancı Dil Öğretimi

Cumhuriyetin 1923 yılında ilanından günümüze kadar geçen dönemi içeren bu süre içerisinde yabancı dilin eğitim içerisindeki gelişimi oldukça hızlı olmuştur. 430 sayılı ve 3 Mart 1924 tarihli "*Tevhidi Tedrisat Kanunu*"nun çıkarılması ile ülkedeki eğitim faaliyetleri tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Bu kanunla yabancı okullar denetim altına alınmaya başlanmış yeni okul açılmasına da izin verilmemişti. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Cumhuriyet öncesi eğitim kurumlarında ağırlıklı olarak öğretilmekte olan Arapça ve Farsça'nın yerini Batı dillerinden Almanca, Fransızca ve İngilizce almıştır. Farsça tamamen kaldırılıp, Arapça'ya da dini eğitim veren İmam-Hatip Liselerinin programlarında yer verilmiştir.

Ülkemizde ve dünyada bilimde ve teknolojideki hızlı gelişmelere paralel olarak yabancı dil öğrenmeye karşı olan aşırı talep gerek ailelerin gerekse gençlerin bu konuya daha fazla önem vermeleri ile yabancı dille öğretim yapan okulların sayısında önemli bir artış olmuştur. Ülkemizde özellikle 2.Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizce'nin en çok tercih edilen dillerden olması bu dile olan talebi artırıyordu. İngilizce'nin bilim ve teknoloji dili olmaya başlaması, uluslararası ticarete kabul görmesi, ABD'nin süper güç olması, ülkemizin ABD ile olan yakın stratejik işbirliği, İngiltere'nin sömürgeleri sayesinde dillerini yaiması gibi sebepler sayılabilir.

1956 yılına kadar bir kısım derslerin Fransızca olarak verildiği Galatasaray Lisesi yabancı dil ağırlıklı eğitimin yapıldığı tek devlet okulu olma özelliğini yitirecek deneme amacıyla yeni okullar açılacaktır. 1965 yılında "*Özel Eğitim Kanunu*"nu ile yabancı dille eğitim yapan okulların açılmasına izin verilmiştir. Yabancı dille öğretim yapan resmi liselerin sayısı 1975'de on iki iken bu sayı 1983'de 23'e çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Süper Liseler ve Özel Okulların açılmasıyla yabancı dille eğitim yapan veya yabancı dile eğitim programlarında daha çok yer veren okulların sayısı artarak devam etmiştir.

II.Günümüzde Yabancı Dil Öğretimi

Yabancı dil öğretiminin küçük yaşlarda yapılmasının daha verimli olacağı düşüncesinden hareketle 1997-1998 *Eğitim Reformu*'nun ardından yabancı dil dersleri ilköğretimin birinci kademesinde yer almış ve bu tarihten itibaren de 4. ve 5. sınıfların ders programla-

İSMAİL ÇAKIR

rında haftada 2 saat olarak yer almıştır. 6. 7. ve 8. sınıflarda ise bu süre haftada 4 saat olarak belirlenmiştir ve bu süre 11. sınıfa kadar devam etmektedir. Son yıllarda yapılan yeni düzenlemeyle de hazırlık programı olan liselerin hazırlık sınıfları kaldırılmış ve tüm liseler 4 yıla çıkarılmıştır. Buna göre de hazırlık sınıflarında bir yıl boyunca alınmakta olan yabancı dil dersleri 4 yıla yayılmış ve hazırlık sınıflarına son verilmiştir. Yabancı dil ağırlıklı eğitim veren liselerin hazırlık sınıflarının kaldırılması yabancı dil öğretimini ne derece etkilediği konusunda bazı tereddütlerin olması ve bunun sonuçlarının nasıl olacağı yakında daha iyi anlaşılacaktır. İyi bir yabancı dil hazırlık eğitiminin yapılabilmesi için bir yıl boyunca haftada en az 20 ile 24 saat arasında bir eğitim programının olması gerektiği yabancı dil bilim adamlarınca önerilmektedir. Öte yandan yeni uygulamada bunun böyle olmadığı ve bu liselerde okuyan öğrencilerin hazırlık okuyan öğrencilere kıyasla daha az yabancı dil öğrendikleri görülmektedir.

Yükseköğretimde yabancı dil öğretimi ise farklılıklar göstermektedir. ODTÜ, Boğaziçi, Hacettepe gibi bazı devlet üniversiteleri ve diğer bazı devlet üniversitelerinin bazı fakülte ve bölümlerinde eğitim dili İngilizce'dir. Bunun için bu kurumlarda bir yıl yabancı dil hazırlık eğitimi verilmekte ve başarılı olanlar eğitimlerini İngilizce olarak ilgili bölümlerde devam ettirebilmektedirler. Özel üniversitelerde de yabancı dil öğretimi benzerlik göstermektedir. Devlet üniversitelerinde yabancı dil öğretimi ne yazık ki YÖK'ün belirlediği toplam en az 60 saat olma koşulunu yerine getirmenin ötesine geçememektedir.

Ülkemizde yabancı dil öğretimi sadece okullarda verilen eğitimle sınırlı değildir. Genç nüfusun çok olması, dil öğrenme ihtiyacının farklı nedenlerden dolayı (Genel ve özel amaca yönelik; ÜDS, KPDS, YDS vb. gibi) yüksek olması insanımızı farklı arayışlara itmektedir. Özellikle özel dershanelerin her türlü amaca yönelik kurslar düzenlemesi sayesinde yabancı dil öğrenme ve öğretme açığı kapatılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum da ülkemizdeki yabancı dil öğretimini tartışmaya açan ve verilen eğitimin ne kadar yetersiz olduğu veya onca olanaklara rağmen tam anlamıyla verilemediğini göstermesi açısından göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konudur.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ SÜRECİ

Sonuç

İlköğretimden yüksek öğretimin sonuna kadar ve hatta yüksek öğretim sonrası da güncelliğini koruyan yabancı dil öğrenme ihtiyacı ve isteği ülkemiz için yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçek Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından itibaren gerek devlet yönetiminde gerekse eğitimde Cumhuriyet'in ilanına kadar varlığını artarak hissettirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Tevhid_i Tedrisat Kanununun Türk ve yabancı okulları tek çatı altına alınmasıyla da daha sistemli bir yabancı dil öğretim politikası geliştirilmeye başlanmış ve günümüze kadar örgün ve yaygın eğitimde yerini korumuştur.

Yabancı dil öğrenme gereksinimi yüksek öğrenim sonrası da pek çok akademisyen ve genç için devam etmektedir. İlköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğrenim boyunca öğrencilere öğretilen veya öğretilmeye çalışılan yabancı dil eğitiminin istenilen noktada olmadığını üzülerek görmekteyiz. Üniversite mezunu pek çok gencin onca eğitim sonunda kendini ifade edebilme konusunda bile yetersiz kaldığını bilmekteyiz. Harcanan onca emek, zaman, ve paranın boşa gittiği ve bu konuda ciddi bir yabancı dil öğretimi politikası izlenmediği düşünülmektedir.

Okullarda verilen yabancı dil öğretiminden istenilen sonuçları elde edebilmek için şu konuların dikkate alınması gerekmektedir. Öncelikle yabancı dil öğretmenlerinin alanlarında yeterince donanımlı olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin kendilerini geliştirmelerine ve ilgili yabancı dilin konuşulduğu ortamların sağlanmasına özen gösterilmeli ve öğretmenler bu konularda ilgili okul idareleri tarafından teşvik edilmelidir. Önümüzdeki yıllarda çok sayıda yabancı dil öğretmenin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından o dilin konuşulduğu ülkeye gönderileceği ve belli bir süre kalıp kendilerini geliştirmelerine yardımcı olunacağını önemli bir adım olarak görebiliriz.

Özellikle Avrupa Birliği Eğitim ve Kültür projelerinden öğretmenlerin faydalanmaları sağlanmalıdır. Ulusal Ajans tarafından koordine edilen Comenius projelerinin hazırlanması konusunda yabancı dil öğretmenlerine çok iş düşmektedir. Hazırlanan projeler sayesinde öğrencilerin ve öğretmenlerin yurt dışına gitmeleri, ilgili ülkelerde benzer okullardaki yabancı dil öğretimi konusunda bilgi ve tecrübe kazanmaları ve öğrencilerin öğrendikleri belli seviyedeki yabancı dil bilgilerini kullanmaları daha olanaklı olacaktır. Aynı şekilde üniversite öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin de Erasmus programları ile benzer deneyimleri yaşamaları mümkündür.

Öğretmen ve ders araç gereçleri dışında dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da öğrencilerin ilgi ve motivasyonlarının yabancı

İSMAİL ÇAKIR

dil öğrenmeye karşı arttırılmasıdır. Ailelerin bu konuda bilinçli olmalarının yeterli olmadığı öğrencilerin de istekli olmaları gerektiği yabancı dil öğretimi açısından dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu konuda öğrencilere yabancı dilin önemi ve onlara geleceklerinde kazandıracakları ilgili öğretmenler ve veliler tarafından anlatılmalı ve takip edilen yabancı dil programlarında başarılı olmaları teşvik edilmelidir. Kısaca gerek ilköğretimde gerek yüksek öğretimde yabancı dil öğretimi bakımından birçok sorunumuzun olduğu ve yabancı dil öğretimi bakımından Avrupa ülkelerinin çok gerisinde olduğumuz açıktır. Bu konuda eğitim konusunda karar vericilere ve uygulama konumunda olanlara çok görev düşmektedir. Umarız bu konuda daha verimli sonuçlara ulaşmak için ilgililerin daha özen göstermeleri uzun sürmez.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan. 1977. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim I*. Ankara: TDK Yayınları, s. 55.
- Başkan, Özcan. 2006. *Yabancı Dil Öğretim İlkeler ve Çözümler*. İstanbul, Multilingual
- Demircan, Ömer. 1988. *Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil*. İstanbul, Remzi Kitabevi
- _____. 2005. *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*. İstanbul, Der Yayınları.
- Demirel, Özcan, 1999. *İlköğretim Okullarında Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Doğan, Mehmet. 1996. *Bilge Dergisi* Sayı 10, s 11-14, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi
- Koloğlu, Orhan. 2002. *Osmanlı’da Yabancı Dil Sorunu ve Galataray*. Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 222, Cilt 37, s. 6-14.
- _____. 1999. *Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.127.
- Kuran, Ercüment. 1999. *1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri // Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999. s. 55.
- Özbay, Fatih, *Türkiye’de Yabancı Dil Öğretiminin Tarihi Geçmişi ve Türkiye’nin Günümüzdeki Yabancı Dil Politikası*, <http://www.libertasmedia.nl/alan/projeler/yabancidil.htm/14/05/2008>

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME*

Fahrettin COŞGUNER**
Sait OKUMUŞ***

Özet: Av hayvanları, avlanma usulleri, av aletleri ve avlanma şekilleri toplumların inançlarına, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine göre farklılıklar gösterir. Bizim avcılık kültürümüz ve geleneğimizle ilgili pek çok eser yazılmıştır. Sahip olduğumuz bu zengin kültürün ortaya çıkarılması ve bu alanda yazılan eserlerin ilgililerin istifadesine sunulabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Türkçe'ye çevirisi ve metni verilen, XV. yüzyılda kaleme alınan ve tek nüshası bilinen Sayd-nâme adlı risâle de bunlardan yalnızca bir tanesidir.

Anahtar Kelimeler: Halilullah b. Abdülgaffâr Fâzıl el-Kirmânî, Sayd-nâme, av, avcılık.

A RISALA WRITTEN ABOUT HUNT AND HUNTING IN 15TH CENTURY: KİTÂB-I SAYD-NÂME

Summary: Hunting animals, methods of hunting, hunting tools, types of hunting vary depending on each society's belief, culture and tradition. A lot of works have been written on our hunting culture and tradition. To be able to present the hunting culture peculiar to us for the benefit of those who are interested is quiet important. One of these works is Kitâb-ı Sayd-nâme which was written in the 15th century by Halilullah b. Abdülgaffâr Fâzıl el-Kirmânî and the only copy known and Turkish version with the text have been presented in this study.

Keywords: Halilullah b. Abdülgaffâr Fâzıl el-Kirmânî, Sayd-nâme, hunt, hunting

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen *Uluslar arası Türk Kültüründe Av Sempozyumunda (15-16 Kasım 2006)* sunulan bildirinin genişletilerek düzenlenmiş ve eserin asıl harfleriyle oluşturulan metninin eklenmiş halidir.

** Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. (el-mek: fcosguner@hotmail.com)

*** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. (el-mek: saitokumus@yahoo.com)

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

Avcılığın tarihi insanın yaratılışından da eskidir. Tüm canlılar hatta bütün varlıklar arasında bir avlanmadan söz etmek mümkündür. Bizim anladığımız manada insanların avlanması ise ilk insanla başlar. Av hayvanları, avlanma usulleri, av aletleri ve avlanma şekilleri toplumların inançlarına, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine göre farklılıklar gösterir. Bizim avcılık kültürümüz ve geleneğimizle ilgili pek çok eser yazılmıştır. Sahip olduğumuz bu zengin kültürün ortaya çıkarılması ve bu alanda yazılan eserlerin ilgililerin istifadesine sunulabilmesi büyük önem taşımaktadır. Burada Türkçe'ye çevirisi ve metni verilen Sayd-nâme adlı risâle, zamanının av ve avcılık kültürüne ışık tutan eserlerden sadece biridir.

XV. yüzyılda kaleme alınan Sayd-nâme adlı risâle, Halilullah b. Abdülgaffâr Fâzıl el-Kirmânî tarafından kaleme alınmış olan söz konusu el yazması Risâle, Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Pertev Paşa Ktp. No. 799, 51^b-63^b varaklar) *KİTÂB-İ SAYD-NÂME* adıyla kayıtlıdır. Eserin başka bir nüshası tespit edilememiştir.

Kaynaklarda hayatı hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadığımız yazar risâlenin, Hanefî fikhına göre avcılık konusunda Arapça olarak yazılan bir eserin Farsça'ya çevirisi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte yazar bir takım eklemeler yaptığını da dile getirmiştir. Kullandığı dil çok akıcı ve sadedir. Eser üstün sıfatlarla tavsif edilen ve adı anılmayan bir şehzâdeye atfedilmiştir.

Risâle açık, okunaklı ve sade bir Farsça'yla kaleme alınmıştır. Risâlede cümlelerin anlamında herhangi bir eksikliğe yol açmayan bazen bir kelimelik bazen de bir satırlık boşluklar bırakılmıştır. Bu çalışmada söz konusu boşluklar Farsça metinde (...) şeklinde belirtilmiştir. O dönemin yazım şekline uygun olarak tamamen Arapça alfabe kullanılmıştır. Yani günümüz Farsça'sında bulunan "ث پ گ ج" harfleri kullanılmamıştır. Bu nedenle metni oluştururken eserin aslına sadık kalınmıştır. Yine o dönemde kullanılan bazı kelime ve isimler de okunabilen şekliyle çeviriye konarak, anlaşılma güçlüğü olan yerler "?" işaretiyle dikkat çekilmiştir. Metin içerisinde geçen âyetlerin Kur'an-ı Kerim'deki yerleri ve gerekli görülen açıklamalar çeviri kısmında dipnotlarda verilmiştir.

Sonuç olarak bu eser, küçük bir risâle olmakla birlikte yazıldığı dönemin av ve avlanma anlayışlarına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Avcılık olgusunun, tarihi süreçte çok büyük bir değişikliğe uğramadığı, sadece kullanılan araç ve gereçlerde farklılıklar görüldüğü anlaşılmaktadır. Risâlenin başka bir önemi de Farsça'yı böyle güzel bir şekilde kullanabilen bir yazarın isminin gün yüzüne çıkmasıdır. Bu makale, kültürümüzdeki avcılık anlayışını ortaya koy-

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

makla birlikte, avcılık kültürümüze de önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Risâle'nin çevirisi:

KİTÂB-I SAYD-NÂME¹

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun. Muhammed'e (s.a.v.), âl ve ashabına salat ve selam olsun. Bu zamanda havanın tatlılığıyla geniş yeryüzü nergis gömleğini ve göğün gül saçan abasını giymiş; bahçe sahası ve gülistan çimenliği gökyüzü kadehinden şebnem damlaları içmiş; havanın ılımanlığıyla canlı hükümünü almış; eğer kalemin ucuyla bir resim yapılırsa, devlet ve saadet resmi, zafer bahçesinin kapılarını açmış; ikbal ve eğlence, nevruz bostanının kilitlerini çözmüş; turaç kuşu ormanda sülün kanıyla zincirler oluşturmuş; servinin dibinde güzel sesli kuşlar, kenger otunda dallar ve dallar da (52^a) köşkerin penceresinde hep bir ağızdan şarkılar söyleyen şarkıcılar gibi olmuştur.

“Kumru ve bülbül birlikte kâfiye söyle,
Yasemin ve gülle beraber kâfile oluşturun,
Sabah vakti feryat eden guguk kuşu,
Âhıyla feleği kül rengine çevirdi.”

Hazretin gizli felek dergahından, saltanatın koruması altındaki Şehzâde'nin yardımıyla ki o; her sabah cihanı kaplayan güneş falının kutsal simurgu, bu yüce gökyüzü tahtının Cemşid'i, büyük âlem fezasında kol kanat germiş ileri görüşlü aklının yücelere uçan şahbazı, beyin yatağının yuvasından kalkmış ve yüzünü tedbir sahasına çevirmiştir. Onun himmet ankâsı merhamet ve ikram makamında, şefkat ve adaletin gölgelerini emniyet yeri Kirmân halkının üzerine atmıştır. Yüce hitap, zavallı cılız bir serçe gibi, nefis-i emmârenin cezasıyla kartalın kahr ve zulüm ateşine tutulan hırs ve haset ateşinin ıstılahçıların², (52^b) daima akıllıların kulağına ulaştırırsın.³

Müjde ve mutluluk işareti ortaya çıktı, çünkü: Av konuları hakkında, helal ve haram olan hayvanlar konusunda, zorlukların karşasından uzak, gayet açık ibarelerle, maksatlı açıklamaların sınırlandırıcı ibarelerinden beri, Hanefî mezhebi fihına göre yazılan, Kütübhâne-i Ma'mûre'de diğer kitapların arasına karışmış halde bulunan Arapça bir risâlenin Farsça'ya çevirisi olarak bu risâle kaleme alınmıştır. O'nun yüce emrine uyararak, bu fakir (53^a), hakir ve Kıtırmir'den⁴ daha aşağı (bendenizin) kalem oynatmasıyla bu risâle, bu zayıf ibarelerle hayırlısıyla yazıldı. Bu konularda ve bu meselelerin halli hususunda her ne arz edilmişse o Hazret'in katında, bir incinin okyanusa nispeti ya da küçük bir şeyin Kirman'a kıyası gibidir. Fakat, “Câmî'nin sözü, ancak kutlu Şâhın tabiatının kabul iksiri ile, halis altın gibi revaç bulur.”

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

Ve yardım, kendisine tevekkül edene çok ikram eden, dönüş ve sığınma kendisine olan Allah'tandır. Bu risâle üç bölüm ve bir sonuçtan ibarettir. Şöyle ki: av iki anlamda kullanılır; birisi eylem, yani av yapmak, diğeri ise tutulan hayvandır. Bu av yapma eylemi, Hac için ihrama girmiş olan kişi dışında, mübahtır⁵. Belirtilen haram dışında bu fiilin mübahlığının (53^b) aklî ve naklî⁶ delilleri vardır. Aklî delili hatırlayalım: Bu, işin erbabının ve âdâb erkanının sayfalarında açık ve belirgindir. Yarattılışın özü, Allah'ın tek halifesi, bilgili, görgülü ve en güzel surette yaratılan varlığın insan olduğu akıl sahiplerine gizli değildir. Ebedî talih mührü özellikle bu şanı yüce taifenin adına basılmıştır. Ebedî saadet hutbesi, mele-i a'lâda bu cemaatten bir fırkanın yüce adına okunmuş ve akşamleyin din, semtin en yüksek yerine oturmuştur. İnsanoğlu, azamet hazinelerinden İlahî hakikatleri ve melekût âlemlerini isti'dâd diliyle istemiştir. Onların izzet süsleri, "O size istediğiniz her şeyden verdi."⁷ yüce hitabının şerefleştirmesiyle süslenmiştir. Korkulmayacak olanın takdirinden yüz maddî âlem kadar genişlemiş, (54^a) yücelere uçan şahbâzla hayal kuvvesi güç kazanmıştır. Bütün canlı türlerine, belki diğer tüm mevcûdâta ve mahlûkâta olan üstünlükleri parlak güneş ve fecr-i sâdik⁸ gibidir. Diğer canlılar, bu türün geleceğinin gereği olan her yönden faydalanmaları için alet ve edevat mesabesinde dirler. Bu sebeple İlahî marifeti kazanmada bizim için, insan bedeninin parçası olmaya elverişli hayvan türlerinin tahlil ve açıklaması daha doğru ve daha önceliklidir. Çünkü bazı hayvanların etleri, onlarda bulunan bazı kötü özelliklerden dolayı, insan bedeninin parçası olmaya layık değildir. Bu sebeple din sahibinin elçisi tarafından, yenilmeleri yasaklanmıştır. Geri kalan bir kısmı da insan vücudunun parçası olma kabiliyetinde bulunduğu (54^b) mübah kılınmıştır. Her şekilde onların avlanması mübahtır. Naklî delilin birincisi "İhramdan çıktıktan sonra avlanabilirsiniz"⁹ âyet-i kerimesidir. Burada gereklilik veya mübahlığın dışında bir emir olmadığı için mübah olur. Diğer bir âyet-i kerime "İhramlı olduğunuz süreçte kara avı size haram kılınmıştır."¹⁰ Avın haramlığı ihramla sınırlı olduğundan ihramın dışında helal olur. Başka bir delil, avın mübahlığı konusunda icma-i ümmetin¹¹ meşhur ve malum olmasıdır. Böylece aklî ve naklî deliller anlaşıldı. Av ve av yapmak; köpeklerle, av zağarlarıyla, doğan, şahin, kerkenez, karakuş ve diğer av kuşlarıyla mübahtır. Allah ü Teâla şöyle buyurur: "Allah'ın size bildirdiği üzere yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin."¹² Bu âyet-i kerimeden, birkaç şartın olduğu anlaşılıyor. Yani kendisiyle av yapılan hayvanlar (55^a) eğitilmiş olmalıdır ve onlara eğitilmiş denir. Köpeğin eğitimi şöyledir: Üç sefer av üzerine koşturulur, avı tutar ve yemez. Avcı gelene kadar onu korur. Üç kez bu şekilde yapınca eğitil-

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

miş olur ve o artık avcıdır. Doğan, şahin ve uçan kuşlarda ise eğitim şu şekildedir: Sahibi bu hayvanlardan birisini avın üzerine atar, geri çağırınca döner ve sahibinin yanına gelir. İkincisi irsal, yani onu gönderdiğinde gitmesidir. Kışkırtılmasıyla birlikte heyecan duyması gerekir. Üçüncüsü, bu avcı hayvanların oldukları her yerde avlanan hayvanın cesedinde av yarasının açıkça görülmesidir. Bu iki şart âyet-i kerime ile sabittir. Dördüncüsü, köpek veya diğer hayvanlar avın üzerine gönderildiği zaman Bismillâhirrahmânirrahîm (55^b) denmesi ve bunun kasten terk edilmemesidir. Allah'ın adının anılmasına delil, Mustafa'nın (en güzel salat ve selam onun üzerine olsun) hadisidir. Adıyy b. Hâtem'den şöyle nakledilmiştir: “Eğitilmiş köpeği gönderip Allah'ın adını zikrettiğinde ondan ye, şundan yeme ki...”¹³ Şâfî (r.a.) mezhebinde Allah'ın adının anılması müstehaptır,¹⁴ helal şartı değildir. Şâfîlerin buna delili, Bera b. Gâzib'in Peygamberimizden (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) naklettiği şu hadistir: “Müslüman, hayvanı Allah'ın adıyla keser, ister besmele çeksün, ister çekmesin.”¹⁵ Yani Müslümanlar boğazlamayı Allah'ın adıyla yaparlar. İster isim söylesinler, isterse söylemesinler. Eğer Hanefî mezhebinden birisi şöyle bir soru sorarsa: Zâhirde Kur'an'ın âyet-i kerimesi Allah isminin zikredilmesinin gerekli olduğuna delalet ediyor. Çünkü şanı yüce Allah şu şekilde buyurmuştur: “Üzerine Allah adının anılmadığı şeyden yemeyiniz, (56^a) şüphesiz bu büyük günahtr.”¹⁶ O halde isim zikretmeyi terk etmek haram olur. Buna cevap olarak şöyle derim: “Ve innehu le-fiskun” ibaresindeki vâv, hâl vâv'ıdır. Atıf vâv'ı olması Kur'an'ın belâğatına uygun değildir. İnneke'den dolayı ikinci cümle haber ve isim cümlesidir. Birinci cümle de inşâî ve fiil cümlesidir. Böylece âyet-i kerimedeki yasak sınırlanmış olur. Fısk (büyük günah) olan boğazlama şekli yüce Allah'ın kitabında şöyle açıklanmıştır: “Allah'tan başkası adına boğazlanan...”¹⁷ Yani başka birinin adını anıp boğazlamaktır. Şöyle ki putların ismini söyleyerek boğazlamak cahiliye döneminin adeti idi. Allah'ın dışında başka bir isim söylenmedikçe yasak ondan kalkar. Yasak olmayınca haram da kalkar. Haram ortadan kalkınca da helal olur. Hatırlandığı kadarıyla mezhep delilleri yazıldı. En iyi bilen Allah'tır.

Bu mukaddimeye binaen, bir ava (56^b) bakarız eğer bunu avcı hayvanlardan doğan, şahin gibi uçan kuşlar yakalamışlarsa ve yakaladıkları avdan bir parçasını yemişlerse, kalan kısım helaldir ve yenilebilir. Eğer köpek ve av zağarı yakalamış ve bir parçasını yemişse, geri kalan kısım haram olur ve yenilmez. Eğer avcı ulaştığında av canlıysa onu boğazlaması gerekir. Boğazlanmazsa veya köpek yaralamamış, boynundan tutarak öldürmüşse ya da eğitilmiş köpek eğitimsiz köpeğin yardımıyla avı yakalamışsa veyahut Mecûsî bir kişi tutmuşsa veyahut

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

da ister eğitimli ister eğitimsiz olsun avcının av sırasında avın üzerine sürdüğü $\text{بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ}$ ’i kasten terk ettiği avların tümü haramdır. (57^a) Bil ki eğitimli köpeğin talimi şu şekildedir: Üç sefer avın üzerine sürülür, onu yakalar ve yemez. Doğanınki ise, geri çağırıldığında geri gelmesidir. Bir kısım büyük sahabelerden (r.a.) böyle nakledilmiştir. İbarenin zahiri, köpek ve doğan içindir. Fakat hükmü, her ikisinin emsallerini de kapsar. Bu iki türün eğitimine işaret edilmesi şundandır: Köpek, yemeye karşı çok hırslıdır. Doğan ise son derece vahşidir ve insandan kaçır (insana yabancıdır). Köpek yemeyi terk ettiği zaman, doğan da yabancılığı bırakıp geri döndüğünde, kendi alışık oldukları adetlerinden bu şekilde uzaklaştıkları zaman eğitilmiş olduklarına delildir. En iyi bilen Allah’tır.

Yemenin terk edilmesinin eğitimin belirtisi olması, üç seferle şart mıdır, yoksa değil midir, diye ihtilafa düşülmüştür. İmam Ebû Hanife (57^b) ve diğer iki mezhep sahibinden¹⁸ bir rivayete göre şarttır. Onlar şöyle izah etmişlerdir: Eğer üç seferden daha az olursa, ihtimali vardır, mezhepte meşhur olan, köpeğin tok olmasıdır, ama üç defa (avı) terk ederse bu, onun alışkanlığı olduğuna delalet eder. Üç sayısı hakkında İmam Ebû Hanife’den diğer bir rivayet şudur: Eğitimin sabitliği (sübût), avcıya bağlıdır. Yani avcının zann-ı gâlibi, eğitimli olduğu ise, az da terk etse çok da terk etse, ona eğitimli derler. Bir köpek, onu biri avın üzerine göndermeden, yakalamak için avın peşinden koşarsa, koşarken bir Müslüman onu alıkoyar, köpek o Müslümanın alıkoymasıyla durursa ve avı tutarsa, helal olur. Bir Müslüman eğitimli köpeği avın üzerine (58^a) gönderir ve köpek avın üzerine koşarken, Mecûsî onu alıkoyarsa, veya köpeğe birkaç kez seslenip kışkırtırlar ve köpek Mecûsînin alıkoymasıyla durursa veyahut onun isteği artar da avı tutarsa, o av helal olur. Bir Mecûsî bir köpeği avın üzerine gönderir, bir Müslüman da onu alıkoyarsa ve alıkonulan o köpek, onun (Müslümanın) alıkoymasına rağmen avlarsa, o av haram olur. Bil ki köpek avdan yerse, yenmez ve doğan yerse yenir. Çünkü yemenin terki, köpeğin eğitiminde şarttır. Oysa doğan’ın eğitiminde şart değildir. Bir Müslüman, eğer köpeği avın üzerine sürer, (ecnâ?) varır ve avı alırsa (tutarsa), o av helal olur. Biri, birkaç köpeği avın üzerine gönderir veya birkaç kimse bir köpeği avın üzerine gönderirse, helal olur.(58^b) Bir kimse derse ki “İmam Ebû Hanife’nin (r.a.) mezhebinde zebîha’nın¹⁹ helal olmasının şartının tesmiyedir²⁰; biri, birinin koyununu gasp edip boğazlarsa ve Bismillâhirrahmânirrahîm derse, onun malı olur ve boğazlanan hayvan helal olur.” Aynı zamanda Hanefilikte sabit kuraldandır ki haram eylemin başında tesmiye küfürdür ve koyunu gasbetmek haramdır. O

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

halde haram eylemin başında Bismillâhirrahmânirrahîm demişse kafir olur ve kafirin kurbanı haramdır. O halde “Neden onun malıdır ve kurban neden helal olur?” derler. Diyorlar ki haram eylemin başında kutlu saymak ve uğur saymak için Bismillâhirrahmânirrahîm demek, küfrü gerektirir. Burada tesmiye kutlu saymak ve uğur saymak amacıyla değildir, bilakis helallik şartı boyutudur.

Ava ok atma meselelerindeki kural şudur: (59^a) Avın ölümünün yaralama sebebiyle olduğu kesinse helaldir ve ağırlık (av aletinin ağırlığı) sebebiyle olduğu kesinse, haramdır. Avın yaralama veya taşımaya sebebiyle gerçekleşen ölümünde köpek varsa, haramdır. İhtiyat vesilesiyle avcı, bir ava bir ok atarsa, Bismillâhirrahmânirrahîm dendiği ve o av o okla yaralanıp öldüyse, helal olur. Onun eti yenebilir. Avcı bir ava ok atar, o ok ava isabet ederse ve avcının gözünden kaybolur da ölürse ve avcı oku attığında onu görmek isterse (görme-ye/bulmaya çalışırsa), helal olur. Onu görmek istemek/bulmaktan geri durursa, ondan sonra ittifak üzere o ölü ava ulaşırsa, haram olur. Avcı guguk kuşu veya çöl güvercini veya benzeri gibi (av hayvanına) bir ok attığında av suya düşüp helak olduysa, haram olur. Çünkü (59^b) suya düşme sebebiyle ölmüş olması mümkündür, o zaman da haramdır. Bir ava bir ok atarsa ve o av dağa veya bir çatıya düşer ve o dağ veya çatıdan da yere düşüp ölürse, “Bir ava bir ok atar da, av havadan önce yere düşer ve sonra da ölürse.” durumunun aksine, o av helaldir. Ve avcı tırkezle -temreni olmayan ve Arapların mi’râd dediği ok- geniş bir yere gider, bir canlıyı vurursa (vurulursa), av o okla ölmüşse, haram olur. Çünkü o okla yaralama meydana gelmez. Bilakis meydana gelirse, itibar yarayadır. Avcı ava bir ok atar veya kılıç bir avı vurursa, avın organlarından biri kesilmişse helal olur. Ama o organ yenemez.

Avcı, bir avı (60^a) kılıçla veya kılıç gibi bir şeyle vurur, o av ikiye ayrılırsa, bakarız, eğer avın gövdesinden altıda dördü aşağı yarısında olursa, o av tamamıyla helaldir. Ve altıda dördü yukarı yarısında ise, haramdır. Çünkü bu durumdaki avın hayatı, kesilenin (hayvanın) hayatıyla aynı değildir. Ve ikiye ayrılırsa, bu mesele özetle şöyle zikredilir: Bil ki Mecûsînin avı ve putperestin avı ve mürtedin avı haramdır. Avcı bir ava bir ok attıysa ve o okla o av düşmeyip hayatta kaldıysa, ondan sonra başka biri aynı ava bir ok atıp onu öldürdüysen, o av, ikinci avcıya aittir ve helaldir. Birinci avcı, ok attığında avı yaraladıysa, ikinci avcı da ok atıp öldürürse, haramdır. Ancak birinci avcının malı olur. İkinci avcı (60^b) yaralı avın kıymetini birinci avcıya ulaştırmayı üstlenirse, (helal olur). En iyi bilen Allah’tır.

Hayvanlardan helal olan ve haram olanların açıklaması hakkında Allah Sübhânehu ve Te’âlâ şöyle der: “De ki: Size temiz olan şeylerin hepsi helal kılınmıştır.”²¹ Bil ki temiz yiyecekler helaldir As-

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

lan, kaplan, leopar, pars, domuz, sansar, köpek, kurt, çakal, sırtlan gibi pençeli hayvanlar İmam Ebû Hanife'nin (r.a.) mezhebinde haramdır. Bunlar gibi, şahin, çarh²², doğan, atmaca, kartal ve benzerleri gibi pençesiyle bir şey yakalayan uçan canlılar da haramdır. Leş yedikleri için kara karga, bîse, kerâçek haramdır. Tarlalarda dolaşıp tane toplayan, tarla kargası denen gagası kırmızı karga helaldir. Şâfiî fakihlerden bazısı, (61^a) bu konuda bir risâle yazmışlardır. Aslında güçleri nispetinde gayret etmişlerdir. Mezhep kitaplarından özetlemiştir. Onun İslâm'daki gayreti için Allah'a şükür olsun. Meselenin aslını, İmam Şâfiî (r.a.)'nin mezhebi temelinde izah etmişler; İmam Ebû Hanife (r.a.), İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in (Allah onların hepsinden razı olsun) mezhebindeki konuları veya bu imamlardan birisinin mezhebinde ihtilaf edilen şeyi, Şâfiî (r.a.) mezhebinin temel alarak açıklamışlardır. (...).²³ Bu konuların keyfiyetini hepsine göre izah edebilmek için, risâlenin özeti açıklanmaktadır. Ashaptan bazısının aksine, İmam Şâfiî'nin (r.a.) mezhebinde ihtilafsız olarak helal olan hayvanlar, el-himâru'l-vaşî kör eşek (61^b), el-hayl at, ez-zabb timsah, ed-dab' sırtlan, el-ebel deve, el-bakar inek, el-ganem koyun, ez-zabî ceylan, es-sa'leb tilki, el-erneb tavşan, el-yerbû' çöl karıncası, el-bakaru'l-vaşî çöl ineği, es-semek balık, kumrî ed-debî bir tür kumru, el-yemâme ev güvercini, fâhte guguk kuşu, tîhû bir tür keklik, el-versân çöl güvercini, el-katâ çöl tavuğu, el-'usfür serçe, es-sa've çalikuşu, ez-zorzûr sığırcık, en-neâm deve kuşu, ed-dîk horoz, ed-decâce ev tavuğu, el-hubârâ toy kuşu, kuleng turna, el-cerâd çekirge, el-kanbere tarlakuşu (toygâr), ebu'l-melîh dişi ördek -Şirazlılar buna zâr derler-, ed-durrâc turaç kuşu, beyaz olmayan su kuşlarıdır.

Şâfiî mezhebindeki en doğru rivayet şudur: Remiz ashabının aksine (62^a); ed-delak çöl kedisi, dele sansar, el-vebr adatavşanı -kediden daha küçük, kuyruğu yoktur, bazısı küçük kuyruğunun olduğunu söylemiştir-, ed-düldül büyük oklu kirpi, es-semûr samur, es-sincâb sincap, el-kâkum as, el-havâsıl pelikan, ümmü habîn berre mâl, el-kunfuz küçük kirpi, ibn 'irs samur, râsû sansar, el-celâle hayvan gübresi yiyen (sergîn h'âr) inek ve koyun, balık şeklinde olan deniz hayvanları, bir insanın bir arada bulunabildiği hayvanlar helal olan hayvanlardır. En doğrusu şudur: gurâbu'z-zer' tarla kargası -bazısının kırmızı gagası vardır, ona zâğ derler-, el-gudâf es-sağîr er-remâdî kül renginde küçük karga, beyaz olan su kuşları, bülbül el-'andelîb, ağaçkakan eş-şakrak, yeşil arı kuşu, remiz ashabının aksine Şâfiî mezhebinde helal olan hayvanlardır.(62^b) el-Hinzîr domuz, el-keleb köpek, el-himâr eşek, el-bağl katır, el-esed aslan, ez-zîb kurt, en-nemr kaplan, el-fehd pars, el-bebr leopar, el-kırd maymun, es-sem' sırtlandan kurt yavrusu, ed-dîb ayı, el-hayye yılan, el-fâre fare, el-'akreb akrep, en-

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

nusâs sayfî -ayak üzerinde sıçrarlar.-, el-vezeğ kertenkele, el-gitâ kertenkele, sârn ebrâs bir tür kertenkele, el-hunfûsâ bok böceği, el-kurâd kene, el-cu'il bok böceği, nebât verdân -pislikten çıkan kurtlardır-, himâr-ı kabbân (terazi eşeği), har-ı hâk (toprak eşeği)²⁴, el-kühâ -kumda olan kurttur-, el-hırbâ' bukelamun, el-'ankebût örümcek, el-bâzî doğan, eş-şâhîn bilinen kuş, el-'ukâb kartal, eluh karakuş, el-gurâbu'l-ebkâ benekli karga, el-hıdâ çaylak, el-buğâse küçük uçan ördek, batt et-tayrân uçan ördek (63^a), er-rahme leş yiyen hüma, mülâ'ib zılle -kendi gölgesiyle oynayan bir kuştur-, en-nesr akbaba, ez-zübâb sinek, remiz ashabının aksine Şâfî (r.a.) mezhebinde haram olan hayvanlardır. el-Fil (fil), ibn âvî çakal, el-hirretü'l-ehliyye ev kedisi, el-hirretü'l-vaşşıyye çöl kedisi, en-nemle karınca, ez-zıfdı' kurbağa, kûk seretân yengeç, et-timsâh timsah, es-sülehfât kaplumbağa, Şâfî (r.a.) mezhebinde remiz ashabının aksine (haramdır). el-Gurâbu'l-esvedü'l-kebir büyük kara karga, el-'ak'ak saksaağan, el-huttâf kırlangıç, es-surad (yeşil ispinoz) -serçe avlayan küçük bir kuş-, en-nahl bal arısı, el-hüdhüd çavuş kuşu, el-laklak leylek, el-bebğâ papağan, et-tavûs tavus kuşu, el-bûm bir tür baykuş, es-sav' bir tür baykuş, el-hâme güvercin, bûfiyye, (63^b) el-huffâş yarasa. Başlangıcı mübarek, bitişi övülmüş olan bu risâlenin tamamlanması, 881h./1476m. Zilhiccede gerçekleşti. Bu meseleleri tertip eden, seçkin Peygamberin şeriatının hizmetkârı Sultanî devlete davet eden Halîlullah b. Abdülgaffâr Fâzıl el-Kirmânî'dir. Allah onun durumunu düzeltsin."

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE:
KİTÂB-I SAYD-NÂME

Eserin orijinaline uygun metni:

کتاب صید نامه

الحمد لله رب العالمين والصلوة على محمد وآله اجمعين (...) درين وقت که از لطافت هوا بسيط غبرا بپراهن ن رکسی و قبای کلریز آسمانی بوشیده و صحن بستان و جمن کلستان از ساغر آسمانی جرعه‌های شب نم نوشیده ز اعتدال هوا حکم جانور کیرد اگر بنوک قلم صورتی کنند نکار دولت و سعادت ابواب باغ فیروزی باز نهاده و اقبال و عشرت در بندها بستان نوروزی کشاده جنکل دراج بخون تدر و (...) سلسله‌ها ساخته بر بای سرو مرغان خوش الحان بر کنکرها شاخها جون مغنیان (52^a) هم آواز بر بنجرها کاخها

قافیه کو قمری و بلبل بهم قافله زن یاسمن و کل بهم
فاخته فریاد کنان صبحکاه فاخته کون کرده فلک را ز آه

از درگاه سپهر اشتباه حضرت با نصرت سلطنت بناه شاهزاده که هر صبح دم که سیمرغ همایون فال خورشید جهانگیر که جمشید صاحب سریر این سقف معلاست در فضاء عالم بالا بروبال کستراند شاهباز بلند پرواز عقل دوراندیش از آشی ان خوابگاه دماغ برخاسته روی بر صحرای تدبیر نهاد همای همتش در مقام مرحمت و مکرمت ظلال شفقت و معدلت بر مفارق ساکنان دارالامان کرمان اندازد و مصطلحان²⁵ نار حرص و حسد را که جون کنجشک حقیر ضعیف ترکیب (52^b) کریفتار آتش قهروتعدی عقاب بر عتاب نفس اماره اند بیوسف خطاب مستطاب بکوش هوشان برساند

(...)

اشارات سعادت بشارت صادر کشت که رساله در بیان مباحث صید و شرح آنچه از حیوانات حلالست و آنچه حرامست بعبارت در غایت وضوع غری از شایه تکلفات بری از تعقید در عبارات مقصود در بیان مقصود محتوی بر ترجمه رساله که بر طریقه مذهب امام حنیفه رضی الله عنه بلسان عربی بکلک بیان در آورده اند و در کتب خانه معموره در سلک دیگر کتب منخرط است این فقیر (53^a) حقیراقل من القطمیر قلمی نماید امتسالالامرہ العالی این رساله بدین عبارت شکسته در خیر تحریر آمد هر چند عرض این مباحث و رفع این مسایل نزد آنحضرت مثال بردن در بعمان و زیره به کرمان است اما

کفته جامی نکیرد جون زر خالص رواج جز باکسیر قبول طبع شاه کامیاب
 والتوفیق من الله الکریم الوهاب علیه التوکل والیه المرجع والمآب و این رساله مشتمل
 است بر سه فصل و خاتمه کتاب (...). بدانک صید را بر دو معنی اطلاق می کنند
 یکی آن فعل یعنی صید کردن و یکی آن حیوان که گرفته اند و این فعل صید کردن
 شرعاً مباحست بر غیر آنکس که احرام بسته باشد و در غیر حرم و بر اباحت (53^b) آن
 دلایل عقلیه و نقلیه هست (...). دلیل عقلی یاد کنیم تا بر صحایف ضمائر ارباب الباب
 و صفایح خواطر اصحاب آداب واضح و مبین گردد مخفی بر اهل خرد نیست که
 خلاصه آفرینش و صدرالجریده خداوندان دانش و بینش هیکل بدیع بیکر انسانی است
 که سکه دولت ابدی بنام مخصوصان این طایفه عظیم الشان زده اند و خطبه سعادت
 سرمدی در ملأ اعلا باسم شریف فرقه ازین جماعت خوانده و در م سل دین؟ رفعت کوی
 سقت ر بوده و حقایق الهی را از خزاین جبروت و عوالم ملکوت بلسان استعداد طلب
 نموده تا طراز اعزازشان بتشریف خطاب مستطاب و اتاکم من کل ما سالتموه مطرر
 کشته و از قضا لا هولی آنچه در وسع (54^a) صد نا سوتی بوده بشهباز بلند پرواز قوه
 متخیله اصطیاد کرده و فضیلت ایشان بر جمیع انواع حیوان بلکه سایر موجودات و کافه
 مخلوقات جون آفتاب روشن و جون صبح صادق و دیگر حیوانات بمنزله آلات و ادوات
 تا بهر جهت که موجب استقبال این نوع شود انتفاع گیرند و بدین سبب در کسب
 معارف الهیه ببذل ما تحلیل و جنس حیوانات که غذا م نجه متعددی باشد احق و اولی
 است و جون لحوم بعضی از حیوانات سزاوار آن نیست که جزو بدن انسانی گردند
 بواسطه بعضی از صفات ذمیمه که دریشان است و بدان سبب از حضرت رسالت
 منقبت صاحب شریعت منع از اکل آنها صادر شده و در بعضی که قابلیت آنکه (54^b)
 جزو بدن انسانی شود دارند بر اباحت باقی است هر آینه صید آن مباح باشد و دلیل
 نقلی اول آیه کریمه و اذا حللتهم فاصطادوا جون امر در این محل از برای وجوب یا آنچه
 غیر از اباحت است نیست بس بر اباحت باقی باشد و دیگر آیه کریمه حرم علیکم صید
 البرما دتم حرمنا جون حرمة صید مقید باحرام است در غیر احرام حلال باشد دیگر
 اجماع امت بر اباحت اصطیاد مشهور و مع روفست بس بدلائل عقلیه و نقلیه معلوم شد
 اباحت صید و صید کردن بسکان و یوزان شکاری و باز و شاهین و جرغ و اله و سایر
 مرغان صیاد مباحست قال الله تعالی و ما علمتم من الجوارح مکلبین ازین آیه کریمه
 مستفاد می شود که جند شرط دارد و اول تعلیم یعنی این حیوانات (55^a) که صید بآن

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

می کنند آموخته باشند و آنرا معلم خوانند و آموختگی سگ بآن باشد که سه نوبت او را بر صید دوانند و صید را بکیرد نخورد و نگاه دارد تا صیاد برسد چون سه نوبت جنین کرد معلوم شد که او صیادست و در باز و شاهین و مرغان برنده بآن باشد که هر گاه که جانوردار یکی ازین جانوران را بر صیدی اندازد چون باز خواند باز گردد و نزد جانوردار آید دوم ارسال یعنی هر گاه او را روان سازد برود و با غراء او هیجان باید سیم جراحی در صید ظاهر باشد ازین جانوران صیاد در هر موضعی که باشد از جسد صید و این دو شرط از آیه کریمه مستفاد می شود چهارم آنست که چون کلب یا جانوری دیگر را بر صید اندازد بسم الله الرحمن الرحیم (55^b) بگوید و بعد ترک نکند و دلیل بر تسمیه حدیث مصطفی است علیه من الصلوة افضلها حیث قال لعدی بن حاتم اذا ارسلت کلب المعلم و ذکر اسم الله فکل و ان اکل منه فلا تاكل الی آخر الحدیث و در مذهب امام شافعی رضی الله عنه تسمیه مستحب است و شرط حلیه نیست و دلیل شافعی حدیث براء بن غازب است که نقل از حضرت رساله منقبت صلی الله علیه و سلم می نماید قال علیه السلام المسلم بذبح علی اسما الله سمی اولم یسم یعنی مسلمانان ذبح با سماء الله می کنند خواه ن ام ببرد یا نام نبرد اگر ساییلی حنفی مذهب سوال کند و گوید ظاهر آیه کریمه قرآنی دلالت بر وجوب تسمیه می کند حیث قال جل جلاله ولا تاكلوا مما لم یذکر اسم الله (56^a) علیه و انه لفسق بس منزول؟ التسمیه حرام باشد جواب کویم او و انه لفسق او و حال است او عطف مناسب بلا غة قرآنی نیست بواسطه آنکه جمله ثانیه اسمیه خبریه است و جمله اولی فعلیه انشاءیه بس نهی در آیه کریمه مقید باشد بدان حال که ذبح فسق باشد و فسق در ذبحیه مفسر است در کتاب الله تعالی بما اهل لغیرالله یعنی بنام دیگری ندا کنند و ذبح کنند جنانجه عادت اهل جاهلیه بود که باسماء اصنام ذبح می کردند و چون بنام غیر الله نباشد نهی ازان منتفی شود و چون نهی منتفی شود حرمة منتفی شود بس چون حرمة منتفی شود حلال باشد دلایل مذهب آنچه بر خاطر بود قلمی شد والله اعلم بنا برین مقدمه اگر این جانوران صیاد صیدی را (56^b) نظر کنیم اگر مرغان برنده گرفته باشند مثل باز یا شاهین و بعد از آنکه گرفتند بعضی ازان خوردند آنچه بماند حلال است و توان خورد و اگر کلب گرفته باشد یا یوز و بعضی ازان خورده باشد حرام باشد و نشاید خورد و اگر صیاد برسد و صید زنده باشد او را ذبح باید کرد و اگر ذبح نکند یا آنکه کلب او را مجروح نکرده بلکه کلویش گرفته تا صید مرده یا آنک کلب معلم بشرکه کلبی غیر معلم صید را گرفته

FAHRETTİN COŞGUNER-SAIT OKUMUŞ

باشند یا آنک شخص مجوسی گرفته باشد خواه معلم باشد و خواه غیر معلم یا آنک کلب معلم صید را گرفته باشد اما صیاد در آن حین که او را بر صید می دوانیده بسم الله الرحمن الرحیم را ترک کرده بعمد در مجموع این صور صید حرام باشد (57a) (...). بدانک تعلیم کلب معلم یا آنک سه نوبت بر صید دوانند و او صید کند و نخورد و باز بآنکه باز خوانند باز گردد منقول بعضی صحابه کبار است رضوان الله علیهم اجمعین و ظاهر عبارت در کلب و باز است اما ح کمش شامل امثال هر دو هست و توجیه این دو نوع تعلیم بدین دو سبب آنست که کلب در غایت حرص است بر اکل و باز در نهایت توحش و دوری از آدمی هر گاه که کلب ترک اکل کند و باز ترک توحش کند و باز گردد و از طریقه مالوفه خویش بدین طریق اجتناب نمایند دلالت کند بر تعلیم و الله اعلم و اختلاف کرده اند در آن که ترک اکل علامه تعلیم است مشروط بسه کرة هست یا نه روایتی از امام ابوحنیفه (57^b) و مذهب صاحبین شرطست و توجیه کرده اند که اگر کمتر از سه کرة باشد احتمال دارد و مشهور مذهب آنست که کلب سیر باشد اما هرگاه که سه نوبت ترک کند دلالت بر آن کند که عادت اوست زیرا که عدد سه را اخبار جهه؟ اخبار اختیار کرده اند و روایتی دیگر از امام ابوحنیفه آنست که ثبوت تعلیم منوط برای صیادست یعنی هرگاه که غالب ظن صیاد آن باشد که معلم کشته انرا معلم خوانند خواه ترک قلیل کند خواه کثیر و اگر کلبی بی آنکه او را کسی بر صید رها کند در عقب بدود تا او را بگیرد در میان دویدن مسلمانی او را زجر و آن کلب بزجر آن مسلمان منزجر شود و آن صید را بگیرد حلال باشد و اگر مسلمانی کلب معلم را بر صید (58^a) رها کند و درین حال که سک بر صید می دود مجوسی او را زجر کند یا آنک آوازی چند بر کلب زند و او را تحریص نمایند بر صید و آن کلب بزجر مجوسی منزجر شود یا آنک طلبش زیادت شود بعد از آن صید بگیرد آن حلال باشد و اگر مجوسی سکی بر صید دواند مسلمانی زجرش کند و آن کلب منزجر کشته بزجر او صید نماید آن صید حرام باشد و بدانک اگر کلب از صید اکل کند نخورد و اگر باز اکل کند بخورد بواسطه آنک ترک اکل در تعلیم کلب شرطست و در تعلیم باز شرط نیست و اگر مسلمانی کلب را بر صید دواند و اجنی برسد و صید را بگیرد و آن صید حلال باشد و اگر یک کس چند کلب را بر صید رها یا چند کس یک کلب را ارسال نمایند بر صید حلال باشد (58^b) (...). اگر کسی کویند در مذهب امام ابوحنیفه رضی الله عنه شرط حلیه ذبیحه تسمیه است اگر کسی کوسفند کسی²⁶ غصب نماید و

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

ذبح کند و بسم الله الرحمن الرحيم بگوید ملک او شود و ذبیحه حلال باشد و نیز از قاعده مقرر است عند الحنفیه که تسمیه بر اول فعل حرام کفر است و غضب کردن کوسفند حرام است بس هرگاه بسم الله الرحمن الرحيم بر اول فعل حرام گفته باشد کافر شود و ذبیحه کافر حرام است بس چه گویند ملک او شود ذبیحه حلال باشد می گویند که بسم الله الرحمن الرحيم گفتن بر سیل تیمن و تبرک بر اول فعل حرام موجب کفر قابل است و درینجا تسمیه بر سیل تیمن و تبرک نیست بلکه جهه شرط حلیت است (...). ضابطه در مسایل تیر انداختن بر صید آنست (59^a) که اگر مردن صید بواسطه جراحت یقین باشد حلالست و اگر بواسطه ثقل یقین باشد حرامست و اگر سک واقع در مردن صید که بواسطه جراحت بوده یا بواسطه نقل حرامست بواسطه احتیاط اگر صیاد تیری اندازی بر صیدی و بسم الله الرحمن الرحيم گفت و آن صید بآن تیر مجروح شد و هلاک شد حلال باشد و گوشت آن توان خورد و اگر صیاد تیر بر صیدی اندازد و آن تیر بر صید محکم شود و غایب شود از نظر صیاد و بمیرد و صیاد که آن تیر انداخته طلب نماید تا او را به بیند حلال باشد و اگر از طلب آن متقاعد گردد بعد از آن علی سبیل الاتفاق بآن صید مرده رسد حرام باشد و اگر صیاد تیری انداخت مثل فاخته یا کبوتری صحرائی یا مثل آن و آن صید در آب افتاد و هلاک شد حرام باشد بواسطه آنک شاید که بواسطه (59^b) آب افتادن مرده باشد و نیز حرامست اگر تیری بر صیدی اندازد و آن صید بر کوه افتد یا بر بامی و از آن کوه یا بام بر زمین افتد و بمیرد و بخلاف آنکه اگر تیری بر صیدی اندازد و از هوا بر زمین افتد ابتدا و بمیرد آن صید حلالست و اگر صیاد به تیرکز و آن تیری است که که آنرا بپکان نمی باشد و عرب آنرا معراض میخوانند یعنی به پنهان میرود جانوری را بزنند و بآن کشته شود و حرام باشد بواسطه آنک جراحت بآن حاصل نمی شود بلکه حاصل می شود و اعتبار بجراحت است و اگر صیاد تیری بر صید اندازد یا بشمشیر صیدی را بزند و عضوی از اعضاء صید منقطع شود حلال باشد اما آن عضو را نشاید خورد و اگر صیاد صیدی را جنان (60^a) بشمشیر زند یا مثل شمشیر که آن صید بدو باره شود نظر کنیم اگر چهار دانک از تنه صید بر نیمه زیرش باشد آن صید به تمامه حلالست و اگر چهار دانک بر نیمه بالاست حرامست چراکه حیوة صید درین حالت غیر حیوة مذبوحست و اگر بدونیم شود جنین این مسئله در خلاصه مذکورست بدانک صید مجوسی و صید بت نیست و صید مرتد حرامست و اگر صیاد تیری انداخت بر صیدی و بآن تیر آن صید نیفتاد و

FAHRETTİN COŞGUNER-SAİT OKUMUŞ

مانده شد بعد از آن دیگری تیری بر همان صید انداخت و او را کشت آن صید از آن صیاد دوم است و حلالست و اگر صیاد اول که تیر انداخت صید را مانده کرده باشد که صیاد دوم تیر اندازد و بکشد حرام باشد لیکن ملک صیاد اول شود و صیاد دوم ضامن (60^b) قیمت آن صید مجروح باشد که بصیاد اول رساند والله اعلم (...). در بیان آنچه از حیوانات حلالست و آنچه حرامست قال الله سبحانه و تعالی قل احل لكم الطيبات بدانکه طعامهء طاهر حلالست و از درنده آنچه نیش دارد مثل شیر و بلنک و ببر و یوز و خنزیر و راسو و سک و کرک و شغال و کفتار بر مذهب امام ابو حنیفه رضی الله عنه حرامست و مانند اینها و از جانوران پهنده آنچه بجنکال جیزی میکیرند مثل شاهین و جرخ و باز و باشه و اله و امثال اینها حرامست و کلاغ سیاه و بیسه و کراچک بواسطه انک مردار خوارند حرامند و زاغ که آنرا غراب الزرع میخوانند باینها و منقار او سرخ است و در زراعتها کردد و دانه جیند حلالست بعضی از فقهاء شافعیه (61^a) رساله درین باب نوشته اند و فی الواقع حسب المقدور سعی نموده اند و از کتب مذهب تنقیح فرموده (اند) شکر الله تعالی سعیه فی الاسلام واصل مسئله بر قاعده مذهب امام شافعی رضی الله عنه بیان فرمایند و آنچه در مذهب امام ابو حنیفه رضی الله عنه و مذهب امام مالک و مذهب امام اح مد بن حنبل رضی الله عنهم اجمعین یا در مذهب یکی ازین ایمه خلاف فرموده اند بیان کرده و (...). را رمز امام ابو حنیفه داشته و (...). را رمز امام مالک و (...). را رمز امام احمد خلاصه رساله بیان کرده می شود تا نزد همکنان کیفیت این مباحث واضح گردد حیواناتی که حلالست ت بی خلاف در مذهب امام شافعی رضی الله عنه خلاف بعضی از اصحاب رمز الحمار الوحشی کور خر (61^b) الخیل اسب الضبع سوسمار کفتار الابل شتر البقر کاو والغنم کوسفند الظبی آهو الثعلب روباه الارنب خرکوش الیربوع موش دشتی البقر الوحشی کاو دشتی السمک ماهی (...). قمری الدبی موسیجه الیمامه کبوتر خانکی فاخته تیهو الورثان کبوتر صحرائی بربا؟ القطا اسفر و دکبل العصفور بنجشک الصعوه سیسلانک الزر زور سار النعام شتر مرغ الدیک خروس الدجاجه مرغ خانکی الحباری حزر؟ الکرکی کلنک الجراد بلخ؟ القبیره ابو الملیح جکاوک شیرازیان زار خوانند ال دراج مرغان آبی که سفید نباشند حلالند حیواناتی که روایه اصح در مذهب شافعی آنست که حلالست خلاف (62^a) اصحاب رمز الدلق دله الوبر کوچکتر از کربه دنبال ندارد و بعضی گفته اند که دنب کوچک دارد الدلدل خاربشت بزرک السمور السنجاب القتل؟ القاقم الحواصل ام

AV VE AVCILIĞA DAİR XV. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR RİSÂLE: KİTÂB-I SAYD-NÂME

جبين بره مال؟ القنفذ خاربشت كوجك ابن عرس راسو الجلاله كاو و كوسفند سرکين خوار حيوانات دریایی که برغر صورت ماهی باشند حیوانات که آدمی با وی جمع شده باشد که اصح آنست که حلال بخلاف اصحاب رمز غراب الزرع کلاغ کشت بعضی که منقار سرخ دارد آنرا زاغ می خوانند الغداف الصغیر الرم ادى کلاغ کوجک خاکستر رنک مرغان آبی که سفید باشند بلبل العندلیب هزار دستان الشقراق کلاغ سبز حیواناتی که حلالند در مذهب شافعی خلاف اصحاب رمز (62^b) الخنزیر الکلب سک الحمار خر البغل استر الاسد شیر الذیپ کرک النمر بلنک الفهد یوز البیر شتر خطایی القرد کبی السمع بجه کرک از کفتار الذیپ خرس الحیه مار الفارة موش العقرب کژدم النساس صیفی اند که بر بای می جهند الوزغ ماتورنک الغطاء ماتورنک سام ابرص نوعی از ماتورنک الخنفسا خزوک القراد کنه الجعل سرکین کردان نبات وردان کرمها که از نجاست پیدا شوند حمار قبان خر خاک الکحاء کرم یست که درریک می باشد الحربا آفتاب پرست العنکبوت (...). البازی باز الشاهین معروف العقاب اله الغراب الابقع کلاغ بیسه الحداءة کوشو البغائة مرغی بطی الطیران (63^a) الرخمة همای استخوان رند ملاغب ظله مرغیست که با سایه خودبازی کند النسر کرکس الذباب مکس حیواناتی که اصح آنست که حرامست در مذهب شافعی رضی الله عنه خلاف اصحاب رمز الفیل ابن آوی شغال الهرة الاهلیه کربه خانکی الهرة الوحشیه کربه دشتی النمله مورجه الصفدع کوک السرطان خرچنک التمساح نهنک السلحفات سنک بشت (...). در مذهب شافعی رضی الله عنه خلاف اصحاب رمز الغراب الاس ود الکبیر کلاغ سیاه بزرك العقق کراجک الخطاف برستوک الصرد مرغیست کوجک که شکار کنجشک کند النحل زنبور عسل الهدهد شانه سر اللقلق الیبعاء طوطی الطاوس البوم الصوع نوعی از بوم الهامة بوفه الصرارة (63^b) سریره الخفاش شب بره انمام این رساله شریفه مبارک الابدنا محمود الانتها در ۵ ذی الحجة ۸۸۱ هجریه واقع شد مرتب هذه المسایل الداعی للدولة السلطانیه خادم شریعة النبی المختار حلیل الله بن عبدالغفار فاضل الکرمانی اصلح الله شانہ

¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 385 numarada kayıtlı bulunan, Halilullah b. Abdülğaffâr Fazıl el-Kirmânî tarafından 881/1476 tarihinde yazılmış “Kitâb-ı Sayd-nâme” adlı Farsça el yazması risâlenin çevirisidir. Yazmada yer alan bazı hayvan isimlerinin Türkçedeki karşılıkları tespit edilemediğinden, şimdilik yazıldığı gibi alınmıştır.

- ² Kelime metinde مصطواً şeklinde yazılmıştır.
- ³ Burada müstensih, memduhunun ismini yeri muhtemelen farklı mürekkeple yazmak niyetiyle boş bırakmıştır. Dolayısıyla risâlenin sunulduğu veya sunulacağı Şehzâde'nin adını öğrenemiyoruz.
- ⁴ Ashab-ı Kehf'in yanındaki köpeğin adıdır.
- ⁵ Dinen yapılması uygun olan iş demektir.
- ⁶ Mantıksal ve dinî temelleri bulunan.
- ⁷ Kur'ân-ı Kerim, İbrahim Suresi, 14/34.
- ⁸ Sabah aydınlığının gerçekten başladığı zaman.
- ⁹ Kur'ân-ı Kerim, Maide Suresi, 5/2.
- ¹⁰ Kur'ân-ı Kerim, Maide Suresi, 5/96.
- ¹¹ Bütün müslüman bilgilerin bir konu üzerinde birleşmeleridir.
- ¹² Kur'ân-ı Kerim, Maide Suresi, 5/4.
- ¹³ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ankara 1990, C. 10, s. 267. Hadisin tamamı: "Terbiye edilmiş köpeğini besleme çekerek gönderdin mi, senin için tuttuğunu ye. Ancak köpek kendisi yemeye kalkmışsa onu yeme. Zira bu durumda ben, avı köpeğin kendisi için yakalamış olmasından korkarım. Eğer senin gönderdiğin köpeklere başka bir köpek karıştı da (hangisinin yakaladığı belli değilse) yine yeme."
- ¹⁴ Dinen yapılması sevap olan ve yapılmadığında günah olmayan işler.
- ¹⁵ İmâm Merginânî, el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî, Kahire, 1965, IV, s. 63.
- ¹⁶ Kur'ân-ı Kerim, En'am Suresi, 6/121.
- ¹⁷ Kur'ân-ı Kerim, En'am Suresi, 5/3.
- ¹⁸ Malikî ve Hanbelî mezhepleri.
- ¹⁹ Boğazlamaya elverişli olan hayvan.
- ²⁰ Tesmiye: Allah'ın adının anılması.
- ²¹ Kur'ân-ı Kerim, Mâide Suresi, 5/4.
- ²² Çarh veya çarğ denen kerkenez kuşu.
- ²³ Buradaki ifadelere bütünlüklü bir anlam vermek için yeterli değildir.
- ²⁴ Himâr-ı kabbân ve har-ı hâk hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadığından kelime anlamları verilmiştir. Ancak kurt türünden hayvancıklar olduğu anlaşılmaktadır.
- ²⁵ مصطواً: مصطواً
- ²⁶ Buradaki کسی fazla görünmektedir.

**TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE GULÂM
EĞİTİMİ VE GULÂM HÂNELER***

Erkan GÖKSU**

Özet: Türkiye Selçuklu Devleti'nde gerek saray ve hükümet teşkilâtında gerekse orduda önemli bir mevkie sahip olan gulâmlar, harp esirleri arasından seçme, satın alma, hediye ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal etme gibi klasik yöntemlerle temin edilirdi. Özellikle küçük yaşta dergâha alınan gulâmlar, "gulâm hâne" adı verilen "gulâm mektepleri" veya "askeri kışlalar"da eğitim görürlerdi. Küçük yaşta girdikleri gulâm hânelerinde "babayân" adı verilen kişiler nezaretinde yetiştirilen gulâmlara, hediye, satın alma ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal eden yaşı ilerlemiş gulâmlara göre daha fazla güvenilir, liyakat, hüner ve kahramanlıkları nispetinde yüksek makamlara kadar yükselirlerdi.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçukluları, gulâm sistemi, gulâm hâne, babayân

**EDUCATION OF GHULAMS AND GHULAM HOUSES IN
ANATOLIAN SELJUKIDS**

Summary: The ghulams who obtained significant posts in palace and government or army were recruited by classical ways such as picked up among prisoners of war, bought, given as a present or inherited from statesmen or civilians. Especially the ghulams who entered into dergah in early ages had education in "ghulam schools" or "military barracks" that were called as "ghulam houses". The gulams who entered in their early ages into ghulam houses and were instructed by "babayan" are more reliable than those of elderly ghulams who were given as present, bought or inherited from statesmen or civilians and can obtain higher position according to their competence, talent and heroism.

Keywords: Anatolian Seljukids, ghulam system, ghulam houses, babayan

* Bu makale, adı geçen yazarın "Türkiye Selçuklularında Ordu" adlı doktora tezinin "Askeri Eğitim" başlıklı bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Araş.Gör.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-mek: erkangoksu@hotmail.com)

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

Gulâm (غلام) mefhûmu¹, gulâm sistemi ve bu sistemin sair Müslüman Türk devletlerinde uygulanması hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır.² Bu araştırmalardan elde edilen bilgilere göre “esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma”ya gulâm sistemi (military slave system, military slavery) denmektedir.

Bizans, Sasanî ve sair devletlerde görülen kölelerin orduda kullanılması (arming slaves)³ ve ücretli askerlik (mercenaries, hired soldiers)⁴ uygulamalarından tamamen farklı bir müessese olan gulâm sistemi, İslâm medeniyetine has bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. İlk izlerine Hz. Ömer döneminde rastlanmakla beraber⁵, Emevîler⁶ ve özellikle Abbâsîler döneminde⁷ tekâmül etmiş ve daha sonra Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan sahada kurulan bütün İslâm devletlerinde idarî ve askerî yapının temel ve vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.

Gerek saray ve hükümet teşkilâtında gerekse orduda önemli bir mevkie sahip olan gulâmların tedariki konusunda harp esirleri arasından seçme, satın alma, hediye ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal etme gibi klasik yöntemlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak özellikle küçük yaşta dergâha alınan ve “gulâmhâne” adı verilen “gulâm mektepleri” veya “askerî kışlalar”da yetiştirilen bir gulâmla, hediye, satın alma ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal eden gulâmlar arasında farklılık olduğu şüphesizdir. Nitekim herhangi bir şekilde saraya veya herhangi bir kişiye intikal eden yaşı ilerlemiş gulâmların genellikle önemsiz işlerle görevlendirildikleri, hatta bazen serbest bırakıldıkları, buna karşılık küçük yaşta olanların “gulâmhâne”lere alınarak efendileri veya “babayân” adı verilen kişiler tarafından eğitildiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.

Bu durumun temel sebebi, küçük yaştaki gulâmların çekirdekten yetiştirilmesi ve verilen eğitim sonunda velinimetleri olan efendilerine son derece sadık bir gulâm olarak hizmete hazır olmalarıdır. Bu bakımdan sadece Türkiye Selçuklularında değil gulâm sistemini uygulayan bütün devletlerde, saraya küçük yaşta alınan gulâmların yetiştirilmesine özel bir önem verildiği şüphesizdir.

Büyük Selçuklularda “kara gulâm” adı verilen “acemi gulâmlar”ın⁸, sahipleri tarafından yetiştirildikleri ve buna bağlı olarak “saray”ın en büyük gulâm yetiştirme merkezi, bir mektep olduğu anlaşılmaktadır. Bu gulâmları yetiştirmek üzere hususî “öğretmen”ler

ERKAN GÖKSU

tayin edildiği bilinmekle beraber⁹, eğitimin ne şekilde verildiği, plan ve programları, müfredatları gibi konularda fazla bilgimiz yoktur. Nizâmü'l-Mülk, eserinin bir yerinde “gulâmların –satın alındıkları günden ihtiyarlamış ve yükselmiş oldukları zamana kadar- yetiştirilmeleri ve derecelenmelerinin eski zamanlarda takdire şayan bir düzen içinde olduğunu, fakat şimdilerde bu sistemin temelinden yıkıldığını” söylemekte ve ardından Sâmânîler zamanında uygulanan gulâm eğitimi şu şekilde nakletmektedir:

“Satın alınan gulâm, ‘bir yıl’ yaya olarak alayda (rikâb), zendencî kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bu bir yıl içinde gizli veya açık ata binmesine emir (izin) yoktu. Bindiği öğrenilirse kendisini iyice cezalandırırlardı. Gulâm bir yıl çizme ile hizmet edince, ‘visâkbaşı’ ‘hâcib’e söyler, ‘hâcib’ de padişaha bildirirdi. O zaman, ona ham deri kaplı eyerciği, sade deri yuları olan küçük bir Türk atı verirlerdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet edince ‘ikinci yıl’ ona beline bağladığı bir kılıç (karaçur) verirlerdi. ‘Üçüncü yıl’ ise atlanma vaktinde bağladığı yay kabı (kırbân) ve okluk (kîş) verirlerdi. ‘Dördüncü yıl’ daha iyi bir eyer, yıldızlı (kevkeb) bir gem, bir kaftan, üstüne bir halka asmış olduğu bir çomak; ‘beşinci yıl’, bir ‘sâkî’ ve beline bir kadeh asmış olan bir ‘abdâr’ olurdu. ‘Altıncı yıl’ ‘câmedârlık’ yapardı. ‘Yedinci yıl’, ona tek tepeli ve 14 kazıklı bir çadırcık verilirdi. Üç yeni satın alınmış gulâmcığı, onun kıtası (hayl) yaparlardı. Kendisine de ‘visâkbaşı’ lakabı verirlerdi. Gümüş iplik çekilmiş siyah külahçık ile gece kaftanı giydiretilirdi. Mevkiini, haşmetini, (atlı) maiyyetini (hayl), rütbesini arttırırlardı ki, nihayet ‘haylbaşı’ olurdu. Böylece liyakatleri, hünerleri, şecaatleri bütün herkese malum olurdu. Elinden büyük işler gelirdi. İnsan tutucu ve hüdâvendigâr seveci idi. O vakit, 30-40 yaşına varmadıkça, kendisine ‘emîrlik’ ve ‘valilik’ rütbesi vermezler ve hiçbir işe tayin etmezlerdi.”¹⁰

Aynı müellif eserinin başka bir yerinde de devlete küskün Türkmenleri tekrar devlete bağlamak amacıyla sunduğu teklifte Türkmen çocuklarından alınan 1000 kişinin, saray gulâmları tarzında yetiştirilmesi, silah ve hizmet terbiyesi almaları” gerektiğini ifade etmiştir¹¹ ki bu durumda gulâm eğitimi konusunda yukarıda sayılan hususlara Sultan’a “hizmet adabının öğretilmesi” de ilave edilmelidir.

Nizâmü'l-mülk’ün, özellikle yukarıda zikrettiğimiz ilk kaydında “eski düzenin yıkıldığını” belirttikten sonra Sâmânîler devrine ait uygulamayı nakletmiş olması -vaktiyle M. Altay Köymen’in de dikkat çektiği gibi¹²- söz konusu uygulamanın Büyük Selçuklularda mevcut olmadığını, sadece bir model olarak gösterildiğini ortaya koymaktadır¹³. Bununla beraber Nizâmü'l-mülk’ün sunduğu model

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

kadar düzenli olmasa da Büyük Selçuklu gulâmlarının da silah kullanma, harp ve hükümdara hizmet adabı gibi konularda eğitim aldıkları şüphesizdir. Nitekim Büyük Selçuklu gulâmlarının 18 ila 20 yıl süren bir eğitim sonra önemli mevkilere gelebildikleri ve devlete sadakat ve liyakatle hizmet ettikleri görülmektedir ki bu durum aldıkları eğitim sayesinde olmalıdır¹⁴.

Türkiye Selçuklularında da küçük yaştaki gulâmların¹⁵ sahipleri tarafından yetiştirildiği şüphesizdir. Bununla beraber “gulâmhâne” adı verilen “gulâm mektepleri” veya “askerî kışlalar”ın da mevcut olduğu ve gulâmların bu “mektep”lerde “babayân (بابایان)” adı verilen kişiler tarafından yetiştirildikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir de “vuşâkhane (وشاخخانه)” ifadesine rastlanmaktadır ki bu ifade üzerinde de ileride durulacaktır.

Farklı isimlerde olmakla beraber sair Müslüman Türk devletlerinde de mevcut olan bu müesseselerin, gulâm eğitimini daha ciddi ve tertipli bir hale getirdiği şüphesizdir. Ancak konu hakkında etraflı malumata sahip olmamız, Türkiye Selçuklu “gulâmhâne”lerinin mahiyetiyle ilgili fazla bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

“Gulâmhâne”yle ilgili ilk kayda kardeşi II. Rüknu'd-dîn Süleyman Şâh'la yaptığı saltanat mücadelesini kaybederek ülke dışına çıkmak zorunda kalan I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in, o dönemde Eyyübî hâkimiyetinde bulunan Diyarbakır'a gittiği sırada tesadüf edilir. İbn Bîbî'nin Sultan'ın eniştesi olarak zikrettiği Diyarbekir yöneticisi Melik Salih, Sultan'ın gelişini haber alınca oğullarını hadem u haşem ile birlikte Sultan'ı karşılamaya göndermiş ve bir yandan da hazinenin her türlü giyecek ve kumaşlarla, altın ve gümüşten kıymetli ev aletleriyle, “gulâmhâne”nin ay yüzlü gulâmlarla, haremi ve yatak odasının (şebistân) da güzellikleri ve cazibeleriyle insanı hayrette bırakan, görene parmak ısırtan hurilere benzeyen câriyelerle doldurulmasını emretmiştir¹⁶.

Bu kayıтта dikkat çeken ilk husus, “gulâmhâne”nin Diyarbakır Eyyübî meliki Salih'in sarayının bir bölümü olarak zikredilmesidir. Buna göre “gulâmhâne”lerin Eyyübîlerde de mevcut olduğu görüldüğü gibi sadece merkezde değil muhtelif melik ve emîrlerin bulunduğu bölgelerde de “gulâmhâne”ler teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar sözonusu kayıтта bir Eyyübî gulâmhâne"sinden bahsedilse de aynı durumun Türkiye Selçuklu “gulâmhâne”leri için de geçerli olduğu, sadece merkezde değil muhtelif bölgelerde de “gulâmhâne”ler bulunduğu söylenebilir. Üstelik Diyarbakır'ın Türkiye Selçuklu hâki-

ERKAN GÖKSU

miyetine alındığı dönemde, burada bulunan “gulâmhâne” ve içerisindeki gulâmların da Türkiye Selçuklularına geçmiş olduğu şüphesizdir.

Alâü'd-dîn Keykubâd'ın büyük emîrleri tasfiyesinden sonra da “gulâmhâne”yle ilgili bir kayda rastlanmaktadır. İbn Bîbî'nin kaydına göre Alâü'd-dîn Keykubâd'la görüşen Naib Hokkabazoğlu Emîr Seyfû'd-dîn, “öldürülen emîrlerin adamları, köleleri ve askerlerinin çokluğuna işaret ederek “Onların karışıklık çıkarmalarının muhtemel olduğunu, bir ferman çıkarmak suretiyle hepsi cezalandırılırsa bunun önüne geçileceği gibi malları, hazine ve eşyalarının da hazineye kalacağını” söylemiştir. Hokkabazoğlu'nun teklifini kabul eden Sultan, hükmün imzalanması için yüzüğünü (انكشتر) ona vermiştir. O hükme göre gece olunca, öldürülen emîrlerin adamları da öldürülecek, geriye kimse bırakılmayacaktır.

Hadiseden haberdar olan Emîr Komnenos, hiç vakit kaybetmeden dergâha gitmiş ve Sultan'a “Siz cihan padişahımızın devleti binlerce yıl mutluluk içinde sürsün. Bugün bendeniz, saltanat sarayından çıkıp evime giderken yanımda çok sayıda adamım vardı. Eve vardığımda onlardan sadece bir köle ile bir seyisin kaldığını gördüm” demiştir. Sultan sebebini sorunca da “Duyduğuma göre Naib Seyfû'd-dîn, emîrlerin adamlarını ve kölelerini öldürtmek için izin almış. Adamlarım, bu haberi duyunca hepsi telaşlanıp perişan oldu ve bana dediler ki, ‘Eğer sen de yarın cezalandırılacak bir suç işlersen, bize de aynı ceza verilecek. Bir olay olmadan durumumuzu kurtaralım ve başımızın çaresine bakalım.’”

Komnenos'un bu sözleri üzerine verdiği kararın yanlış olduğunu anlayan Sultan, “destârçe-i aman” (دستارچه امان) vererek hükmün icrasından vazgeçilmesini, emîrlerin itibarlı (معتبران) yakınlarının kalelere götürülmesini, mallarının tamamını alınıp hazineye koyduktan sonra rızklarını aramaları için “gulâmân-ı bozorg”a (غلامان بزرگ) yani büyük gulâmlara icazet verilmesini, taşthaneye uygun olan “gulâmân-ı hord”un (غلامان خرد) yani küçük gulâmların “taşthâne”ye, Emîr-i taştâr Celâlû'd-dîn Karataya'a, diğerlerinin ise timar'a sahip olmaları için “gulâmhâneler (غلامخانها)” ve “babayân”a (بابایان) teslim edilmeleri buyurmuştur¹⁷.

Alâü'd-dîn Keykubâd'ın aralarında Beglerbegi Seyfû'd-dîn Ay-Aba, Emîr-i Meclis Mübârizü'd-dîn Behrâmşâh, Emîr-i Âhur Zeynü'd-dîn Beşâre ve Emîr Bahâü'd-dîn Kutluca'nın da bulunduğu toplam 24 emîri¹⁸ tasfiye hareketinin Türkiye Selçuklu tarihinde önemli bir yeri olduğu malumdur. Debdebeli yaşayışları ile hüküm-

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

dardan aşağı kalmayan ve Sultan üzerinde büyük bir baskı oluşturan bu begler, muazzam servetlere sahip oldukları gibi, şahıslarına bağlı gulâmlardan müteşekkil kalabalık maiyyet kuvvetinin de mevcut olduğu bilinmektedir¹⁹. Hokkabazoğlu Seyfü'd-dîn endişelendiren de emirlerin öldürülmesinden sonra başıboş kalan gulâmların sayısı olmalıdır. Buna göre Büyük Selçuklularda olduğu gibi²⁰ Türkiye Selçuklularında da bazı devlet ricâlinin sahip olduğu gulâm sayısının, Sultan'ı veya devlet nizâmını tehdit edecek boyuta ulaşabildiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere söz konusu emîrlere bağlı gulâmlar ikiye ayrılmıştır. Birinci grubu, emirlerin itibarlı yakınlarının da içinde bulunduğu yaşını almış gulâmlar yani "gulâmân-ı bozorg", diğeri ise enüz küçük yaşta bulunan "gulâmân-ı hord" oluşturmaktadır. Bu gulâmlardan birinci grubun mal ve mülklerine el koyulduktan sonra serbest bırakılmasında -daha önce de belirttiğimiz üzere- sadakatle bağlı oldukları efendilerini ortadan kaldıran Sultan'a gerçek anlamda hizmet edemeyecekleri, ona karşı her zaman bir husumet taşıyacakları düşüncesinden olmalıdır. Üstelik yaşları ilerlemiş olan bu gulâmları, "gulâmhâne"lerde eğitmek suretiyle istenen tarzda yetiştirmek de mümkün olmayacağından bu tür bir yola başvurulmuştur. Yaşı küçük gulâmlardan oluşan diğeri grubun ise bir kısmı "taşthane"ye diğeri bir kısmı ise "gulâmhâne"lere gönderilmiştir ki bu ayrımda söz konusu gulâmların kişisel özelliklerinin etkili olduğu şüphesizdir.

Kayıtta "gulâmhâne" ifadesinin çoğul olarak kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Buna göre -yukarıda da belirttiğimiz üzere- sadece sarayda değil, muhtelif yerlerde de "gulâmhâneler" olduğu anlaşılmaktadır. Esasen tasfiye edilen emîrlerden kalan gulâmların bir bölümünün küçük yaşta olduğu göz önüne alınacak olursa bu gulâmların, daha önce de söz konusu emîrlere ait "gulâmhâne"lerde buldukları tahmin edilebilir²¹. Eğer bu doğru kabul edilecek olursa "taşthane"ye alınan gulâmların, Nizâmü'l-mülk'ün Sâ mânî modeline uygun olarak²² eğitimlerinin bir bölümünü tamamlamış olanlardan, doğrudan "gulâmhâne"lere alınanların ise eğitimlerine henüz yeni başlayanlar arasından seçilmiş olmaları muhtemeldir. Bu durumda gulâm eğitiminin en azından bir bölümünün de "taşthane"de geçirildiği söylenebilir. Nitekim bazı devlet ricâlinin, "baba" unvanını taşıdığını gösteren bir kayıt bulunmayan Emîr-i taştâr Celâlû'd-dîn Karatay'ın "eğitim ve terbiyesinden geçmiş oldukları"ni gösteren bilgilere tesadüf edilmektedir.²³

ERKAN GÖKSU

İbn Bîbî'nin "gulâmhâne"yle ilgili son kaydına ise Moğol vesayeti döneminde, Pervâne Fahreddin Ebu Bekir ve Emîr-i dâd Nusretin'in, Şemsü'd-dîn Hasoğuz ile Esededdin Ruzbe'yi öldürmek için kurdukları tuzak sırasında tesadüf edilmektedir. Müellifin kaydına göre Sâhib Şemsü'd-dîn Isfahânî'nin sarayında gerçekleştirilmesi kararlaştırılan suikast için ayarlanan Akşehir ve Ilgın taraflarında bulunan "serverân-i rünûd"u çağırarak, gece vakti gizlice Sâhib Şemsü'd-dîn'in sarayının etrafında bulunan, ancak sıradan ve seçkin kimselerin girmeye izni olmayan hücrelere (حجرات) ve "gulâmhâneler"e yerleştirilmiştir²⁴. Neticede plan uygulanmış ve sadece söz konusu iki emîr değil, bu emîrlerin birçok yakınları ve adamları da öldürülmüştür²⁵.

Kayıtta dikkat çeken ilk husus, sadece Konya'da bile birden fazla "gulâmhâne"nin mevcut olup bunların Vezir sarayının yakınlarında bulunduğuudur. Bunun yanında hücre ve "gulâmhâneler"in beraber zikredilip sıradan hatta seçkin kimselerin bile girmeye izni olmadığı kaydedilmiştir ki buna göre "gulâmhâneler"nin bir bölümü olan hücrelerin kışla anlamına geldiğini ve eğitim gören gulâmların bu hücrelere yerleştirildiği anlaşılmaktadır²⁶. Dikkat çeken diğer bir husus ise sıradan hatta seçkin kimselerin bile "gulâmhâne"ye girmeye izni olmadığı vurgulanmış olmasıdır²⁷. Ayrıca söz konusu kaydın Moğol vesayeti dönemine ait olması "gulâmhâneler"nin bu dönemde de mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

"Vuşâkhâne" (وشاقخانه) ye gelince: İbn Bîbî'nin "vuşâkhâne"yle ilgili tek kaydına I. İzzü'd-dîn Keykâvus'un tahta oturması sırasında rastlanır. Bu kayda göre yeni Sultan'ın tahta oturmasından sonra devlet ricâli tarafından takdim edilen at, katır, ay yüz-lü gulâm, altın kesesi ve sair eşyadan oluşan hediyeler, hazineye, "vuşâkhâne"ye ve ahıra (ıstabl) teslim edilmiştir²⁸.

"Vuşâk" kelimesinin "çocuk, gulâm" anlamına gelen Türkçe "uşak" kelimesiyle alâkalı olduğu şüphesizdir²⁹. Bununla beraber, Memlûklerde "el-ocakiyye (الواجقيه)" olarak da kullanılan "el-uşâkiyye/el-vışâkiyye/el-vuşâkiyye (الوشاقيه)" tabirlerinin "atların terbiyesi ve bakımından sorumlu olan kişiler" için kullanıldığını dair kayıtların bulunması³⁰ ve İbn Bîbî'nin kaydındaki "vuşâkhâne" ile ahır (ıstabl) ifadelerinin ardı ardına kullanılmış olması, "vuşâkhâne" tabirinin saray ahır veya buradaki görevlilerin kaldığı yer anlamında da kullanılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak söz konusu kaydın "vuşâkhâne"yle ilgili tek kayıt olması ve bu ihtimali destekleyecek yeterli bilgi içermemesi bir şey söylemeye

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

imkân vermemektedir. Dolayısıyla “vuşâkhâne” ile “gulâmhâne”nin aynı anlamda olmak üzere kullanılmış olduğunu farzetmek daha uygun olacaktır.

İbn Bîbî, bir yerde de “mekteb” ifadesini kullanmıştır. Müellif, I. İzzü'd-dîn Keykâvus'un, kardeşi Alâü'd-dîn Keykubâd'ın sığındığı Ankara Kalesi'nin kuşattığı (1212) sırada Melik Alâü'd-dîn Keykubâd'ın saffında bulunan Mübârizü'd-dîn İsa ile Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus'un saffında olan Emîr-i Cândâr Necmeddin Behrâmşâh arasındaki mübârezenen bahsederken bu iki meşhur kumandanın, “çocukluk yıllarında Sivas'ta “mekteb”teyken kavga ettiklerini ve o kavga-gadan sonra aralarındaki husumetin hiç bitmediğini” kaydetmiştir³¹ ki ikisi de gulâm kökenli olan bu devlet adamlarının çocukken eğitim gördükleri Sivas'taki “mekteb”in bir “gulâmhâne” olması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Selçuklularında gulâm eğitiminin yapıldığı “gulâmhâne”lerle ilgili kayıtlar bunlardır. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla başta Konya olmak üzere Sivas, Diyarbakır ve muhtemelen daha birçok vilâyette “gulâmhâne”ler mevcuttur. Ancak bunların sayısını ve Konya, Sivas ve Diyarbakır dışında hangi bölgelerde faaliyet gösterdiklerini tespit etmek mümkün değildir. Konya'da Vezir sarayının etrafında bulunan “gulâmhâneler”de özel güvenlik tedbirleri cari olup giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmıştır. “Gulâmhâne”lerle ilgili kayıtlara Moğol vesayeti döneminde de rastlanılması, bu müesseselerin söz konusu dönemde de varlığına işaret etmektedir. Ancak bu dönemde “gulâmhâne”nin, devlet ricâline karşı yapılan bir suikastta - güvenlik tedbirlerinin hilafına olarak- kullanılmış olması, diğer müesseselerde olduğu gibi “gulâmhâne” sisteminin de bozulmuş olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Mevcut kayıtlardan “gulâmhâne”lere küçük yaştaki gulâmların alındığı ve buradaki eğitimin “baba” adı verilen kişiler nezaretinde yapıldığı anlaşılmakla beraber, burada verilen eğitimin mahiyeti hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber muhtelif Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da gulâm eğitiminin dinî ve askerî olmak üzere ikiye ayrıldığı, dinî eğitimin din adamları aracılığıyla; ata binme, ok, kılıç, mızrak ve diğer hafif ve ağır silahların kullanılması ve harp sanatına dair strateji, taktik ve sair hususları içeren askerî eğitimin de yüksek rütbeli askerî ricâl tarafından verildiği söylenebilir. Bütün bunların yanında hükümdara ve diğer devlet ricâline hizmet adabı ve muhtelif merasimlerde

ERKAN GÖKSU

uyulacak kaideler ile dil eğitimi üzerinde durulmuş olması da muhtemeldir³².

“Gulâmhâne” eğitiminin ne kadar sürdüğü hakkında da bir bilgi mevcut değildir. Ancak Türkiye Selçuklu gulâmlarının da Nizâmü'l-mülk³³ ve sair müelliflerin³⁴ belirttiği gibi liyakat, hüner ve şecaatleri herkesçe malum olduktan ve muhtelif hizmetlerde tecrübe edildikten sonra kabiliyetlerine göre ayrılıp muhtelif saray hizmetleri veya orduda istihdam edildikleri, burada gösterdikleri başarıya göre de emîrliğe kadar yükseldikleri anlaşılmaktadır³⁵. Nitekim Türkiye Selçuklu devlet teşkilâtı incelendiğinde hâcibler ve melikü'l-hüccâb, üstâdü'd-dâr, emîr-i çaşnigir, emîr-i cândâr, emîr-i silah, emîr-i meclis, emîr-i şikar, emîr-i ahûr, emîr-i alem, emîr-i devat, emîr-i mahfil, emîr-i camedâr, şarabdâr-ı hâss (şarab salâr), taştardar (âbdâr), havâyic-i salar, serheng (çavuş/durbaş) gibi devlet ricâli ve bunlara bağlı diğer saray görevlileri; başta vezir (Sâhib/Sâhib-i azâm) olmak üzere naibü'l-hadra, beglerbegi (melikü'l-ümerâ), tuğraî, atabeg, pervâne, emîr-i ârız, müstevfî, müşrif, emîr-i dâd gibi hükümet ve merkez teşkilâtını teşkil eden ümerâ gulâm kökenli devlet adamlarından oluşmaktadır. Bunların dışında Malatya, Niğde, Çorum, Antalya, Honas, Elbistan, Niksar, Âmid, Amasya, Erzurum, Kayseri, Erzincan, Niksar, Sivas gibi vilâyetlere tayin edilen “serleşker/sübaşı”ların büyük çoğunluğu gulâm kökenli devlet adamlarıdır ki bu durum sadece saray, merkez veya hükümet teşkilatında değil taşra teşkilatında da büyük etkinlikleri olduğunu göstermektedir³⁶.

“Gulâmhâne”lerdeki eğitime nezaret ettiği anlaşılan “babayân”a gelince: İbn Bîbî, “baba” tabirini sadece bir yerde, büyük emîrlerin tasfiyesinden sonra başıboş kalan gulâmlardan yaşı küçük olanların bir kısmının “gulâmhâne”lere teslim edilmesi münasebetiyle kullanmıştır. Bir yerde de Tuğraî Şemsü'd-dîn Mahmud'un lakabı olarak da karşımıza çıkmaktadır³⁷ ki bu lakabının, Şemsü'd-dîn Mahmud'a tuğraîlik ve vezirlik görevinden önce “gulâmhâne”lerde vazife yapmış olması münasebetiyle verildiği tahmin edilebilir³⁸. Bunun dışında Hüsâmü'd-dîn Çoban³⁹, Seyfü'd-dîn Kızıllı⁴⁰, Şemsü'd-dîn Altunaba⁴¹, Mübârizü'd-dîn Ertokuş⁴², Şemsü'd-dîn İsfahânî⁴³ ve Celâlü'd-dîn Karatay⁴⁴ gibi emîrlerin de aralarında büyük devlet ricâlinin bulunduğu bazı gulâmların eğitimiyle ilgilendikleri anlaşılmakla beraber bunların “gulâmhâne”de “baba”lık yaptıkları veya “baba” unvanını taşıdıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

İbn Bîbî'nin küçük büyük birçok memuriyetten ve bu memuriyetlerde bulunan ricâlden bahsetmesine rağmen “gulâmhâne”de “baba”lık görevini yetine getiren herhangi bir kişiyi zikretmemiş olması ilginçtir. Bu durum “baba” tabirinin, resmî bir mansıp veya memuriyet

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

olarak değil, gulâm ile efendi veya onu yetiştiren kişi arasındaki ilişkinin mahiyetine işaret etmek amacıyla kullanılmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Nitekim İbn Bîbî, söz konusu tabirin bu şekliyle kullanıldığına dair örnekler verdiği gibi⁴⁵ başta Memlûkler olmak üzere diğer Müslüman Türk devletlerinde de gulâm-efendi ilişkisinin baba-evlat bağıyla ifade edildiğini gösteren kayıtlara rastlanmaktadır⁴⁶.

Gulâmların eğitim süresi boyunca yeme içme, giyim kuşam, kalacak yer, alet edevat ve diğer masraflarının devlet hazinesinden karşılandığı şüphesizdir. Yine bu tür ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılmak üzere gulâmlara belirli bir meblağ veya harçlık ödendiği tahmin edilebilir. Ancak ne bu tahsisat ne de bununla ilgili düzenlemelere ait herhangi bir kaydın olmaması kesin bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

KAYNAKÇA

Amitai, Reuven-Preiss, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), New Haven: Yale University Press, 2006., 40-50

Amitai, Reuven-Preiss, **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge University Press, 1995.

Anonim Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluğ), Ankara, 1952.

Aşûr, Sa'îd Abdu'l-Fettâh, **el-'Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve's-Şam**, Kahire, 1986.

at-Taberî, **The History of Al-Tabari**, XII, (Translated and Annotated by Yohanan Friedmann), (State University of New York Press), New York 1992.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s. 196-225.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part II: Ayyubids, Kurds, and Turks", **Der Islam** LIV/1 (1977), s.1-32.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army I", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/2 (1953), s. 203-228.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army II", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/3 (1953), s. 448-476.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army III", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XVI/1 (1954), s.57-90.

ERKAN GÖKSU

Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Terc. Samira Kortantamer), **Tarih İncemeleri Dergisi**, IV (1988), s.211-248.

Ayalon, David, “Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam”, **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-58.

Aykaç, Mehmet, **Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, TTK Yay., Ankara 1997.,

Bosworth, C. E., “Ghaznavid Military Organization”, **Der Islam**, XXXVI (1960), s.37-77.

Crone, Patricia, **Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity**, (Cambridge University Press), New York 1980.

Çetin, Altan, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.

Çetin, Altan, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.

el-Belâzurî (Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî), **Fütûhu'l-Büldân**, (Tahkik. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1403., (Türkçe terc., Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

el-Hüseynî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî), **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Türkçe terc., Necati Lügali), TTK Yay., Ankara 1999.

el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), **Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ**, V, XI, (Tahkik. Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn), Beyrut 1988.

el-Mâverdî (Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî), **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994.

el-Mâverdî (Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî), **Nasîhatü'l-Mülûk**, (Haz. Mustafa Sarıbiyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî), **Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashîhât-ı lâzım. Müctebâ Meynovî), Tahran 1333., (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999.

es-Seâlibî (Ebu Mansur es-Seâlibî), **Adâbu'l-Mülûk (Hükümdarlık Sanatı)**, (Çev. Sait Aykut), İstanbul 1997.

Ferheng-i Ferheng-i Fârisî-i Âmid, II, (Haz. Hasan 'Amîd) Tahran, 1379.

Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ, III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984.

Gordon, Matthew S., **The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.)**, (State University of New York Press), Albany 2001.

Göksu, Erkan, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, (GÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

Humphreys, R. Stephen, "The Mamluks", **Dictionary of the Middle Ages**, (Ed. Joseph R. Strayer), (Charles Scribners' Sons), New York 1987., s.68-69.

Irwin, Robert, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382**, (Southern Illinois Univesty Press), Carbondale 1986.

İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye**, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.

Keegan, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, (Terc. Füsün Doruker), İstanbul 1995.

Kennedy, Hugh, **The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State**, Routledge, 2001.

Koca, Salim, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, Ankara 2005.

Koprıman, Kâzım Yaşar, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Ankara 1989.

Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı)**, TTK Yay., Ankara 2001.

Leavoni, Amelia, "The Mamluk Conception of the Sultanate", **International Journal of Middle East Studies**, 26 (1994), s.373-392.

Lev, Yaacov, "Regime, Army and Society in Mediaval Egypt, 9th 12th Centuries", **War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, (ed. Yaacov Lev), Leiden: Brill 1997.

Lev, Yaacov, **Saladin in Egypt**, Leiden 1999.

Lev, Yaacov, **State and Society in Fâtımîd Egypt**, Brill 1991.

Levanoni, Amelia, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**, (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004., s.84-100.

Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm; **el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısri fi'l-Asri'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783)**, (Basım yeri yok) 1983.

Nicolle, David, **Saracen Faris 1050-1250 A.D.**, London: Osprey, 1994.

Nizâmü'l-mülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, (Be ihtimâm Hubert Darke), Tahran 2535 (1976)., (Türkçe terc., Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

Northrup, Linda S., **From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998.

Özdemir, Mehmet Nadir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s.211-230.

Parry, V. J., "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), **İÜEF Tarih Dergisi**, Sayı. 28-29 (1974-1975), s. 194-218.

ERKAN GÖKSU

Parry, V. J., “Savaşçılık”, **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, II, (Ed. P. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997.

Pipes, Daniel, **Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System**, London 1981.

Rabie, Hassanein, “The Training of the Mamlûk Fâris”, **War, Technology and Society in the Middle East**, (Edited by V. J. Parry), London: Oxford University Press, 1975, s.153-163.

Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, **Câmi’ü’t-Tevârih**, II. Cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısım), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.

Sanders, Paula A., “The Fâtimid State, 969-1171”, **The Cambridge History of Egypt-Islamic Egypt 640-1517**, Volume I, (Edited by Carl F. Petry), Cambridge Univesty Pers, 1998., s.151-174.

Simon de Saint Quentin, **Histoire des Tartares**, (Türkçe terc., **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006.

Sourdel, D., “Ghulâm- The Caliphate”, **EI²**, II., s.1079-1081.

Terzi, Mustafa Zeki, “Gulâm”, **DİA**, XIV., İstanbul 1996., s.178-184.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I., Şemseddin Altun-Abâ, Vakfiyesi ve Hayatı”, **Bellekten**, XI/42 (Nisan 1947), s.197-235.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, **Bellekten**, XI/43, (1947), s.413-429.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III., Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, **Bellekten**, XII/45, (1948), s.17-171.

Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, **Türkler**, VII., Ankara 2002., s.151-164.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1941.

Vryonis, Speros, “Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri”, (Çev. Tuncay Birkan), **Cogito**, 29, (2001), s.93-114.

Yazıcıoğlu Âli, **Tevârih-i Âl-i Selçûk**, Târîh-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig** I Metin, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., İstanbul 1947; (Kutadgu Bilig II Tecüme, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1959.).

Zeydan, Corci, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri: Mümin Çevik, İstanbul 1971.

¹ Kelime anlamı “ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk; hizmetçi, köle” olmakla beraber daha çok askerî bir istilâh olarak önem kazanan gulâm sözünün ve muadili veya benzeri olarak kullanılan abd (عبد), rakîk (رقیق), memlûk (مملوك), mevlâ (مولا), vasîf (وصيف), hâdim (خادم), uşak (اوشاق), vuşâk (وشاق) ve kul (قول) tabirlerinin etimolojik incelemesi ve değerlendirmeler için bir sonraki dipnotta zikredilen eserlerde geniş bilgi bulunmaktadır.

² Bu araştırmalardan başlıcaları şunlardır: Daniel Pipes, **Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System**, London 1981.; David Ayalon, “Studies on the

Structure of the Mamluk Army I", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/2 (1953), s. 203-228.; Aynı yazar, "Studies on the Structure of the Mamluk Army II", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/3 (1953), s. 448-476.; Aynı yazar, "Studies on the Structure of the Mamluk Army III", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XVI/1 (1954), s.57-90.; Aynı yazar, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-58.; Aynı yazar, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s. 196-225.; Aynı yazar, Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part II: Ayyubids, Kurds, and Turks", **Der Islam** LIV/1 (1977), s.1-32.; Aynı yazar, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Terc. Samira Kortantamer), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV (1988), s.211-248.; Amelia Leavoni, "The Mamluk Conception of the Sultanate", **International Journal of Middle East Studies**, 26 (1994), s.373-392., R. Stephen Humphreys, "The Mamluks", **Dictionary of the Middle Ages**, (Ed. Joseph R. Strayer), (Charles Scribners' Sons), New York 1987., s.68-69.; Robert Irwin, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382**, (Southern Illinois Univesty Press), Carbondale 1986., s.1-25.; C. E. Bosworth, "Ghaznavid Military Organization", **Der Islam**, XXXVI (1960), s.37-77.; Kâzım Yaşar Kopruman, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Ankara 1989., s.1 vd.; Altan Çetin, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.; Speros Vryonis, "Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri", (Çev. Tuncay Birkan), **Cogito**, 29, (2001), s.94.

³ Kölelerin askerî hizmetlerde kullanılması, kölelik sisteminin ortaya çıkışından beri rastlanan bir uygulamadır. Buna karşılık gulâm sisteminde kölelerin, sistematik bir askerî eğitime tabi tutulmak suretiyle profesyonel asker olarak yetiştirilmesi ve daimî ve maaşlı (murtezika) olarak muhtelif devlet hizmetlerinde görevlendirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu sisteme dâhil olan bir gulâm, profesyonel asker niteliği taşımakta ve sıradan kölelerden farklı bir konumda bulunmaktadır (Pipes, a.g.e., s.12-23.; Çetin, a.g.t., s.1-3.; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s.211-230.)

⁴ Bazı araştırmacılar, gulâmlar için "ücretli asker (mercenary)" ifadesini kullanmışlardır. Hizmetleri mukabilinde belli bir maaş veya ücret alan gulâmlara bu ismin verilmesi, ilk bakışta makul görünmekle beraber ciddi hatalara sebep olmaktadır. Zira ücretli askerlik (mercenary), erken çağlardan itibaren muhtelif devletlerde mevcut olduğu bilinen bir sistem olup belli dönemlerde veya ihtiyaç halinde orduda istihdam edilen ve bunun için belli bir ücret ödenen geçici, kiralık askerleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Buna karşılık gulâm tabiri, hem ıstılah hem de uygulama bakımından İslâm medeniyetine has bir kurum olup ücretli askerlikten tamamen farklıdır. Özellikle Batılı araştırmacılar, gulâm sisteminin bu özelliğine ve ücretli askerlikten farkına işaret etmekle beraber, Doğu'ya özgü birçok kavram ve ıstılah olduğu gibi gulâm tabirini de Batı literatüründe mevcut "mercenary (ücretli asker)" kelimesiyle ifade etmişler ve bu durum kiralık/ücretli askerler ile, bunlardan tamamen farklı, kendine özgü bir sistemin ürünü olan gulâmların birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur. Türkiye Selçuklu ordusundaki ücretli askerler hakkında bkz., Erkan Göksu,

Türkiye Selçuklularında Ordu, (GÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s.110-170.

⁵ İslâm ordularında, Hz. Ömer döneminden önce de kölelerin yer aldığı bilinmektedir (Pipes, a.g.e., s.107-113.; John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, (Terc. Füsün Doruker), İstanbul 1995., s.304.). Ancak bunların gulâm sistemine göre yetiştirilmiş köleler olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer devrinde ise Dîvânü'l-ceyş'in kurulup muhariplerin kayda alınması (at-Taberî, **The History of Al-Tabari**, XII, (Translated and Annotated by Yohanan Friedmann), (State University of New York Press), New York 1992., s.199-200.; el-Belâzurî (Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî), **Fütûhu'l-Büldân**, (Tahkik. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1403., (Türkçe terc., Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002., s.654 vd.); Ebu'l-Hasan Habib el-Mâveridî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994., s.374., Aynı Yazar, **Nasihatü'l-Mülûk**, (Haz. Mustafa Sarıbiyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996., s.310.; Corci Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri: Münim Çevik, İstanbul 1971., s.222-223.; Mehmet Aykaç, **Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, TTK Yay., Ankara 1997., s.71.) ve bu cümleden olmak üzere Kadisiye Savaşı'ndan sonra, Sâsânî ordusunda bulunan bazı birliklerin kayda alınması (el-Belâzurî, Türkçe terc., s.401-402.), araştırmacılar tarafından gulâm sistemin ilk örneği olarak değerlendirilmiştir (David Ayalon, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-46.; Pipes, a.g.e., s.159-160.; Hugh Kennedy, **The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State**, Routledge, 2001., s.62.

⁶ Emevî ordularında kendilerine maaş bağlanan Türk askerlerin mevcut olduğuna dair birçok kayıt bulunmaktadır. Toplu bilgi için bkz., Ayalon, "Preliminary Remarks", s.47.; aynı yazar, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s.205.; Pipes, a.g.e., s.129-131.; Çetin, a.g.t., s.20.; V. J. Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), **İÜEF Tarih Dergisi**, Sayı. 28-29 (1974-1975), s.195.; Aynı yazar, "Savaşçılık", **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, II, (Ed. P. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997., s.401.; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", **DİA**, XIV., İstanbul 1996., s.178.

⁷ Pipes, a.g.e., s.131-139.; Bosworth, a.g.m., s.41 vd.; Matthew S. Gordon, **The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.)**, (State University of New York Press), Albany 2001., Patricia Crone, **Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity**, (Cambridge University Press), New York 1980., s.74-vd.; Reuven Amitai, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), (Yale University Press), New Haven 2006., s.40-50.; D. Sourdel, "Ghulâm- The Caliphate", **EI**², II., s.1079-1081; Terzi, a.g.m., s.178-179.; Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", s.196.; Aynı yazar, "Savaşçılık", s.401-403.

⁸ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı)**, TTK Yay., Ankara 2001., s.241.

⁹ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, **Câmî'ü't-Tevârîh**, II. Cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısmı), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999., s.70.; er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî), **Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihât-ı lâzım. Müctebâ Meynovî), Tahran 1333., s. , s.156., (Türkçe

terc., Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999., II, s.152.); Köymen, a.g.e., s.242. (el-Mâverdi'nin, "Nasihatü'l-Mülûk"unda da saray hizmetçileri ve gulâmlar için özel öğretmenler tayin edilmesi gerektiği zikredilmiştir (s.237).

¹⁰ Nizâmü'l-mülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, (Be ihtimâm Hubert Darke), Tahran 2535 (1976)., s. 140-141., (Türkçe terc., Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.), s.133-134.).

¹¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 139., (Türkçe terc. s.132.). (Bu kaydı değerlendiren M. Altay Köymen, gulâm sıfatıyla daima Sultan'ın katında bulunacak olan Türkmen çocuklarının, bilhassa at üzerinde silah kullanmayı, bir de Sultan'a hizmet adabını öğreneceklerini ve Türkmen çocuklarına hususî yetiştirme sistemi tatbik edilemeyeceğinden, bu eğitimin bütün saray gulâmları için de uygulandığını söylemektedir." Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.241-242.).

¹² Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.241

¹³ Hâlbuki birçok araştırmacı, bu hususu gözden kaçırarak Büyük Selçuklularındaki gulâm eğitimini de doğrudan doğruya bu bilgilerle izah etmişlerdir.

¹⁴ Köymen, bu hususa dair Tuğrul Bey'in hâciblerini örnek vermektedir. Ona göre söz konusu hâcibler, Tuğrul Bey'in saltanatının sonlarına doğru, yani 1058-60 yıllarında devlet ve ordu hayatında rol oynamaya başlamışlardır. Bu hâcibler'in Tuğrul Bey tahta çıkınca (1040) tedârik edildikleri kabul edilirse, şu halde onların ilk mesuliyet makamlarına gelebilmeleri için 18 veya 20 yıl süren bir eğitim, öğretim ve derece derece terfi devresi geçirdikleri söylenebilir. Zaten bu, Nizâmü'l-mülk'ün Sâmanoğulları devrinde bir gulâmın 35 yaşına gelmedikçe, emîrlığe yükseltilmediğine dair verdiği bilgiye de uymaktadır (Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.242.).

¹⁵ Türkiye Selçuklularında saraya alınan küçük yaştaki gulâmlar için "kara gulâm" veya buna benzer bir ifade kullanıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁶ İbn Bîbî (el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye**, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956., s.45.

¹⁷ İbn Bîbî, s.273-274.

¹⁸ **Anonim Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu)**, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952., s.46., (Türkçe terc., s.30.).

¹⁹ İbn-i Bîbî'nin anlattığına göre, Beglerbegi Seyfû'd-dîn Ay-Aba, Emîr-i Meclis Mübârizü'd-dîn Behrâmşâh, Emîr-i Âhur Zeynü'd-dîn Beşâre ve Emîr Behâü'd-dîn Kutluca, Sultan'ın üzerinde, cülus ettiği günden beri dayanılmaz bir baskı kurmuşlardı. Bilhassa Beglerbegi Ay-Aba, gerek hususî hayatındaki ihtişam ve debdebesi, gerekse devlet işlerindeki nüfuzu ve kudreti ile Sultanı tam manasıyla gölgede bırakmıştı. Saltanat sarayının günlük sarfıyatı otuz koyun, iken, Ay-Aba'nın sarayında günde seksen, başka bir kayıta da yüz koyun kesiliyordu. Bütün resmî meselelerde dizginler Beglerbeginin elinde bulunuyor, ümerâ ve devlet erkânı baş olarak onu tanıyor ve mühim hususlar için Sultan'a değil ona müracaat ediyorlardı. Sultan'ın mabeyninde (Hicâbet-i Sultan) dahi onun emrinden dışarı çıkmak mümkün olmuyordu. Emîrlerin ortadan kaldırılmasından sonra ise onlara bağlı gulâmların ne olacağı meselesi ortaya çıkmıştı (İbn Bîbî, s.203, 265.)

²⁰ Büyük Selçuklu devlet ricalinin de çok sayıda gulâma sahip olduğu malumdur. Nizâmü'l-mülk'ün ise 20.000 gulâmı vardı ki bu durum, Melikşâh gibi bir hükümdarın bile ondan çekinmesine sebep olmuştu (el-Hüseyinî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseyinî), **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999., s.46.).

²¹ Vryonis, "Selçuklu Gulâmları", s.100.

²² Nizâmü'l-mülk'ün kaydına göre Sâmânîler devrinde bir gulâm, eğitiminin ancak beşinci yılında bir sâki ve beline bir kadeh asılı "abdâr" (taştâr) olabiliirdi (İbn Bîbî, s.134).

²³ İbn Bîbî, s.668.

²⁴ İbn Bîbî, s.553-554. (Anonim Selçuknâme'de söz konusu suikastın, emirlerin nüfuzunu ortadan kaldırmak isteyen Sultan tarafından tertip edildiğini, hadisenin Sultan'ın sarayında gerçekleştiğini kaydetmiştir. Müellif, sarayın etrafındaki hücrelerde (در حخره ها ی سرای) gizlenen rimdlerin toplam 12 emiri öldürüldüğünü zikretmekle beraber "gulâmhâne"den bahsetmemektedir (Anonim Selçuknâme, s.50, Türkçe terc., s.33.); Simon de Saint Quentin, **Histoire des Tartares**, (Türkçe terc., **Bir Keşişin Anlarında Tatarlar ve Anadolu**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006., s.62.)

²⁵ Simon de Saint Quentin, "bir günde on beş ya da kimine göre en büyük yirmi dört emir gizlice öldürüldü. Latinler ya da Hıristiyanlar, İsfahânî'nin altmış kadar emir öldürttüğünü, kimilerini peşine düşerek kaçırttığını, kimilerini de hapse attırdığını söylerler" demektedir (Simon de Saint Quentin, s.62.)

²⁶ Fatimî, Eyyübî ve Memlûklerde de gulâmların kaldığı, gulâm eğitiminin yapıldığı yerlere hücre denilmekteydi. Yaacov Lev, **State and Society in Fâtûmîd Egypt**, Brill 1991., s.85-86, 100-102.; Aynı Yazar, "Regime, Army and Society in Medieval Egypt, 9th 12th Centuries", **War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, (ed. Yaacov Lev), Leiden: Brill 1997., s.143-144, 147.; Aynı yazar, **Saladin in Egypt**, Leiden 1999., s.156.; Paula A. Sanders, "The Fâtimid State, 969-1171", **The Cambridge History of Egypt-Islamic Egypt 640-1517**, Volume I., (Edited by Carl F. Petry), Cambridge Univesty Pers, 1998., s.154-156.; Çetin, a.g.t., s.60.

²⁷ Bununla beraber bu derece güvenlik önlemine rağmen suikastçıların "gulâmhâne" hücrelerine yerleştirilmesi ve gece boyunca burada gizlendikten sonra Sâhib'in sarayına geçerek suikastı gerçekleştirmeleri dikkat çekicidir.

²⁸ İbn Bîbî, s.113.

²⁹ **Ferheng-i Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, II, (Haz. Hasan 'Amîd) Tahran, 1379., s.1950.; **Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ**, III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984., s.1963.; Reşidü'd-dîn, II/5., s.70.

³⁰ el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), **Subhu'l-A'sâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ**, (Tahkik. Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn), Beyrut 1988., V/7, V/224, XI/170.; Sa'îd Abdu'l-Fettâh Aşûr, **el-'Asru'l-Memâlikî fi Mısır ve's-Şam**, Kahire, 1986., s.412.; Mahmud Nedîm Ahmed Fehîm, **el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısırî fi'l-Asrî'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783)**, (Basım yeri yok) 1983., s.203.; Çetin, a.g.t., s.293.

³¹ İbn Bîbî, s.134. (Kaydın devamı şu şekildedir: "Emîr Mübârizü'd-dîn İsa, meydana dan bağırarak Necmeddin'i savaşa çağırdı. Necmeddin Behramşah da Sutan İzzü'd-dîn'den izin alarak meydana geldi. Hiç beklemeden mızraklarını ellerine alarak aslanlar gibi savaşa giriştiler. Musa'nın ejderhasına dönen mızraklarını birbirinin canına

kastetmek için kullandılar. Firavun'un büyüü gibi darda, Nemrud'un ateşi gibi sıkıntıda kaldılar. Buna rağmen birbirleriyle yiğitçe mücadele ettiler. Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen galip, mağlup belli olmadı. Mızrakları paramparça olunca bu defa ellerini eyerin çıkıntısında bulunan gürzlerine attılar. Ağır gürzlerini örsün üzerine inen demirci balyozu gibi birbirinin zırhları ve kaftanı üzerine indirmeye başladılar. Ondan da bir sonuç alınamayıp yenen yenilen ayırt edilemeyince kılıçlarını kınından çekip kavgayı sonuçlandırmak istediler. Fakat o sırada Melik Alaaddin, şehrin içinden Emîr Mübârizü'd-dîn'i çağırmasını buyurdu. Çavuşların sesini duyunca emîr Mübârizü'd-dîn geri döndü. Necmeddin Behramşah da Sultan İzzü'd-dîn'in yanına gitti. Behramşah yanına gelince Sultan, onun yiğitliğini, sabrını ve dayanma gücünü övdü. O kavgada saldırılara karşı koyma ve darbeleri savuşturma konusundaki maharetini göklere çıkardı. Ona hil'at-i hâss vererek makam ve mevkiini yükseltti." (İbn Bibî, s.135.).

³² Gulâm eğitimi hakkında en geniş bilgiler Memlûk dönemine aittir. Bu dönemde uygulanan gulâm-memlûk eğitimi hakkında toplu bilgi için bkz., Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", s.221 vd. ; Hassanein Rabie, "The Training of the Mamlûk Fâris", **War, Technology and Society in the Middle East**, (Edited by V. J. Parry), London: Oxford University Press, 1975, s.153-163.; Reuven-Preiss Amitai, **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge University Press, 1995., s.17, 73, 216-218, 221.; Aynı yazar, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), New Haven: Yale University Press, 2006., 40-50., s.46-64.; Amelia Levanoni, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**, (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004., s.84-100.; David Nicolle, **Saracen Fâris 1050-1250 A.D.**, London: Osprey, 1994., s.10-11.; Çetin, a.g.t., s.57-78.; Aynı yazar, "Memlûk Askerinin Eğitimi", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.; Salim Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, Ankara 2005., s.154-161.

³³ Nizâmü'l-mülk, Samanî devri uygulamasını örnek vererek yedi yıllık temel eğitimin ardından muhtelif işlerde tecrübe edilen bir gulâmın 35-40 yaşlarına varmadan emîrlik makamına gelebileceğini söylemekte ve bununla ilgili hikâyeler nakletmektedir. Bununla beraber liyakat ve sadakatiyle temayüz etmiş bazı gulâmların, daha erken yaşlarda göreve getirebileceklerine dair de bir örnek vermiştir (Nizâmü'l-mülk, s. 141-142., Türkçe terc. s.135 vd.).

³⁴ es-Seâlibî, orduya kumandan tayin edilen bir gulâmın tecrübeli biri olması gerektiğine dair şu hikayeyi anlatmaktadır: "Muizzü'd-Devle Ebû'l-Hasan bin Büveyh'in Tekin el-Cândâr adlı bir hizmetkârı vardı. Bu çocuk sabahtan akaşama kadar içer, eğlenceden başını ayırmazdı, ayık gezdiği görülmemişti. Fakat Muizzü'd-devle onu çok sevdiği için, Ebu'l-Merca ve Hibetullah bin Nasirü'd-devle'ye karşı gönderilecek bir ordunun başına geçirdi. Vezir Ebu Muhammed el-Mühellebî, böyle yapılmaması gerektiğini, daha tecrübeli, yaşlı bir kumandanın ordunun başına tayin edilmesinin iyi olacağını salık vermesine rağmen Muizzü'd-devle kararından vazgeçmedi. Tekin el-Cândâr 1000 kadar askerle, Ebu'l ve Mecerâ ve Hibetullah'a saldırdı, ilk anda onları perişan ettiler, fakat Ebul-Mercâ ve Hibetullah, taşıdıkları ziynetleri, savaş aletlerini meydana bırakarak çevreye gizlendiler. Tekin el Cândâr'ın askerleri ansızın yağma

hareketine girişti, kimse savaşı düşünemez oldu. İşte tam o sırada Ebul Mecrâ ve Hibetullah, buldukları yerden çıkarak elde kalan birlikleriyle baskın yaptılar. 1000 kişilik orduyu darmadağın ettiler. Tekin el-Cândâr zar zor kurtuldu. Kaçış esnasında çapulcu bedevîlere rastladı. Onu soymak istediler, hemen kendini tanıttı ve diledikleri herşeyi verebileceğini söyledi. Eğer Muizzü'd-devle'ye varabilirse başındaki serserilere hediye dağıtacaktı güya. Nihayet Muizzü'd-devle'ye vardı. Ama gönderilen ordu-dan geriye kendisi ve zayıf bir er kalmıştı. O zaman tecrübeli vezir Mühellebî'nin ne kadar haklı olduğunu Muizzü'd-devle çok iyi anlamıştı. Lakin hatasını yine kabul-lenmedi ve hiçbir şey söylemedi. Ebu İshak es-Sâbîi, Şair Mühellebî'nin bu çocuk hakkında bazı dizeler söylediğini belirtiyor. Vezir Mühellebî o çocuğun suretini beğense de hiçbir zaman savaş ehli olamayacağını ancak eğlence meclislerine yaran olarak katılabileceğini vurgulamış: Bir çocuğun kemerine kılıç bağladılar/ Ve saldılar savaşa/ Koskoca ordunun kumandanı ettiler de/ Askeri perişan etti, mahvetti takipçile-rini!" (Ebu Mansur es-Seâlibî, **Adâbu'l-Mülûk (Hükümdarlık Sanatı)**, (Çev.Sait Aykut), İstanbul 1997., s.166.). Bu husus, Kutadgu Bilig'de de vurgulanmıştır (**KB**, b. 2332-2336, 2366-2370, 2371-2373.)

³⁵ Liyakat ve sadakat sâhibi bir gulâmın devlet hizmetindeki yükselişine Celâlû'd-dîn Karatay örnek olarak gösterilebilir. Alâû'd-dîn Keykubâd ve halefleri döneminde Atabeg, Naib, Emîr-i devât, Emîr-i taşthane ve Hazinedâr-ı hass gibi önemli makamlarda bulunmuştur. Devletin dört temel direğinden biri olarak, saltanatın kime geçeceğine karar vermede, vezirlerin ve diğer görevlilerin tayininde önemli bir rol oynamıştır. Karatay hakkında geniş bilgi için bkz, Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III., Celâlû'd-dîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bellekten**, XII/45, (1948), s.17-171.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1941, s.78-112.; Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", **Türkler**, VII., Ankara 2002., s.151-164.; Vryonis, a.g.m., s.97-98.

³⁷ İbn Bîbî, s.550, 596, 722. (s.596'da Sarı Baba olarak geçmektedir.).

³⁸ Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, s.87 n.

³⁹ Yazıcıoğlu'nda Hüsameddin Çoban'ın "Kayı ve Bayat boyundan kuvvetlü yiğitler devşirib, Kıbcak kullar alub savaşı ve harb ta'lim ettirdiği"ne dair bir kayıt bulunmaktadır (Yazıcıoğlu Âlî, **Tevârîh-i Âl-i Selçûk**, Târih-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902., s.320-321.). Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi de bu kaydın İbn Bîbî'de yer almaması, müellif tarafından sonradan ilave edildiğini göstermektedir.

⁴⁰ İbn Bîbî, eserinin bir yerinde "şimdiye kadar Rum ülkelerindeki beglerin çoğunun, Melikü'l-ümerâ Hüsamü'd-dîn Çoban ile Melikü'l-ümerâ Seyfü'd-dîn Kızıl'ın gulâm veya çocukları olduğu"nu ifade etmektedir (İbn Bîbî, s.138.).

⁴¹ Eseddin Ruzbe ve Fahreddin Ayaz, Şemsü'd-dîn Altunaba tarafından yetiştirilen gulâmlar idiler (Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I., Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**, XI/42 (Nisan 1947), s.200.

⁴² Mesela Armağanşâh, Mübârizü'd-dîn Ertokuş tarafından yetiştirilmişti. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", **Bellekten**, XI/43, (1947), s.420.

⁴³ Pervâne Fahreddin Ebu Bekir ile Emîr-i dâd Nusret'in entrikalarından şikâyet eden Sâhib Şemseddin, büyük bir sıkıntı içinde ister istemez onların arzularının peşinden sürüklendiğini bu sebeple çocukluklarından beri terbiyesi altında yetişip büyüyen ve

dünyayı onun gözüyle gören emîrlerin dostluğundan bu uğursuzların ihaneti ve hilesi yüzünden mahrum kaldığını söylemektedir (İbn Bîbî, s.560.).

⁴⁴ İbn Bîbî, Emîr Seyfü’-d-dîn Çalış b. İshak’ın, Celâlü’-d-dîn Karatay’ın “eğitim ve terbiyesinden” geçtiğini kaydetmiştir (İbn Bîbî, s.668.). Bunun dışında büyük emîrlerin tasfiyesinden sonra başıboş kalan gulâmlardan bir kısmının da Celâlü’-d-dîn Karatay’ın gözetimine verildiği bilinmektedir. Ayrıca bkz., Turan, “Celâlü’-d-dîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s.19.

⁴⁵ Mesela bir yerde “Ey emîrlerin efendisi, saltanat sürenlerin en şerefli. (Bütün köleler) senin babaları olmanı arzulamadılar mı?” denmektedir (İbn Bîbî, s.634.).

⁴⁶ Memlûklerde “baba” tabirinin iki farklı kullanımı vardır. Bunlardan ilkinde “taşhâne”de rastlanır. Efendisinin elbise, eşya vesairesini temizleyen müşfik “baba”ya benzetilen taşhâne reisi ve hademelerine saygı ifadesi olarak bu tabir kullanılmıştır (el-Kalkaşandî, IV/10.; Aşûr, a.g.e., s.412.; Mahmud Nedim Ahmed Fehim, s.200-201.; Uzunçarşılı, **Medhal**, s.344.) Diğer kullanımı ise memlûk/gulâm ile efendi (üstâz/üstâd) ilişkisinin baba-evlat bağıyla özdeşleştirilmiş olması münasebetiyledir (Robert Irwin, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate**, s.89.; Ayalon, “Mamluk Army I”, s.207.; Linda S. Northrup, **From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998., s.185-186.; Reuven Amitai, “The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World”, s.62.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE
BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

*Abdurrahman ÖZDEMİR**

Özet: Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Çorum merkezde üç kütüphane vardı. Daha sonra bu kütüphaneler Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi adıyla tek çatı altında bütünleşmiştir. Bu çalışmada söz konusu bütünleşme sürecine ilişkin özet bilgiler verildikten sonra ilgili kütüphanede bulunan Arap dili ve belâgatına dair yazma eserlerin konularına göre tasnifli bir dökümü gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kütüphane, yazma, Arapça, dil, belâgat, Çorum.

**THE MANUSCRIPTS ON ARABIC LANGUAGE AND
ELOQUENCE IN ÇORUM HASAN PASHA PROVİNCIAL
PUBLIC LIBRARY**

Summary: There were three libraries in the centre of Çorum when the Republic of Turkey was established. Then those libraries were united under the same roof by the name of Çorum Hasan Pasha Provincial Public Library. This article, after giving a brief information about that unification process, puts an inventory for manuscripts on Arabic Language and Eloquence classifying them as their subjects.

Keywords: Library, manuscript, Arabic, language, eloquence, Çorum..

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. (elme: ozdemira@gazi.edu.tr)

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

GİRİŞ:

Bu çalışma 'Osmanlı'nın son döneminde Çorum' eksenli bir projenin Arap Dili ve Belâgatı ile ilgili ayağını oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son döneminde Çorum'da toplam üç kütüphane bulunmaktaydı. Yaşanan bir dizi süreçten sonra belirtilen kütüphanelere ait tüm kültürel birikim tek bir çatı altında toplanmış ve Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi adını almıştır.

Bu çalışmamızda öncelikle bu sürece ilişkin özet bilgiler aktaracak, ardından anılan kütüphanedeki yazmalar içinde Arap Dili ve Belâgatına ilişkin yazmaları konularına göre tasnif edip listeler halinde entelektüel camianın alakasına sunacağız.

I- TARİHÇE:

Çorum Ulu Camii avlusunda III. Alaaddin Keykubat'ın kurduğu Cami-i Kebir Medresesi'nin yanına Beşiktaş Muhafızı Hacı Hasan Paşa bir kütüphane yaptırdı. 1895 yılında inşa edilen bu kütüphaneden anılan Camiin etrafındaki medreselerde okuyan talebeler yararlanmaktaydı.

Görüldüğü kadarıyla Hacı Hasan Paşa başlangıçta 170 kitapla kurduğu kütüphanesini, İstanbul'dan gönderdiği kitaplarla sürekli desteklemiştir. Adı geçen kütüphanenin içinde şahıs kütüphanesinde bulunamayacak kadar değerli eserlerin bulunması böyle bir tahmine yol açmaktadır.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve medreselerin kapatılmasını müteakip bahse konu kütüphane Fevzi Paşa ve Müftü Ahmet Fevzi Efendi kütüphaneleriyle birleştirilmiş ve Milli Kütüphane adıyla, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı il halk kütüphanesi haline getirilmiştir. Belirtilen tarihte kütüphane olarak inşa edilen şimdiki Belediye Başkanlığı binasında 1942 yılına kadar hizmet veren kütüphane 1942 – 1943 tarihlerinde şimdiki Emniyet Müdürlüğü'nün yerinde bulunan İnkılap İlkokulu'nun bir odasında kendine yer bulabilmiştir. 1944 yılında tekrar kendi binasının alt katına geri dönen kütüphane, 1963 yılında hali hazırdaki binasına taşınmış, daha sonra kendisine Hasan Paşa'nın adı verilmiştir.

Tarihi üç kütüphanenin birleştirilmesiyle oluşturulan bu kütüphanede 3500 kadarı el yazması, toplam 50 bini aşkın kitap bulunmaktadır.¹

II- ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR:

Arap Dili ve Belâgatı farklı alt disiplinleri olan kapsamlı bir bilim dalıdır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, her bir alt disiplinin tanım çerçevesini çizdikten sonra kapsam alanındaki eserlerin belirli bir sistematik dahilinde dökümü yapılmaktadır.

A- SARF (Morfoloji): Dilbilimin, istenen anlamı elde etmek için kelimenin iç yapısında yapılan değişiklikleri ve bunları icrada uyulması gereken kuralları konu alıp inceleyen dalıdır². Adı geçen alana dair Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunan Arapça yazmalar şunlardır:

1- EMSİLE VE EMSİLE ŞERHLERİ

Anonim, *el-Emsiletu'l-muhtelif*e, Kayıt No: 23283/7.³

Anonim, *Şerhu'l-Emsiletu'l-muhtelif*e, Kayıt No: 2779/4.⁴

Anonim, *Müntehabu halli Emsiletu'l-muhtelif*e, Kayıt No: 5885.

Anonim, *Zehratu'l-kulüb*, 5460/3.⁵

Dâvud b. Mehmed Karsî (öl. 1169/1755'ten sonra), *Şerhu'l-Emsiletu'l-muhtelif*e, Kayıt No: 2834/2.⁶

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

Hicâbî Abdülbâkî b. Muhammed el-Kırmî el-Bahçesarâyî, *el-Ebkiretu'l-mu'telife fi şerhi Emsileti'l-muhtelife*, Kayıt No: 3150/1.

Lalî Ahmed Çelebî b. Mustafâ es-Sârûhânî (öl. 971/1563), *Şerhu'l-Emsileti'l-muhtelife*, Kayıt No: 5434/4.⁷

Muslihuddîn Mustafâ b. Şaban el-Gelibolî es-Sürûrî (897-969/1492-1562), *Şerhu'l-Emsileti'l-muhtelife*, Kayıt No: 2790/1.⁸

Muslihuddîn, *el-Müsarrîh (Şerhu'l-Emsile)*, Kayıt No: 2831.

2- BİNÂ VE BİNÂ ŞERHLERİ

Anonim, *Binâu'l-ef'âl*, Kayıt No: 20966/4.⁹

Ahmed b. Ali b. Osman b. Mustafa b. Ömer, *Kitâbu sıbyân Şerhu'l-Binâ*, Kayıt No: 5485/4.

Muslihuddîn, *Murşidu'l-ğınâ bi-şerhi emsileti'l-Binâ*, Kayıt No: 2814/1.

Muslihuddîn Mollâ, *Murşidu'l-fetâ Şerhu emsileti'l-Binâ*, Kayıt No: 5478.

Abdulganî Efendî, *Şerhu Binâ'i'l-ef'âl*, Kayıt No: 5462/3.¹⁰

Anonim, *Şerhu Binâ'i'l-ef'âl*, Kayıt No: 2814/3.¹¹

Dînköz Şemseddîn Ahmed b. Abdullâh Rûmî (öl. 860/1455), *Şerhu Binâ'i'l-ef'âl*, Kayıt No: 5443/2.

5458/1 Muhammed b. Abdilhâmid el-Kefevî (öl. 1168/1754), *Şerhu Binâ'i'l-ef'âl*, Kayıt No: 5458/1.¹²

3- MAKSÛD VE MAKSÛD ŞERHLERİ

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî (80-150/699-767), *el-Maksûd*, Kayıt No: 2779/1.¹³

Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (929-981/1523-1573), *İm'ânu'l-Enzâr*, Kayıt No: 1110/2.

Hüseyn b. Hasan b. İsmail es-Sermârî (öl. 1040/1630), *ed-Durru'l-menkûd fi şerhi'l-Maksûd*, Kayıt No: 5509.¹⁴

Anonim, *Şerhu'l-Maksûd*, Kayıt No: 1923/2.¹⁵

Sâlih b. Süleymân, *Şerhu'l-Maksûd*, Kayıt No: 2833/1.

Muhammed b. Halîl b. Danyal el-Mavsîfî (646-710/1248-1310), *Şerhu'l-Maksûd*, Kayıt No: 2827/1.

İbrâhîm b. Hamza (915/1509'da sağ), *Şerhu'l-Maksûd*, Kayıt No: 6762/1.

Velî b. Ahmed, *el-Matlûb (Maksud Şerhi)*, Kayıt No: 5464/1.¹⁶

Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşâyîş (öl. 939/1532), *el-Mazbût* (Maksud Muhtasarı), Kayıt No: 2979.¹⁷

Anonim, *Ruhu's-şurûh*, 1728.

Abdullâh b. Mehmed Kuyucaklı (1139/1727'de sağ), *Ruhu's-şurûh*, 5473.¹⁸

Ayşî Mehmed Tîrevî (öl. 1061/1651), *Rûhu's-şurûh*, 5464/2.¹⁹

4- 'İZZÎ VE 'İZZÎ ŞERHLERİ

İzzeddîn Ebû'l-Fedâ'il İbrâhîm b. Abdulvehhâb ez-Zencânî (öl. 655/1257), *el-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 6755/4.²⁰

Anonim, *Şerhu dîbâceti'l-'İzzî*, Kayıt No: 4882/1.

Alî Kuşçu Alâeddîn Alî b. Muhammed (öl. 879/1474), *Şerhu'l-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2868.

Anonim, *Şerhu'l-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2779/2.²¹

Muhterem b. Şeyh Muhammed Tokatî, *Şerhu'l-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2828/3.

Müferrec b. Ebî'l-Hasan b. Müferrec el-Ebrezî (öl. 1024/1615), *Şerhu'l-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5504.

es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Şerhu'l-'İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5479/2.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

- Sadeddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Şerhu'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5466.²²
- Şeyh Abd-Allâh, *Şerhu'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2828/1.
- Yahya b. İbrâhîm ez-Zencânî (öl. 1050/1640), *Şerhu'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5500.²³
- Anonim, *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5498.
- Nâsiruddîn İbrâhîm (öl. 1041/1631), *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2783.
- Sadeddîn Sadullâh el-Berdaî (712-793/1312-1390), *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2840/1.
- Şemseddîn Muhammed b. Kâsım el-Gazze, *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 2816/2.
- Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf*, Kayıt No: 5471.
- Dede Cöngi Kemâluddîn İbrâhîm b. Yahya Amâsî (öl. 975/1567), *Dede Cöngî* (Teftazani'nin İzzî Şerhine haşiye), Kayıt No: 93287.²⁴

5- MERÂH VE MERÂH ŞERHLERİ

- Ahmed b. Alî b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh*, Kayıt No: 5506/1.²⁵
- Anonim, *Muhtasar fi ebyâtü Merahi'l-ervâh*, Kayıt No: 2714/4.
- Abdullâh b. Sefer, *el-Felâh fi şerhi'l-Merâh*, Kayıt No: 2865/1.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *el-Felâh fi şerhi'l-Merâh*, Kayıt No: 2825.²⁶
- Muhammed b. Alî b. Hilâl, *el-İsbâh alâ Merâhi'l-ervâh*, Kayıt No: 2816/1.
- Kara Sinân Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşâyîş (öl. 852/1448), *Ravâhu'l-ervâh*, Kayıt No: 2872/1.²⁷
- Abdurrahman b. Halil Boluvî, *Şerhu Merâhi'l-ervâh*, Kayıt No: 2826/1.²⁸
- Dînkôz Şemseddîn Ahmed b. Abdullâh er-Rûmî (öl. 860/1455), *Şerhu Merâhi'l-ervâh*, Kayıt No: 2875.²⁹
- Feriştehoğlu Abdullatîf b. Abdulazîz Tîrevî (öl. 797/1395), *Şerhu Merâhi'l-ervâh*, Kayıt No: 1620.³⁰
- Muhterem b. Şeyh Muhammed Tokatî, *Şerhu Merâhi'l-ervâh*, Kayıt No: 2828/1.
- Hasan Paşa b. Kara Alâeddîn Alî (öl. 800/1397), *el-Mifrâh* (Merâh şerhi), Kayıt No: 5468.³¹

6- ŞÂFİYE VE ŞÂFİYE ŞERHLERİ

- İbnu'l-Hâcib Cemâleddîn Ebû 'Amr Osman b. Ömer, (570-646/1174/1249), *eş-Şâfiye*, Kayıt No: 5439.
- Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *el-Menâhicu'l-kâfiye fi şerhi's-Şâfiye*, Kayıt No: 2844
- İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Şâfiye fi's-Sarf*, Kayıt No: 8262.³²
- Anonim, *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 5392.³³
- Cemâleddîn Abdullâh b. Muhammed Nokrakâr (706-776/1306-1374), *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 5391.³⁴
- İrkiçzâde Ali Tokatî, *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 2849/2.
- Radiyyuddîn Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî (öl. 686/1287), *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 2819.³⁵
- Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed el-A'rac en-Nîsâbüri (öl. 728/1328), *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 2850.³⁶

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

Fahredden Ahmed b. el-Hasan el-Çârperdî (664-746/1265-1345), *Şerhu's-Şâfiye*, Kayıt No: 2842/1.³⁷

7- TAsRÎF VE TAsRÎF ŞERHLERİ

Anonim, *Kitâbu't-Tasrîf*, 4577.

Anonim, *Şerhü fi't-Tasrîf*, 2867.

Anonim, *Şerhü Tasrîf İbni Malik*, 2785/1.

Anonim, *Şerhü'l-Haramiye fi't-Tasrîf*, 2813/1.

Muvaffakuddîn Ebû'l-Bekâ Ya'îş b. Alî (öl. 643/1245), *Şerhü't-Tasrîf*, 2787.

Şemseddîn b. Niksarî, *Şerhü'l-Haramiyye fi't-Tasrîf*, 2809.

Anonim, *Ta'lika alâ Şerhi't-Tasrîf*, 2785/2.

Ubeydullâh Muhammed b. Abdülazîz es-Semerkandî (öl. 953/1546), *Şerhu Risâle fi't-Tasrîf*, 2853/1.

8- SARF İLMİNE DAİR DİĞER ESERLER

Osmân b. İbrâhîm el-Halebî, *el-Kirbe fi Risâleti's-Sarfıye*, Kayıt No: 2779/3.

Cemâleddîn İshâk b. Mehmed Karamânî (öl. 930/1524), *et-Tevâbi' fi's-sarf*, Kayıt No: 2857.

Anonim, *Kavâ'idü'l-i'lâl*, Kayıt No: 23283/2.

İlyas b. Hızır, *Kitâbu't-tasrîf*, Kayıt No: 4577

Muhammed b. İbrâhîm İbn el-Hanbelî el-Halebî (908-971/1502-1565), *Mustevcibetu't-teşrîf bi tavdihi Şerhi't-Tasrîf*, 2832.

Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (öl. 518/1124), *Nuzhetu't-tarf fi 'ilmi's-sarf*, Kayıt No: 2876/1.³⁸

Anonim, *Risâle fi beyâni aksâmî'l-fi'l*, Kayıt No: 2830/5.

Anonim, *Risâle fi beyâni'l-idğâm*, Kayıt No: 3679/5.

Osmân b. Mustafâ Beypazarî, *Risâle fi hakki'n-nisbe*, Kayıt No: 1718/3

Ahmed b. Mustafâ, *Risâle fi'l-es'ileti ve'l-ecvibe alâ emsileti'l-ef'âl*, Kayıt No: 2822/1.

Anonim, *Risâle fi's-sarf*, Kayıt No: 23283/1

Anonim, *Risâle fi mukaddimeti'l-i'râb ve't-tasrîf*, Kayıt No: 23282/2.

Anonim, *Risâletü'l-'ilel fi's-sarf*, 5507/2.

Anonim, *Şerh fi's-sarf*, 5475/2.

Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (929-981/1523-1573), *Kifâyetü'l-mübtedî*, 5436/2(a).

Kuşadalı Ahmed Efendî (öl. 1195/1780), *İnayetü'l-mubteğî fi şerhi Kifayeti'l-mübtedî*, 2829.

Hüseyin Hüsnü el-Muhâcir, *Külliyât şâmile alâ Sevâi't-tarîk*, 2871/2.

Mahmûd b. Edhem, *Minhâcü'l-edeb*, 5510/2.

Anonim, *Risâle fi nisbeti'l-cem'*, 593/5.

Anonim, *Risâle fi'l-mâdî*, 2774/2.

Alî Kuşcu Alâ ed-dîn Alî b. Muhammed (öl. 879/1474), *Unkûdu'z-zevâhir fi Nazmi'l-cevâhir*, 2877.

9- SARF – NAHİV MÜŞTEREK

Anonim, *Risâle fi mukaddimeti'l-i'râb ve't-tasrîf*, 23282/2.

Anonim, *el-Hâdî fi'n-nahv ve's-sarf*, 2813/2.

10- SARF – NAHİV – BEYAN MÜŞTEREK

İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Mizanü'l-edeb fi lisâni'l-Arab*, 3661/1.

Muhammed Taşkendi (öl. 980/1572), *Ucâletü'l-beyân fi Şerhi'l-Mizan*, 5542.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

B- NAHİV (Sentaks): Cümlelerin yapısı, kelimenin cümle inşasında rolü ve bu role göre kendisinde meydana gelen yapısal olmayan arızî nitelikteki değişiklikleri konu alan bir dilbilim dalıdır³⁹. Adı geçen alana dair Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunan Arapça yazmalar şunlardır:

1- AVÂMİL VE AVÂMİL ŞERHLERİ

Abdulkâhîr b. Abdurrahman el-Cürcânî (öl. 471/1078), *el-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 32.⁴⁰

Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (929-981/1523-1573), *el-Avâmilü'l-cedîde*, Kayıt No: 268/1.⁴¹

Mazlumzâde Mustafa, *el-İnzâru's-sa'ide fî i'râbi'l-Avâmilü'l-cedîde*, Kayıt No: 2661.

Ahmed b. Muhammed Magnisâvî (öl. 1000/1591), *Câmi'u'l-kifâye*, 2681/2.⁴²

Anonim, *İ'râbu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5303/3.

Işık Kâsım İznîkî (öl. 945/1538), *İ'râbu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5332/1.⁴³

Hüseyn b. Muhammed, *İ'râbu'l-Avâmil*, Kayıt No: 2566/3.

Yahyâ b. Bahşî (öl. 900/1494), *Lemhu mesâ'ili'n-nahviyye fî şerhi Avâmilü'l-Birgiviyye*, Kayıt No: 5299/1.

Hacı Baba b. İbrahim b. Abdülkerim et-Tosyevî (öl. 871/1467), *Mie kâmile fî şerhi Mie âmîle*, Kayıt No: 2687.

Muhammed b. Ahmed el-Mugnî, *Mu'ribu'l-Avâmilü'l-cedide*, Kayıt No: 5303/1.

Işık Kâsım İznîkî (öl. 945/1538), *Mu'ribu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 35845.

Hüseyn b. Muhammed, *Mu'ribu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5339.

Müsâ Efendî, *Muslihu'l-mesâili'n-nahviyye fî şerhi'l-Avâmil*, Kayıt No: 2682/2.

İbrahim b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Avâmilü'l-cedîde*, Kayıt No: 2758.

Veliyyuddîn el-Hadârî, *Şerhu'l-Avâmilü'l-cedîde*, Kayıt No: 36.

Kuşadalı Ahmed Efendî (öl. 1195/1780), *Şerhu'l-Avâmilü'l-cedîde*, Kayıt No: 5299/2.

Hıdır ed-Dehrî, *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5333/2.

Anonim, *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 166/3.⁴⁴

Cinî, *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 2688/3.

el-Gürânî, *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 2566/1.

Ramazân Mehmed Mudurnî, *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5356.

Musannifek Alâuddîn Ali b. Muhammed eş-Şâhrûdî (803-875/1401-1470), *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5383/2

Mevlânâ Cân Ahmed b. Emîr Ahmed Karabâgî (öl. 900/1494 civarı), *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5333/3.

Yahyâ b. Nasûh b. İsrâîl (öl. 950/1532 civarı), *Şerhu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5271.⁴⁵

Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed Bursavî (öl. 1167/1753), *Ta'likü'l-fevâzıl alâ i'râbi'l-Avâmil*, Kayıt No: 5242/3.⁴⁶

Anonim, *Terceme-i el-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5383/1.

Kemaleddin el-Müderriş, *Terceme-i İ'râb fî dabtî kavâ'idü'l-i'râb*, Kayıt No: 5349.

Anonim, *Tertîbu'l-Avâmilü'l-mie*, Kayıt No: 5380.

2- IZHÂR VE IZHÂR ŞERHLERİ

Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (929-981/1523-1573), *İzhâru'l-Esrâr*, 5260/2.⁴⁷

Dâvud b. Mehmed Karsî (öl. 1169/1755'ten sonra), *Şerhu İzhâri'l-Esrâr*, 2775.

İbnu'l-Kassâb İbrâhîm (öl. 1029/1619), *Şerhu İzhâri'l-Esrâr*, 2662.

Kassâbzâde Mehmed b. İbrâhîm Rûmî (öl. 1055/1645), *Şerhu İzhâri'l-Esrâr*, 5212.

Süleymân b. Ahmed, *Zubdetu'l-enzâr fî halli akdî İzhâri'l-Esrâr*, 5302.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Abdullah b. Muhammed b. Veli (1122/1710), *Zübdetü'l-i-râb fi İzhâri'l-esrâr*, 5315.⁴⁸
- Anonim, *eş-Şerh fi'n-Nahv*, 5545/3.
- Muhammed b. Alî Sabân, *Şerhu dibâceti şerhi'l-İzhâr*, 2737.
- Vahyî-zâde Mehmed b. Ahmed İznîkî (940-1018/1541-1609), *Tenbihü'l-enzâr alâ mâ Vaka'a fi mebâriki'l-İzhâr*, 3600/1.
- Süleymân Feyzî Paşa b. Abdullâh İzmîrî Tevkîcî (öl. 1208/1794), *Feyzu'l-bihâr alâ riyâdi'l-İzhâr*, 2660.
- Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed Bursavî (öl. 1167/1753), *Hallu esrâri'l-ahyâr alâ i'râbi İzhâri'l-Esrâr*, 5287.
- Adalı Mustafâ b. Hamza (öl. 1085/1674'ten sonra), *Netâicu'l-efkâr Şerhu'l-İzhâr*, 5209.⁴⁹
- İsmail b. Osman b. Bekir b. Yusuf Niyazi (öl. 1275/1859), *Ref'u'l-estâr alâ Muğlakâti'l-İzhâr*, 6761/4.

3- KÂFİYE VE KÂFİYE ŞERHLERİ

- İbnu'l-Hâcib Cemâleddîn Ebû Amr Osmân b. Ömer (570-646/1174-1249), *el-Kâfiye*, 5309.⁵⁰
- Nüreddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî (817-898/1414-1492), *el-Fevâidu'z-ziyâiyye fi halli müşkilâti'l-Kâfiye*, 18778.⁵¹
- Kemal b. Ali b. İshak, *Avnu'l-vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, 2714/1.⁵²
- Rükneddîn el-Hasen b. Muhammed el-Esterâbâdî (645-715/1247-1315), *el-Vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, 49⁵³.
- Anonim, *Eşkâlu'l-cumle fi evveli'l-Kâfiye*, 5217/2.
- Hâcî Bâbâ b. İbrâhîm b. Abdülkerim Tosyevî (öl. 871/1466), *Evfe'l-vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, 35848.
- Anonim, *Hâşiye alâ dibâceti'l-Kâfiye*, 5313/1.
- Veciheddin Ömer b. Abdülmuhsin Erzincânî (öl. 871/1466), *Hâşiye alâ şerhi'l-Kâfiye*, 2733/3.
- Anonim, *Hâşiye alâ şerhi'l-Kâfiye*, 2765/1.
- Muhammed b. Hasan er-Ruûsî (öl. 713/1313'den sonra), *Tuhfetü's-şâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, 2594.
- Anonim, *Hâşiye ale'l-Vâfiye*, 5364/1.
- Abdulgafûr el-Lârî (öl. 912/1506), *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 8249.⁵⁴
- Ahmed Fevzî b. Alî Arif Çorumî (öl. 1253-1327/1837-1909), *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5156.
- Anonim, *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5246.
- İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5252.⁵⁵
- İsmet-Allâh Muhammed b. Mahmûd el-Buhârî (öl. 840/1436), *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5267.⁵⁶
- Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1173/1759), *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2712/1.
- Ömer b. Abdülmuhsin Erzincânî, *Hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2697/4.
- Rükneddîn el-Hasan b. Muhammed el-Esterâbâdî (645-715/1247-1315), *Hâşiye ale'l-Kâfiye*, 2706.
- Ahmed b. Mehmed b. Ahmed Çorumî (1180/1767'de sağ), *Hâşiye alâ Mukaddimeti'l-Kâfiye*, 5232/1.
- es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Hâşiye ale'l-Vâfiye*, 5377.⁵⁷
- Anonim, *Hâşiye ale'l-Vâfiye*, 5355/2
- Rükneddîn el-Hasan b. Muhammed el-Esterâbâdî (645-715/1247-1315), *Hâşiye alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 5350.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- İsâ b. Muhammed b. Ubeydullâh es-Safevî (900-953/1494-1546), *Hâşiye alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 2698/1.⁵⁸
- Muhammed b. Kadduş el-Kırmî (1080/1669'da sağ), *Hâşiyetu'l-hâşiye alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 5325.
- Ahmed Fevzî b. Alî Arif Çorumî (öl. 1253-1327/1837-1909), *Hâşiyetu'l-hâşiye alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 2712/2.
- Anonim, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 6752.⁵⁹
- Hasan Efendî, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2639/2.
- İbrâhîm b. Muhammed ez-Zemunî eş-Şafi'î (öl. 1079/1668), *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2698/2.
- Kırmî, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2701.
- Molla İlyas, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2677.
- Halîl b. Selîm b. İbrâhîm (1070/1659'da sağ), *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5291.⁶⁰
- Hüseyn el-Karavî İbnü's-Şeyh Feyzullâh b. Abdülkerîm, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2689/1.
- Muhammed b. Muharrem es-Sukûnî, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5220/2.
- İbrâhîm b. Muhammed el-Meymûnî (öl. 1079/1668), *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2698/4.⁶¹
- Abdullâh el-Lebib, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5236/1.
- Abdullâh ez-Zâhidî Bosnavî (1080/1667'de sağ), *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 5293.⁶²
- Alî Kuşcu Alâüddîn Alî b. Muhammed (öl. 879/1474), *Muhtasar fî i'râbi sûreti'l-Fâtiha ve kitâbi'l-Kâfiye*, 2659.
- Anonim, *Mu'ribu'l-Kâfiye*, 5279.
- Zeynîzâde Hüseyn b. Ahmed Bursavî (öl. 1167/1753), *Mu'ribu'l-Kâfiye*, 5237.⁶³
- Anonim, *I'râbu'l-Kâfiye fî'n-nahv*, 5355/1.
- Sirâcuddîn Muhammed b. Ömer el-Halebî (öl. 850/1446), *Kesfü'l-Vâfiye fî şerhi'l-Kâfiye*, 2694/3.⁶⁴
- Rükneddîn el-Hasan b. Muhammed el-Esterâbâdî (645-715/1247-1315), *Şerhu Dîbâceti'l-Vâfiye*, 2922/3.
- Muharrem b. Ebû'l-Berekât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zilî Sîvâsî (öl. 1000/1592), *Şerhu'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye*, 2740.
- Şeyh İsâ b. Muhammed es-Safevî (öl. 906/1500), *Şerhu'l-Kâfiye*, 2725.
- Necmeddîn es-Sa'îdî el-Acemî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2717.⁶⁵
- Rükneddîn el-Hasan b. Muhammed el-Esterâbâdî (645-715/1247-1315), *Şerhu'l-Kâfiye*, 2618.
- İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Şerhu'l-Kâfiye*, 2720.⁶⁶
- Radiyyuddîn Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî (öl. 686/1287), *Şerhu'l-Kâfiye*, 2596.⁶⁷
- Şihâbuddîn Ahmed b. Ömer el-Hindî ed-Devletâbâdî (öl. 849/1445), *Şerhu'l-Kâfiye*, 5247.⁶⁸
- Anonim, *Ta'lika alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 4065/6.
- Anonim, *Risâle fî mes'ele'ti'l-kuhl ani'l-Kâfiye*, 5364/3.
- Anonim, *Şerhu dîbâceti'l-Vâfiye*, 5355/3.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

4- ELFİYYE VE ELFİYYE ŞERHLERİ

- İbn Mâlik Cemâleddîn Muhammed b. Abdullâh et-Tâî (600-672/1203-1273), *el-Elfıyye*, 6753.⁶⁹
- Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *Hâşıye alâ şerhi'l-Elfıyye fi'n-nahv*, 2678.
- Takiyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (810-872/1407-1467), *Minhâcu'l-mesâlik ilâ Elfıye*, 2675.
- Ebû Zeyd Abdurrahman Alî b. Sâlih el-Mutarrızî (öl. 807/1405), *Şerhu'l-Elfıyeti li İbn Mâlik*, 408.⁷⁰
- İbn Akîl Abdullâh b. Abdurrahmân en-Nahvî (698-769/1298-1367), *Şerhu'l-Elfıyye fi'n-nahv*, 5255.
- Mahmûd b. Ahmed eş-Şarîşî (öl. 769/1367), *Ta'likâtü'l-vâfiyye Şerhu Dürreti'l-Elfıyye*, 2607.⁷¹
- Muhammed b. Süleymân el-Mukrî (740/1339'da sağ), *Tarîku's-sâlik li-Elfıyyeti İbn Malik*, 2742.
- Zeynuddîn Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî (838-905/1434-1499), *et-Tasrîh* (evdahu'l-mesalik haşıyesi), 2569.⁷²
- İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, 2592.

5- MİSBÂH VE MİSBÂH ŞERHLERİ

- Nâsır b. Abdusseyyid el-Mutarrızî (538-610/1143-1213), *el-Misbâh*, 8236/3.⁷³
- Anonim, *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv*, 2735.
- Hasan Paşa b. Kara Alâeddîn Alî (öl. 800/1397), *el-İftitâh ale'l-Misbâh*, 2696.⁷⁴
- Tâceddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. 648/1285), *Dav'u'l-misbâh*, 12955.⁷⁵
- Muslihuddîn Mustafâ b. Şabân Sürûrî (897-969/1492-1562), *Şerhu'l-Misbâh fi'n-nahv*, 5217/1.
- Kadı Balat Abdullatif b. Celâleddîn Muhammed el-Kazvînî (öl. 853/1449), *Ebkâru'l-efkâr Hâşıye alâ Dav'i'l-misbâh*, 2729/1.
- Karapîrî Mehmed b. Yûsuf Karâmânî (öl. 886/1481), *el-İslâh fi şerhi dîbâceti'l-Misbâh*, 2705/2.
- Anonim, *el-İsbâh fi Şerhi'l-Misbâh*, 5368.
- Tâceddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (öl. 648/1285), *el-Miftâh* (Misbah şerhi), 2753
- Ya'kûb b. Seyyid Alî Bursavî (öl. 931/1524), *Hâşıye alâ şerhi dîbâceti'l-Misbâh*, 2766.⁷⁶
- Anonim, *Şerhu dav'i'l-Misbâh*, 5227.
- Anonim, *Şerhu dîbâceti'l-Misbâh*, 5269/2.⁷⁷
- İsmail b. Alî, *Şerhu ebyâti'd-Dav'*, 5276/2.⁷⁸
- Anonim, *Şerhu ebyâti'l-Misbâh*, 2714/2.
- Anonim, *Şerhü şevâhidi'd-Dav'*, 5364/2.⁷⁹
- Ahmed b. İmâd el-Hanefî, *el-Hamdıyye (Hâşıye ala dîbâceti'l-misbâh)*, 5297⁸⁰

6- LÛB VE LÛB ŞERHLERİ

- Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer el-Kâdî el-Beyzâvî (öl. 692/1293), *Lubbu'l-elbâb fi ilmi'l-i'râb*, 23382/1.⁸¹
- Ali b. Muhammed Nukrakâr, *Şerhu Lubbi'l-elbâb fi ilmi'l-i'râb*, 2778.
- Anonim, *Şerhu Lubbi'l-elbâb fi ilmi'l-i'râb*, 2609.
- Cemâleddîn Abdullâh b. Muhammed Nukrakâr (706-776/1306-1374), *Şerhu Lubbi'l-elbâb fi ilmi'l-i'râb*, 4800.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

7- LÛBAB VE LÛBAB ŞERHLERİ

Cemâleddîn Abdullâh b. Muhammed Nukrakâr (706-776/1306-1374), *el-Ubâb fi şerhi'l-Lübâb*, 2573.

Kutbeddîn Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmûd es-Sirafî (713/1313), *Şerhu'l-Lübâb fi'n-nahv*, 2668.

Anonim, *Lübâbu'l-Î'râb*, 2762.

8- İBN HİŞÂM'A AİT ESERLER VE ŞERHLERİ

a) Şuzûru'z-zeheb ve Şerhleri

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Şuzûru'z-zeheb*, 2559/2.

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, 2669.⁸²

Mecduddîn el-İsâmî, *Muhtasaru şerhi Şuzûri'z-zeheb*, 2730.

el-Emîr Muhammed b. Muhammed el-Ezherî (öl. 1232/1817), *Hâşiye alâ şerhi Şuzûri'z-zeheb*, 4665.

b) Muğni'l-lebîb ve Şerhleri

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârib*, 5231.⁸³

Takiyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (810-872/1407-1467), *el-Munsif mine'l-kelâm alâ muğni İbni Hişâm*, 2571.⁸⁴

Muhammed b. Ebû Bekr ed-Demâmîni (763-827/1361-1424), *Tuhfetü'l-garîb bi-şerhi Muğni'l-lebîb*, 2572.

c) İbn Hişâm'a Ait Diğer Eserler

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 2613.

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *Risâle fi Tevcihi'n-nasb*, 2708/6.

İbn Hişâm Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (708-761/1308-1360), *el-Î'râb an Kavâ'idî'l-Î'râb*, 5259/1.⁸⁵

9- ZEMAHŞERÎ'YE AİT ESERLER VE ŞERHLERİ

a) Unmûzec ve Unmûzec Şerhleri

Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *Unmûzec*, 3151/1.⁸⁶

Mustafâ el-Attâr ez-Zevâvî, *Şerhu Unmûzec*, 2708/4.⁸⁷

Cemâleddîn Muhammed b. Abdulganî el-Erdebîlî (öl. 648/1250), *Şerhu Unmûzec*, 2713.⁸⁸

b) Mufassal ve Mufassal Şerhleri

Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *el-Mufassal*, 5155.⁸⁹

Muzhiruddîn Muhammed eş-Şerîf er-Râdî (659/1261'de sağ), *el-Mükemmel-fi şerhi'l-Mufassal*, 2336.

Anonim, *Şerhu ebyâti'l-Mufassal*, 2761.

10- EL-KÎTÂB VE EL-KÎTÂB ŞERHLERİ

Ebû Bişr Amr b. Osmân Sibeveyh (öl. 180/796), *Kitâbu Sibeveyh*, 2562.⁹⁰

Ebû Sa'îd Hasan b. Abdullâh el-Merzûbânî es-Sîrâfî (284-368/897-979), *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 2597.⁹¹

11- NAHİV İLMİNE DAİR DİĞER ESERLER

- Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (446-516/1054-1122), *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, 2739.⁹²
- İbnu's-Şeyh Mehmed b. Abdülkerîm Akif, *Şerhu'l-İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb*, 5249.
- Muhyiddîn Mehmed b. Süleymân Kâfiyecî (788-879/1386-1477), *Şerhu'l-İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb*, 40.⁹³
- Zeynu'l-Meşâyih b. Ebû'l-Kâsım el-Bâkâlî, *Takvîmu'l-lisân fi'n-nahv*, 2700/2.
- Mahmûd b. İsmail b. Abdullah b. Mikâil el-Harpudî (öl. 910/1504), *Tavzîhu'l-İ'râb*, 5230.
- Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî (838-905/1434-1499), *Temrînu't-Tullâb fi snâ'ati'l-i'râb*, 5304.
- Şerafeddîn Yahyâ b. Mûsâ el-İmrîfî (öl. 890/1485), *ed-Dürratu'l-behiyye fi nazmi Âcurrûmiye*, 2764/2.
- Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Suyûtî (849-911/1445-1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir (fi'n-Nahv)*, 2654.
- Abdülcelîl b. Firûz el-Gaznevî, *el-Hidâye*, 5211/1.
- Şeyh Ömer İbnu'l-Verdî es-Sıdkî, *el-Hidâyetu'l-garîbiyye li-tâlibi hakâiki Tuhfeti'l-Verdiyye*, 2664.
- Vâhidî İbrâhîm Mustafâ b. Mehmed (öl. 1126/1714), *el-İ'tisam*, (ünik) 2574/2
- İbn Âcurrûm Ebû Abd-Allâh Muhammed b. Muhammed (672-723/1273-1323), *el-Mukaddimetü'l-Acurrûmiye*, 2759/5.⁹⁴
- Zeynuddîn Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî (838-905/1434-1499), *İ'râbu Mukaddimeti'l-Acurrûmiye*, 5367
- Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855/1361-1451), *Ferâidu'l-kalâid fi muhtasari Şerhi's-şevâhid*, 2695
- Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (929-981/1523-1573), *İmtihânü'l-ezkiyâ*, 5258.⁹⁵
- Mustafâ b. Hamza Adalî (öl. 1085/1674), *Hâşiye alâ İmtihâni'l-ezkiyâ*, 2845/3.⁹⁶
- Anonim, *Hâşiye alâ Netâici'l-efkâr*, 2655/1
- Ebû Bekr b. İsmail eş-Şirvânî (öl. 1019/1610), *Hâşiye alâ şerhi'l-Mukaddimeti'l-Ezheriye*, 23278/7.
- Hasan b. Alî el-Küfrevî (öl. 1202/1787), *İ'râbu'l-Acurrûmiye*, 5265/3.
- Şemseddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şirbînî, *İ'râbu'l-esrari'l-Arabiye bi-sevahidi'l-kitri's-Şamiye*, 2523/2.
- Sadeddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *İrşâdu'l-hâdî*, 2757/1.⁹⁷
- Muslihuddîn, *Keşfu'l-esrâr*, 5295.
- Abdülkerîmzâde Mehmed b. Abdülvehhâb (öl. 975/1567), *Keşfu'l-kınâ'*, 5294/1
- Arkiyecizâde Abdullatif Rûmî, *Mefâtihu'l-elbâb*, 5228.⁹⁸
- Takiyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (810-872/1407-1467), *Menhecu'l-mesâlik*, 5226.
- Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Suyûtî (849-911/1445-1505), *Metâli'u's-sa'ide fi şerhi'l-Feride*, 2746.⁹⁹
- Ebû Mûsâ İsâ b. Abdülazîz el-Cuzûlî (öl. 607/1210), *Mukaddimetu'l-Cuzûliyye*, 2773/1
- Cemâleddîn Abdullâh b. Ahmed el-Fâkihî (899-972/1493-1564), *Mulîbu'n-nedâ*, 2722/2.
- Hasan b. Alî el-Küfrevî (öl. 1202/1787), *Şerhu Mukaddimeti'l-Âcurrûmiye*, 2672.
- el-Vakkâd Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî (838-905/1435-1499), *Şerhu Mukaddimeti'l-Acurrûmiye*, 5275/3.
- Zeynuddîn Muhammed Cebrâil el-Mısrî (öl. 1054/1644 civarı), *Şerhu Mukaddimeti'l-Acurrûmiye*, 5265/2.¹⁰⁰
- Anonim, *Şerhu's-şevâhid*, 6713/4.¹⁰¹

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

- Muhammed b. Ebû Bekir ed-Demâmîni (763-827/1361-1424), *Ta'liku'l-ferâid fi şerhi Teshîli'l-fevâid*, 2578.¹⁰²
- İbnu'l-Kâsîh Nûreddîn Ebû'l-Bekâ Alî b. Osmân (716-801/1316-1398), *Telhîsu'l-fevâid*, 206/2.
- Mustafa b. İbrahim Gelibolulu (öl. 1176/1762), *Tuhfetu'l-ihvân*, 5242/2.¹⁰³
- Abdulkâhir Abdurrahman el-Cürcânî (öl. 471/1078), *el-Cumel fi'n-nahv*, 2756.¹⁰⁴
- Bedreddîn Hasan b. Kâsım el-Murâdî (öl. 749/1348), *el-Cenyu'd-Dânî fi Hurûfi'l-me'ânî*, 2405.
- Anonim, *el-Hâdî fi'n-nahv ve's-sarf*, 2813/2.
- İbn Usfûr Ebu'l-Hasen Ali b. Mümin el-İşbîlî (597-663/1200-1263), *el-Mukarrib fi'n-Nahv*, 2579.¹⁰⁵
- Ali el-Mansûrî, *el-Müennesü's-Semâiyye*, 2694/4.
- Ebû'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Anbarî (513-577/1119-1181), *Esrâru'l-Arabiye fi'n-nahv*, 2731.¹⁰⁶
- Hacı Baba b. İbrâhîm b. Abdulkерim Tosyevî (öl. 871/1466), *Hulâsatu'l-i'râb*, 8233.¹⁰⁷
- Anonim, *Hâşiye alâ Kitâbi'n-nahv*, 6713/3.
- Anonim, *Hâşiye fi'l-ilmî'n-nahv*, 2769/1.
- Anonim, *Hâşiye fi'n-nahv*, 5236/2.¹⁰⁸
- Ebû'l-Hasan Alî b. Süleymân et-Temimî (öl. 599/1551), *Keşfü'l-müşkil fi'n-nahv*, 2568
- Anonim, *Kitâb fi ilmî'n-nahv*, 2763
- Anonim, *Kitâbu'l-İntihâbât fi'n-nahv*, 5539/5.
- Anonim, *Kitâbu'n-nahv*, 5329
- Muhammed el-Emîn b. Fazlullâh el-Muhîbbî (1061-1111/1651-1699), *Ma yuavvelu aleyh fi'l-mudâf ve'l-mudâfi ileyh*, 2619.
- Anonim, *Manzûme fi'n-Nahv*, 3912/4.
- Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî (838-905/1434-1499), *Mûsilu't-tullâb ilâ kavâ'idî'l-i'râb*, 2699.¹⁰⁹
- İbn Muhammed Radî, *Metnu'l-mefîn fi'n-nahv*, 5270/2.
- Taşköprüzâde 'İsâmuddîn Ahmed b. Mustafâ (901-968/1445-1569), *Muftetehu'l-i'râb*, 6388/1.
- İsa b. Ali b. Hasan el-Boluvî el-Geredî (öl. 1127/1715), *Mufidu'l-i'râb*, 2721.¹¹⁰
- Anonim, Nazmu'l-kelim alâ ma yaktadfihi'n-nahv, 3286/6.

11- NAHİV İLMİNE DAİR RİSÂLELER

- Anonim, *Risâle fi Ahvâli mutaallakâti'l-fi'l*, 4876/2.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi beyânî ba'di'z-zurûfi'l-mansûbeti'l-mebniyye*, 539/2.
- Anonim, *Risâle fi beyânî min et-teb'idiyye*, 849/7
- Mîr Mâh b. es-Seyyid Hasan el-Hüseynî el-Buhârî (öl. 1063/1652), *Risâle fi'l-hâsul bi'l-masdar*, 3981/4.
- Emîr Padişah el-Buhârî Muhammed Emîn b. Mahmûd (öl. 987/1579), *Risâle fi beyânî'l-hâsul bi'l-masdar*, 2744/1.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi galatâti'l-Avâm*, 33.
- Gözübüyükzâde İbrahim b. Mehmed Kayserî (öl. 1253/1837), *Risâle fi kelimetî hâzihî*, 2707/10.
- Ahmed Hicabî, *Risâle fi kıyâsi gayri'l-munsarîf*, 2733/2.
- Yûsuf Yahyâ b. Muhammed el-Kürdî, *Risâle fi lâmi'ta'rif*, 2707/1.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Anonim, *Risâle fi'l-i'râb*, 2741
Anonim, *Risâle fi'l-kasr*, 2443/6.
Anonim, *Risâle fi mukaddimeti'l-i'râb ve't-tasrif*, 23282/2
Anonim, *Risâle fi'n-nahv*, 13015.
Anonim, *Risâle fi'n-nahv*, 5270/4.
Ebû Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (654–745/1256–1344), *Risâle fi'n-nahv*, 2759/4.
Anonim, *Risâle fi ta'rîfi'l-kelîmâti'n-nahviyye*, 3163/2.
Anonim, *Risâle fi şerhi's-Şevâhid*, 3291/2.
Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâletu't-tazmîn*, 2291/7.

12- SARF – NAHİV – BEYAN MÜŞTEREK

- İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Mizanü'l-edeb fi lisâni'l-Arab*, 3661/1.
Muhammed Taşkendi (öl. 980/1572), *Ucâletü'l-beyân fi şerhi'l-Mîzân*, 5542.

C- VAZ' (Etimoloji): Kelimelerin kökenlerini ve tarihlerini konu alan bir dilbilim branşıdır¹¹¹. Adı geçen alana dair Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunan Arapça yazmalar şunlardır:

- İsmail b. Osman b. Bekir b. Yusuf Niyazi (öl. 1275/1859), *el-Elfâz fi beyâni vaz'ı elfâz*, 6724/1.
Muhammed b. Âdem b. Abdullah, *er-Risâle fi fenni'l-vaz'*, 5056/7.
Dede Efendî, *et-Takrîr fi 'ilmi'l-vaz'*, 4714/5.
Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî (680-756/1281-1355), *er-Risâletü'l-vaz'ıyye*, 11.¹¹²
Anonim, *er-Risâletü'l-Vaz'ıyye*, 2360/4.
Anonim, *Hâşiye ale'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye*, 4867/2.
Kethüdâzâde Hacı Çelebi Muhammed İsmet b. İbrahim (öl. 1160/1747), *Hâşiye alâ şerhi'l-vaz'ıyye*, 4895.
Muhammed b. Abdulhamid el-Kefevî (öl. 1168/1754), *Hâşiye alâ şerhi'l-vaz'ıyye*, 4895/5.
Abdülkerim b. Abdullah el-İlbasânî, *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 4937.
Ali Kuşçu Alâuddîn Ali b. Muhammed (öl. 879/1474), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2434/3¹¹³.
Anonim, *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 5314.¹¹⁴
Ebû'l-Bekâ b. Abdalbâkî el-Hüseynî (öl. 1050/1640 civarı), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 3283.¹¹⁵
Ebû'l-Kâsım el-Leys b. Ebû Bekir es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2424/1.
Mes'ûd eş-Şirvânî (öl. 905/1499), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2434/1.
Molla İlyas İrani, *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2434/5.
Muhammed eş-Şiranişî (öl. 1016/1607'den sonra), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 126/3.¹¹⁶
Şehrizâde, *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 4918/1.
Şemseddîn Muhammed b. Sâlim, *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 4859.
Muhammed eş-Şiranişî (öl. 1016/1607'den sonra), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2413/2.
Ebû'l-Bekâ b. Abdalbâkî el-Hüseynî (öl. 1050/1640 civarı), *Hâşiye alâ şerhi'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, 2410/1.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi tahkiki vaz'î kâde*, 1527/6.
Kâdîzâde Halîl Efendî b. Mehmed Sa'îd, *Şerhu Risâle fi'l- vaz'*, 2360/2.
Anonim, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 4902/1.¹¹⁷
Ebû'l-Kâsım el-Leys b. Ebî Bekr es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 3281/1.¹¹⁸
İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 4899/2.¹¹⁹
Es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 6722.
Abdullah, *Ta'lika alâ Şerhi'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 2413/1.
Sâlih b. Yahyâ b. Yûnus el-Mevsilî, *Ta'lika alâ Şerhi'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, 3278.

D- ARUZ: Klâsik Arap şiirinde kullanılan vezinleri, tek tek heceleri ve birlikte oluşturdukları terkipler bağlamında inceleyen bir ilimdir.¹²⁰ Adı geçen alana dair Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunan Arapça yazmalar şunlardır:

- Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû'l-Ceyş el-Endelüsî (öl. 549/1154), *'Arûzu'l-Endelüsî*, 2097/1.¹²¹
Ubeydullâh b. Abdülkâfi el-Ubeydî (öl. 749/1348) *el-Kâfi fi 'ilmi'l-'arûz ve'l-kavâfi*, 2160/4.¹²²
Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *el-Kistâs fi'l-'arûz*, 2176/3.
Anonim, *Kitâbü 'ilmi evzani's-şi'r*, 2099/2.
Sadreddîn es-Sâvî (öl. 1348m.), *Manzûme fi'l-'arûz*, 2097/7.¹²³
Emrî Çelebî Edirnevî (öl. 982/1574), *Nazmu'l-le'âli*, 1880/2.
Salâhuddîn Ahmed b. Muhammed (öl. 776/1374), *Nuzhetu'l-ebşâr fi mehâsini'l-eş'ar*, 2038.
Anonim, *Risâle fi beyâni 'ilmi'l-'arûz*, 4741/1.
İsmail b. 'Abbâd (öl. 385/995), *Risâle fi 'ilmi'l-'arûz*, 2176/2.
Anonim, *Risâle fi'l-'arûz ve'l-kâfiye*, 2098/3.
Anonim, *Risâle fi'l-'istulâhâtü'l-'arûziyye*, 1856/2.
Solakzâde Halîl b. Muhammed İstanbûlî (öl. 1095/1683), *Şerhu 'Arûzi'l-Endelüsî*, 4741.
Hüsâmzâde Rûmî, *Şerhu Manzûme fi'z-zarurati'l-şi'riye*, 4723/3.
Anonim, *Şerhü müşkilâtü 'Arûzi'l-Endelüsî*, 2176/7.
Abdulmuhsin b. Mecduddîn Kayserî (öl. 755/1354), *Şerhu 'Arûzi'l-Endelüsî*, 2260/2.¹²⁴
Şemseddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hüseynî el-Cemmanî, *Şerhu 'Arûzi'l-Endelüsî*, 2083.
Buzcuzâde Ömer b. Hüseyin Amidî (öl. 1200/1785), *Şerhü'l-Kafi fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavafi*, 2249.
Anonim, *Ta'lik ale'r-Ramize fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kâfiye* (Endelüsî'nin Arûz'una Ta'lik), 2176/5.
Solakzâde Halîl b. Muhammed İstanbûlî (öl. 1095/1683), *Tuhfetü'l-Halîl fi 'ilmi'l-celîl*, 2200.
Hüsâmzâde Rûmî, *ez-Zarûratü's-şi'riyye*, 4723/2.
Anonim, *Zehratu'l-'arûz*, 2099/3.
İbrahim b. Yakub Gümüşhânevî (1207/1793), *Zehratu'l-'arûz*, 2097/2.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

E- BELÂGAT: Sözün açık, seçik ve anlaşılır olmasına ek olarak muktezayı hâle de uygun düşmesi demektir¹²⁵.

1- MÜSTAKİL ESERLER

- Mahmûd b. Abdullâh Antâkî (öl. 1160/1747), *el-Alâka*, 2427/2.¹²⁶
Muhammed b. Veliyyuddin Kelkidî, *el-Ferâidü'l-beyâniye*, 2444/2.
Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî (680-756/1281-1355), *el-Fevâidu'l-kıyâsiyye*, 55.¹²⁷
Ebû Nâim Ahmed b. Mustafâ, *el-Fevâidü'l-lâmi'a ve'l-kavâ'idü'l-câmi'a*, 2422.
Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Hüseyinî el-Hucendî, *el-Kâfî fi'l-me'ânî*, 2445/1.
Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *el-Mecâz fi'l-murekkeb*, 2744/2.
Nüreddîn Hamza b. Turgut Aydınî (öl. 979/1572), *el-Mesâlik*, 2428/1.¹²⁸
es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *el-Misbâh*, 2334.¹²⁹
Bahâeddîn Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî (953-1030/1547-1621), *el-Mutarrâz fi'l-lugaz*, 2153/3.¹³⁰
Ebû'l-Kâsim el-Leysî b. Ebû Bekir es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Ferâidu'l-fevâid li-tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 4733/2.¹³¹
el-Vekarî Abdurrahman el-Bagdâdî, *Lugaz*, 831/3.
Anonim, *Manzûme fi ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*, 3912/7.
Sirâceddîn Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebû Bekir es-Sekkâkî (555-626/1160-1229), *Miftâhu'l-ülûm*, 4794.¹³²
Hatîbu Dimaşk Kutbuddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî (666-739/1267-1338), *Telhîsu'l-Miftâh*, 2428/2.¹³³
Hızır b. Mehmed Amâsî (öl. 1100/1689), *Unbûbu'l-belâga fi yenbu'i'l-fesâha*, 4919/1.¹³⁴
Abd el-Hayy el-Hanefî, *Urcûze fi 'ilmi'l-me'ânî*, 2436/11.
Nüreddîn Mahmûd b. Muhammed, İbn Hatîbi'd-Dehşe (öl. 634/1236), *Vesîletu'l-'isâbe fi san'ati'l-kitâbe*, 2436/1.
Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî (öl. 516/1122), *Durratu'l-gavvâs fi evhâmi'l-havâs*, 2624.¹³⁵
Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *et-Tembih âla galati'l-câhil ve'n-nebih*, 1527/1.¹³⁶
Müneccimbaşı Ahmed Dede b. Lutfullâh (öl. 1113/1701), *Gâyetu'l-beyân fi dekâiki 'ilmi'l-beyân*, 3279/4.
İbn Câbir Muhammed b. Ahmed el-Hevvârî (698-780/1299-1378), *Hilyetu'l-fasîh*, 1913/4.
Anonim, *Hulâsatu'l-efkâr ve'l-ezkâr*, 2312/2.
Taşkoprîzâde İsamü'd-dîn Ahmed b. Mustafâ (901-968/1445-1569), *Mesâlikü'l-halâs fi mehâliki'l-havâs*, 2365/1.
Muhammed b. İbrâhîm es-Sadîkî, *Tuhfetu'l-efâdil fi snâ'ati'l-fâdil*, 3111/3.

2- RİSÂLELER

- Anonim, *er-Risâletü'l-emniyye fi'l-kava'id-il-mecâziyye*, 5158/3.
Anonim, *Risâle fi aksâmi'l-mecâz*, 593/1.
Anonim, *Risâle fi beyâni durûbi'l-emsâl*, 2087/2.
Anonim, *Risâle fi beyâni'l-vasl ve'l-kat'*, 220/2.
Alî Kuşçu Alâuddîn Alî b. Muhammed (öl. 879/1474), *Risâle fi 'ilmi'l-me'ânî*, 2494/2.
Anonim, *Risâle fi'l-isti'âre (Manzûme)*, 4889/3.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi mesâili'l-hikem*, 3912/10.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi uslûbi'l-hakîm*, 1527/5.
- Anonim, *Risâle fi'l-belâga ve keşfi'l-müşkilât*, 2110/8.
- Anonim, *Risâle fi'l-hakîkat ve'l-mecâz ve'l-isti'âre*, 3912/9.
- Anonim, *Risâle fi'l-isti'âre*, 2421/3.
- Anonim, *Risâle fi muhtasari'l-'Alâka*, 4917/5.
- Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Risâletü'l-'alâka*, 4917/3.
- Anonim, *Risâletü'l-'alâka*, 2436/16.
- Anonim, *Risâletü'l-isti'âre*, 2421/2.¹³⁷
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâletü'l-isti'âre*, 4900/5.¹³⁸
- Arabzâde Mehmed Emîn Nûri İskilibî, *Risâletü'l-isti'âre*, 4938/1.
- Muhammed b. Hasan (1158/1745'te sağ), *Risâletü'l-isti'âre*, 6704/3.¹³⁹
- Abd el-Mu'tî b. Ahmed Adavî, *Risâletü'l-isti'âre*, 3981/2.
- Ebû Bekr el-Ârifî el-Gümüşhanevî, *Risâletü'l-isti'âre*, 4917/6.
- Arabzâde Mehmed Emîn Nûri İskilibî, *Risâletü'l-isti'âre ve'l-mecâz ve'l-kinâye*, 4900/3.¹⁴⁰
- Anonim, *Risâletü'l-me'ânî*, 1631/1.
- Mehmed b. Mehmed Çorumî, *Risâletü'l-mesâlik fi'l-isti'âre*, 4889/2.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâletü't-taglîb*, 4938/3.
- Anonim, *Risâletü't-takrîrat alâ'l-isti'âre*, 4900/4.
- Anonim, *Risâle fi tahkiki'l-muşâkele*, 849/9.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Risâle fi tahkiki't-taglîb*, 2425/5.

3- ŞERHLER

- Kâsım b. Hüseyin b. Muhammed el-Havârizmî (öl. 617/1220), *Dirâmu's-sıkt fi şerhi's-sıkt*, 1932.¹⁴¹
- İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *el-Etval. (Telhis Şerhi)*, 2390.
- Hatîbu Dimaşk Kutbeddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvîni (666-739/1267-1338), *el-İzâh fi şerhi't-Telhîs*, 4942.¹⁴²
- Sadeddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *el-Mutavvel*, 4872.¹⁴³
- Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Hüseyinî el-Hucendî, *es-Sâfi şerhu'l-Kâfi fi'l-me'ânî*, 2445/2.
- Vahdî İbrâhîm b. Mustafâ (öl. 1126/1714), *et-Tansîs fi Şerhi şevâhidi't-Telhîs*, 20977/1.
- Anonim, *Şerhu ebyâti'l-İzâh ve'l-Miftâh fi'l-me'ânî*, 2335.
- Ahmed Şihâbuddîn b. Abdulfettâh el-Mollâvî (öl. 1181/1767), *Şerhu Ferâidi'l-fevâid fi tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 3282.
- Anonim, *Şerhu Ferâidi'l-fevâid fi tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 13102/2.¹⁴⁴
- Kul Ahmed b. Muhammed b. Hıdır (öl. 950/1543 civarı), *Şerhu Ferâidi'l-fevâid fi tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 2425/3.¹⁴⁵
- İsâmeddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Şerhu Ferâidi'l-fevâid fi tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 2430/2.¹⁴⁶
- Sa'îd, *Şerhu Ferâidi'l-fevâid fi tahkiki me'ânî'l-isti'âre*, 4898/2.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Anonim, *Şerhu Manzûmeti'l-isti'âre*, 2421/4.
Sadeddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, 5532¹⁴⁷.
es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, 4804(a).
Sultân Şâh (929/1523'te sağ), *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, 2379.
Anonim, *Şerhu muhtasari'l-'Alâka*, 4917/4.
Muhammed Taşkendî (öl. 980/1572), *Şerhu Nizâmî'l-edeb fî lisâni'l-'Arab*, 3137.
Anonim, *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre*, 2421/1.
İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre*, 4877/1.
İsmail b. Sinân Sîvâsî (öl. 1048/1638), *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre*, 4907/5.
Mehmed b. Mehmed Çorumî, *Şerhu Risâleti'l-mesâlik li'l-İsti'âre*, 4889/1.
Ebû'l-Kâsım el-Leysî b. Ebû Bekr es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Şerhu Telhîsi'l-Miftâh*, 1564/7.
Anonim, *Şerhu Unbûbi'l-belâga fî yenbû'i'l-fesâha*, 2429/2.
Hamza Efendî Daredevî (öl. 1167/1753), *Şerhu Urcûze f'l-mecâzi'l-mürsel*, 2427/4.
Nûreddîn Ebû's-Senâ Mahmûd b. Muhammed b. Hatîb ed-Dehşe (öl. 834/1431), *Şerhu Vesîleti'l-isâbe fî san'ati'l-kitâbe*, 2436/12.
Anonim, *Şerhu'l-'Alâka*, 4864/1.
Anonim, *Şerhu'l-Muhtasar*, 866/1.
Anonim, *Şerhu'l-Mutavvel*, 3286/14.
Muhammed Emrullah b. Zeyrek el-Hüseynî (öl. 984/1576), *Şerhu Mesâliki'l-halâs fî mehâliki'l-havâs*, 2365/2.
Nûr ed-dîn Hamza b. Turgud Aydınî (öl. 979/1572), *Tavâifü's-şârihât bi'l-hevâdî*, 4874/1.
Salâhüddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (696-764/1296-1363), *Temâmü'l-mütân fî şerhi Risâleti İbn Zeydân*, 2107.
Muhammed Taşkendî (öl. 980/1572), *Ucâletü'l-beyân fî şerhi'l-Mîzân*, 5542.

4- HÂŞİYELER

- Anonim, *Hâşiye alâ bahsi'l-'Alâka ve envâ'ihî*, 2427/5.
Anonim, *Hâşiye alâ beyâni me'ânî ba'zi'l-hurûf*, 2765/2.
Şihâbüddîn Ebû's-Senâ Mahmûd b. Abdullâh el-Âlûsî (1217-1270/1802-1854), *Hâşiye alâ Bulûği'l-ereb min tahkîki isti'ârâti'l-'Arab*, 2406.
Nizâmüddîn Osman b. Abdullâh el-Hitâî (öl. 901/1495), *Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Muhtasar*, 6724/3.¹⁴⁸
Nizâmüddîn OsmAn b. Abdullâh el-Hitâî (öl. 901/1495), *Hâşiye alâ Dîbâceti'l-Mutavvel*, 4935/1.¹⁴⁹
Anonim, *Hâşiye alâ Muhtasari'l-me'ânî*, 4917.¹⁵⁰
Ebû'l-Kâsım el-Leysî b. Ebû Bekir es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Hâşiye alâ Mutavvel*, 2419.¹⁵¹
Alî b. Sadreddîn b. İsmâ (öl. 1007/1598), *Hâşiye alâ Risâleti'l-İsti'âre*, 4907/2.
İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Hâşiye alâ şerhi Ferâidi'l-fevâid li tahkîki me'ânî'l-İsti'âre*, 4938/2.¹⁵²
Alâeddîn Alî b. Muhammed Müsânnifek (öl. 875/1470), *Hâşiye alâ şerhi Miftâhi'l-'ulûm*, 4930/2.
Baldirzâde Mehmed b. Mustafâ Bursavî (öl. 1060/1650), *Hâşiye alâ şerhi Miftâhi'l-'ulûm*, 2407.
Muhyiddîn Muhammed Şâh Efendî, *Hâşiye alâ şerhi Miftâhi'l-'ulûm*, 2447.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- Ahmed b. Hasan el-İbâdî el-Ezherî (öl. 992/1584), *Hâşiye alâ şerhi Muhtasari'l-me'ânî*, 4885.
- Anonim, *Hâşiye alâ şerhi Muhtasari'l-me'ânî*, 12974.
- Ahmedî b. Yahyâ b. Muhammed el-Hafid (öl. 916/1510), *Hâşiye alâ şerhi Muhtasari'l-me'ânî*, 1901.
- Anonim, *Hâşiye alâ şerhi Risâleti'l-isti'âre*, 5022/3.
- Mehmed Çelebî, *Hâşiye alâ şerhi Risâleti'l-isti'âre*, 4911/2.
- Mehmed Subhî Zilevî, *Hâşiye alâ şerhi Risâleti'l-isti'âre*, 4877/2.
- Muhammed eş-Şiranişî (öl. 1016/1607'den sonra), *Hâşiye alâ şerhi Risâleti'l-isti'âre*, 4898/3.¹⁵³
- Abdülvehhâb b. Hüseyin b. Veliyyüddin el-Amidî (1190/1776 da sağ), *Hâşiye alâ şerhi Risâleti'l-isti'âre*, 4811/2.
- Anonim, *Hâşiye alâ şerhi'l-Mutavvel*, 4149.¹⁵⁴
- Hasan Çelebi b. Muhammed Şah el-Fenârî (840-886/1436-1481), *Hâşiye alâ şerhi'l-Mutavvel*, 4871.¹⁵⁵
- Danagözzâde Hıdır b. Yûsuf b. Hıdır, *Hâşiye alâ Telhîsi'l-miftâh*, 1065/2.
- İsâmeddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Hâşiye alâ Telhîsi'l-miftâh*, 4788.
- Nizâmeddîn Osmân b. Abdullâh el-Hitâî (öl. 901/1495), *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, 4868.¹⁵⁶
- Hasan Çelebî b. Muhammed Şâh el-Fenârî (840-886/1436-1481), *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, 4873.¹⁵⁷
- es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Hâşiye ale'l-Mutavvel* 6724/2.¹⁵⁸
- Mîrzâcân Habibullah ed-Dihlevî eş-Şîrâzî (öl. 994/1586), *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, 2416.
- Ebû'l-Kâsım el-Leysî b. Ebû Bekir es-Semerkindî (öl. 888/1483 civarı), *Hâşiye ale'l-Mutavvel*, 4934.
- Şihâbu'd-dîn Abdullah b. Hüseyin el-Yezdî (öl. 1015/1606), *Hâşiye ale'l-Muhtasar*, 4893.¹⁵⁹
- Nizâmeddîn Osman b. Abdullâh el-Hitâî (öl. 901/1495), *Hâşiye ale'l-Muhtasar*, 4894/1.
- Şihâbu'd-dîn Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî (öl. 994/1585), *Hâşiye ale'l-Muhtasar*, 2402.
- Mîrzâcân Habibullah ed-Dihlevî eş-Şîrâzî (öl. 994/1586), *Hâşiyetu'l-hâşiye alâ şerhi Telhîsi'l-miftâh*, 1110/1.
- Yahyâ b. Sadeddîn et-Teftâzânî el-Herevî, *Hâşiyetü'l-hâşiye ale'l-Mutavvel*, 2411.
- Hüseyin b. Hasan el-Hüseynî el-Halhâlî (öl. 1014/1605), *Hâşiyetu'l-hâşiye ale'l-Muhtasar*, 4862/2.¹⁶⁰

5- ŞEVÂHİD, MUHTASAR VE TA'LİKLER

- Abdurrahim b. Ahmed el-Abbâsî (öl. 867-963/1462-1555), *Me'âhidü't-tansîs alâ şevâhidi't-Telhîs*, 2348.¹⁶¹
- Anonim, *Muhtasaru şerhi Ferâidi'l-fevâid li tahkîki'l-me'ânî ve'l-isti'âre*, 2400.
- Sa'deddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Muhtasaru'l-me'ânî*, 4884.¹⁶²
- Vahdî İbrâhîm b. Mustafâ (öl. 1126/1714), *Şevâhidü'l-Mutavvel*, 20977/2.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Tagyîru'l-Miftâh li's-Sekkakî*, 2403/1.
- Muhammed Şükrüzâde Zilevî, *Takrîrât ale'l-Mutavvel*, 2399.¹⁶³

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Anonim, *Takrîratu'l-İsti'âre*, 5158/2.
Şükürzâde Zilevî, *Takrîratu'l-Mutavval*, 2388.
Anonim, *Ta'lika alâ Hâşiyeti şerhi Telhîsi'l-miftâh*, 2423/2.
Abdullâh b. Hasan Kankırî, *Ta'lika alâ Hâşiyeti şerhi Telhîsi'l-miftâh*, 2366.
Yûsuf b. Husâm (934/1527'de sağ), *Ta'lika alâ şerhi'l-Mutavvel*, 4077/3.
Sa'deddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Ta'likâtu şerhi dibâceti şerhi't-Telhîs*, 4914/2.
Kafî-i Akhisârî Hasan b. Abd-Allâh (951-1025/1542-1615), *Usûlü'l-hikem*, 2131/1.
Nûreddîn Hamza b. Turgud Aydınî (öl. 979/1572), *el-Hevâdî' fî şerhi'l-Mesâlik. (Muhtasar ala telhisi'l-miftâh)*, 2355/1.
Ahmed b. Abdullâh Kırîmî (öl. 879/1474), *el-Muavvel (fî havaşi şerhi'l-mutavvel)*, 2352.
İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (873-945/ 1468-1538), *Mizanü'l-edeb fî lisânî'l-Arab*, 3661/1.
Abdurrahim b. Şâh Muhammed el-Kesî, *Muhtasar fî ta'rîfi'l-mu'ammâ*, 3111/7.
Ahmed b. Mehmed b. İshâk el-Kazâbâdî (öl. 1163/1749), *Netâ'icü'l-enzâr ve muhassalu ebkârî'l-efkâr*, 4900/6.¹⁶⁴
Ahmed b. Abdulfettah el-Mevlevî (öl. 1194/1780), *Ukûdü'd-dürer alâ şerhi dibâceti'l-Muhtasar*, 4914/1.

F- DİLBİLİM VE EDEBİYAT: Bu başlık altında yukarıda söz konusu edilen spesifik branşların dışında genel itibariyle dilbilimin kapsamına giren meselelerle şiir, hitabet vb. edebî türleri muhtevi yazmalardan Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde bulunanların listesi verilecektir.

- Bişr b. Ebû Hazım b. Avf el-Esedî, *Dîvân*, 2262/10.
Ebû Akîl Lebîd b. Rabîa el-Amîrî (öl. 41/661), *Dîvân*, 2262/1.
Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâ'î (öl. 188-228/803-842), *Dîvân*, 2021.
Ebû Tayyib Ahmed b. Hüseyin Elcağlı (öl. 354/965), *Dîvân*, 2088.
Ebû't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin el-Mütenebbî (303-354/915-965), *Dîvân*, 2086.
Eş-Şemmah b. Dîrâr el-Mâzinî (öl. 22/643), *Dîvân*, 2262/3.
İbn Mukbil Temim b. Übey, *Dîvân*, 2262/4.
Ebû Sa'îd Umeyr b. Şüeyem el-Katamî (öl. 130/747 civarı), *Dîvân*, 2262/2.
Ebû'l-Ebraş el-Esedî (öl. 25/600), *Dîvân*, 2262/5.
İmriu'l-Kays b. Hucr b. Haris el-Kindî (80-130/497-545), *Dîvân*, 2262/6.
Ka'b b. Zuheyr b. Ebû Sulma el-Mâzinî (öl. 26/646), *Dîvân*, 2262/7.
Ebû'l-Haris Gaylan b. Ukbe el-Madarî (77-117/696-735), *Dîvân*, 2262/9.
Abdurrahîm b. Ahmed el-Yemenî (öl. 450/1058 civarı), *Dîvân*, 2148.
Hakîm et-Ta'î (öl. 125/743), *Dîvân*, 2262/8.
Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *el-Advâ'l-behice fî ibrâzi dekâ'iki'l-münferice*, 605/1.
Anonim, *el-Kasâ'id*, 595/3.
Anonim, *el-Kasâ'id fî medhi'n-Nebî*, 1486/6.
Anonim, *el-Kasâ'id ma'a tercemetiha*, 641/1.
Haris b. Hillize el-Yeskûrî (öl. 570/1174), *el-Kasîdetu's-sâdisse mine'l-Muâlakati's-seb'*, 2121/6.
Zeyd b. Amr ez-Zübeyânî, *el-Kasîdetu'd-dâliyye*, 2121/8.
Muhammed Hanefî, *el-Kasîdetu'l-hâiyye*, 658.71.
Antera b. Şeddâd (öl. 600/1203), *el-Kasîdetu'l-hâ'iyye*, 2121/5.
Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû'l-Ceyş el-Endelüsî (öl. 549/1154), *el-Kasîdetu'l-Hazreciyye*, 23282/6.¹⁶⁵

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- Şerefeddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî (608-696/1212-1296), *el-Kasîdetu'l-hemziyye*, 639/1.
- İbnu'n-Nahvî Ebû'l-Fazl Yusuf b. Muhammed et-Tevzerî (433-518/1041-1119), *el-Kasîdetu'l-münferice*, 638/4.
- İmru'l-Kays b. Hacer b. Haris el-Kindî (80-130/497-545), *el-Kasîdetu'l-ûlâ mine'l-Muallâkati's-seb'*, 2121/1.
- Ebû Bekr b. Abdülkerîm el-Halebî (öl. 958/1551), *el-Kasîdetu'l-vitriyye fî mehdi eş-refî'l-beriyye*, 632/1.
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî (80-150/699-767), *el-Kasîdetu'n-Nu'mâniyye*, 641/4.¹⁶⁶
- Lebîd b. Rebî'a el-'Amîrî (öl. 661/1262), *el-Kasîdetu'r-râbia mine'l-Muallâkati's-seb'*, 2121/4.
- Tarafe b. Abd el-Bekrî (öl. 564/1168), *el-Kasîdetu's-sâniye mine'l-Muallâkati's-seb'*, 2121/2.
- Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Mâzinî (öl. 26/646), *el-Kasîdetu's-sâlise mine'l-Muallâkati's-seb'*, 2121/3.
- Amr b. Gülsüm et-Tağlebî, *el-Kasîdetu's-hâmise mine'l-Muallâkati's-seb'*, 2121/7.
- Mu'înuddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî (öl. 485/1092), *el-Kasîdetu't-Tantarâniyye*, 2097/3.
- Anonim, *el-Kasîdetu't-tâiyye*, 628/1.
- Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (446-516/1054-1122), *el-Makâmât*, 4672/2.¹⁶⁷
- Hâfizuddîn b. Tâceddîn İlyâs el-Madenî (öl. 1134/1721 civarı), *el-Makâlâtul-cevheriye alâ Makâmâtî'l-Harîriyye*, 2109.
- Anonim, *Envârü'l-'ukûl min eş'âri vasiyyi'r-Rasûl*, 2167.
- Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), *Eş'âr*, 2146/8.
- Fazlı Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Alî Medenî el-Hâşimî (1262/1845'de sağ), *eş-Şifâ limâ fi's-sudûri'l-harde ale'l-Kasîdetil-Bürde*, 560.
- Abdulganî b. İsmâil en-Nablûsî (1050-1143/1641-1731), *et-Tal'atu'l-bedriyye şerhu'l-Kasîdeti'l-Mudariyye*, 3244/5.¹⁶⁸
- Anonim, *Fezâilu Kasîdeti Banet Sû'at*, 578/6.
- Abdolvâhid b. Abdurrahîm et-Temimî, *Havâssu ebyâti Kasîdeti'l-Bürde*, 561/4.
- Abdüsselâm b. İdris el-Merâkişî, *Havâssu ebyâti Kasîdeti'l-Bürde*, 2814/2.
- Anonim, *İ'râb ve fezâilu Kasîdeti'l-Bürde*, 578/2.
- Anonim, *Kasâid*, 3703/4.
- Anonim, *Kasîde*, 644/1.
- Anonim, *Kasîde*, 3912/2.
- Muhyiddîn Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ el-Cilânî (471-561/1078-1166), *Kasîde*, 3786/3.
- Müeyyiddîn Ebû İsmâil el-Hüseyn el-İsbehanî (öl. 514/1120), *Kasîde*, 2121/10.
- Dâmâdzâde Ebû Bekir Edib b. Ahmed Çorumî (öl. 1203/1789), *Kasîde*, 2954/13.
- Anonim, *Kasîde fî medhi'n-Nebî*, 632/2.
- Anonim, *Kasîde-i Numaniyye Tercemesi*, 3829/2.
- Abdullâh Salâhî (1182/1768'de sağ), *Kasîde-i şâfiye tetimme-i Kâfiye*, 574/3.
- Ka'b b. Zuheyr b. Ebû Sulma el-Mâzinî (öl. 26/646), *Kasîdetu Bânet Suâd*, 2134/1.¹⁶⁹
- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Kasîdetu'l-munferice*, 659/6.
- Anonim, *el-Kasîdetu'n-nûniyye*, 626/3.
- Ebû İmran el-Endelûsî, *el-Kasîdetu'n-nûniyye*, 652/5.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Şerefeddîn Ebû'l-Kâsım Ömer b. el-Fâriz (577-632/1182-1235), *el-Kasîdetu'l-hamriyye*, 23289/7.
- Mezmmum b. Kays, *el-Kasîdetu'l-lâmiyye*, 2121/9.
- Anonim, *el-Kasîdetu'l-lâmiyye*, 632/3.
- Şerefeddîn Ebû Abd-Allâh Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî (608-696/1212-1296), *el-Kasîdetu'l-Mudariyye*, 5550/3.
- Nazım Vâni, *el-Kasîdetu'n-nûniyye*, 2945/10.
- Mu'înu'd-dîn Ebû Nasr Ahmed b. Abd er-Rezzâk et-Tantarânî (öl. 485/1092), *el-Kasîdetu't-Tantarâniyye*, 2945/9.
- İbn Ebî'l-Hadîd Abdülhâmid b. Hibetullah el-Medâinî (586-655/1190-1257), *en-Nazmu'l-fasîh*, 1913/3.
- Sa'deddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *en-Ni'amu's-sevâbig*, 2070.
- Şeyhülislâm Es'ad Mehmed (öl. 1166), *Kasîde fî medhi'n-Nebî*, 23289/9.
- Ebû Hanîfe Numân b. Sâbit el-Kûfî (80-150/699-767), *Kasîde meymûne*, 3764/2.
- Şerefeddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî (608-696/1212-1296), *Kasîdetu'l-bürde*, 624.¹⁷⁰
- Ebû'l-Feth Alî b. Muhammed el-Muhammed el-Bustî (360-401/971-1010), *Kasîdetu'l-bürde*, 34.
- Tâceddîn es-Sübkî, *Kasîdetu'l-ferec*, 23289/10.
- Şerefeddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî (608-696/1212-1296), *el-Kasîdetu'l-hemziyye*, 603/2.¹⁷¹
- Ebû Bekr Edib, *el-Kasîdetu'l-hemziyye fî'l-edeb*, 3753/4.
- Anonim, *el-Kasîdetu'l-Lâmiyye*, 3698/2.
- Şerefeddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî (608-696/1212-1296), *el-Kasîdetu'l-Mudariyye*, 1079/2.¹⁷²
- İbnu'n-Nahvî Ebû'l-Fazl Yusuf b. Muhammed et-Tevzerî (433-518/1041-1119), *el-Kasîdetu'l-munferice*, 580/1.¹⁷³
- Mu'înuddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantarânî (öl. 485/1092), *el-Kasîdetu't-Tantarâniyye*, 568/3.¹⁷⁴
- Anonim, *Katrü'l-gamâm fî medhi hayri'l-enâm*, 575/4.
- Bedî'uzzaman Ahmed b. el-Hüseyn el-Hemedânî (358-398/969-1008), *Makâmât*, 2248.
- Anonim, *Manzûme fî medhi'n-Nebî*, 3704/1.
- Anonim, *Manzûme fî vefati'n-Nebî*, 3813/3.
- Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî (849-911/1445-1505), *Nazmu'l-bedî' fî medhi's-Şefî'*, 805/2.
- Yahyâ b. Mansûr el-Hüsni, *Netâicü'l-efkâr şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 609.
- Abdulvâhid b. Abdurrahîm et-Temimî, *Risâle fî havâssı Kasîdeti'l-Bürde*, 590/2.
- Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbüri (öl. 468/1075), *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, 2076.
- Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, 1929.
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd*, 605/4.¹⁷⁵
- Mes'ûd el-Huseynî el-Katâvî, *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd*, 2103.
- Muhammed b. Ömer İskilibî, *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd*, 605/5.¹⁷⁶
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti Ebî Bekri'l-Edib*, 2945/14.
- Ebû'l-Halîl Ahmed b. Halîl b. İbrâhîm, *Şerhu Kasîdeti Muhammed Hanefî*, 658.
- Ahmed b. Mustafâ Lalî Saruhânî (öl. 971/1564), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 570/2.
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 520/6.¹⁷⁷
- Celâleddîn el-Ahavî Ahmed b. Muhammed el-Hucendî (719-803/1319-1400), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 519.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- Cemâleddîn Abdullâh b. Muhammed Nokrakâr (706-776/1306-1374), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 520/4.
- Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail ed-Dimaşkî (599-665/1203-1267), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 597.¹⁷⁸
- Fahreddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir Mar'âşî, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 598/1.
- Hayreddîn Hızır b. Mahmûd Ömer el-Atûfî Merzifonî (öl. 948/1541), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 618/1.
- Musânnifek Alâeddîn Alî b. Muhammed eş-Şâhrudî el-Bistâmî (803-875/1401-1470), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 516.¹⁷⁹
- Ömer b. Ahmed b. Mehmed Harputî, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 14480.
- Sa'd b. Abdullâh Ebû Bekir, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 629/1.
- Sa'adeddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî (712-793/1312-1390), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 3831/2.
- Zeyneddîn Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (838-905/1434-1499), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 598/4.¹⁸⁰
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti'l-Celcelûtiyye*, 551/2.
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti'l-Hamriyye*, 598/3.¹⁸¹
- Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî (1113-1175/1701-1762), *Şerhu Kasîdeti'l-Mudariyye*, 3244/8.
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, 618/5.¹⁸²
- Nimetullah, *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, 2075/3.
- Kösec Mehmed b. Nebî el-Hâmidî (915/1509'de sağ), *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*, 1705/2.
- Anonim, *Şerhu Kasîdeti't Taiyye*, 1933.
- Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdulmü'min el-Kaysî (557-619/1181-1222), *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 1928.
- Ebû's-Su'ûd b. Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Kenefanî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 2108.
- Şemseddîn Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (öl. 660/1261), *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, 15641/6.
- Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nahhâs (öl. 338/949), *Şerhu Muallakati's-seb'*, 1930.
- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî el-Hatîb et-Tebrîzî (421-502/1030-1109), *Şerhu Muallakati's-seb'*, 2043.
- Kâdî Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (öl. 926/1520), *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hazreciye*, 4675/1.
- Muhammed b. Ahmed el-Hasanî es-Sebtî (696-760/1290-1359), *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hazreciye*, 2236.
- Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abd el-Mu'min el-Kaysî eş-Şerîşî (557-619/1181-1222), *Şerhu'l-Makâmât*, 4621.
- Abdullâh Salâhî (1182/1768'de sağ), *Tahmîs ve Terceme-i Kasîde-i Şerîfe*, 574/1.
- Abdullâh Salâhî Uşşâkî Balıkesrî (öl. 1196/1781), *Tahmîs ve Terceme-i Kasîde-i Bürde*, 574/2.
- Şeyh Vefâ b. Ma'rûf el-Kerhî, *Tahmîsu'l-Kasîdeti's-Şafi'iyye*, 5539/2.
- Ebû'l-Vefâ, *Tahmîsü Münâcâtî'l-İmâmî's-Şafi'i*, 638/3.
- Anonim, *Telhîsu şerhi Kasîdeti Banet Suad*, 2110/1.
- Anonim, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, 618/4.
- Abdî, *Terceme-i Kasîde-i Bânet Su'âd*, 3218/5.
- Anonim, *Terceme-i Kasîdetu'l-Burde*, 578/5.¹⁸³

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Hâfiz Şemseddin Muhammed Şîrâzî (720-799/1320-1396), *Terceme-i Kasîde-i Bürde*, 572/1.
- Ebû Abdullâh Muhammed el-Kasabî, *Terceme-i Kasîde-i Bürde*, 578/7.
- İsmail, *Terceme-i Kasîde-i Bürde*, 662/5.
- Muhammed b. Muhammed el-Ömerî Sibt Mardinî, *Dîbâcetü 'z-zücâcâtî'l-billûriye Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye*, 3244/2.
- Nâsır b. Abdüsseyyid el-Mutarriizî (538-610/1143-1213), *el-Îzâh (fi Şerhi Makamati'l-Hariri)*, 1968.
- İbn Hacer el-Askalânî Şihâbüddin Ahmed b. Alî (773-852/1372-1449), *el-Munahu'l-Mekkiye şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*, 608.¹⁸⁴
- Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (849-911/1445-1505), *eş-Şihabü's-sâkub fi zemmi'l-Hâlil ve's-Sâhib*, 805/14.
- Ebû Yahyâ Zekerîyâ b. Muhammed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *Fethu müferrici'l-kereb*, 598/2.
- Zekerîyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (823-926/1420-1520), *Fethu Rabbi'l-beriyeye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-Hazreciyye*, 2117/2.¹⁸⁵
- Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî (öl. 666/1268'den sonra), *Kunûzu'l-berâ'a*, 2072.
- İbn Nubâte Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Fârikî (686-768/1287-1366), *Matla'u'l-fevâ'id ve mecme'u'l-ferâ'id*, 4928.
- Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, (851-923/1448-1517), *Meşâviku'l-envâri'l-mudîe*, 590/1.
- Eş-Şeyh es-Sabravî, *Munzume-i Sabravi*, 5158/5.
- Ebû Bekir el-Havarizmî, *Münşeât*, 2165.
- Muhammed b. el-Makdisî ed-Dâvûdî (öl. 980/1572), *Mürşidâtü'l-ahyâr*, 3607/2.
- Celâleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî (830-918/1427-1512), *Risâle fi'l-kalemîyye*, 848/7.
- Sarı Gürzâde Muhammed Efendî el-Halebî (öl. 990/1589), *Risâle fi'l-kalemîyye*, 848/8.
- Nüreddin Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî (öl. 1014/1605), *Risâle fi't-tâibiyye fi şerhi't-Tâiyye*, 520/2.
- Takî ez-Zevâhir es-Saffî el-Attâr, *Risâletü'l-âdâbi'l-manzûm*, 2360/1.
- Anonim, *Risâletü'l-kalemîyye*, 1052/5.
- Radıyyü'd-dîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî (877-971/1472-1563), *Sevâbiğ fi şerhi'n-Nevâbiğ*, 3111/2.
- Anonim, *Seyfû'l-harb*, 2134/6.
- Anonim, *Şerhu Nevâbiği'l-keîm*, 3286/20.
- Anonim, *Şerhu cevâbi mukâbeleti't-Tâiyye*, 520/3.
- Ahmed Rûmî, *Tezkiretu'l-ervâh*, 628/3.
- Celâleddin el-Ahavî Ahmed b. Muhammed el-Hucendî (719-803/1319-1400), *Tıbbü'l-habîbi'l-fâik alâ külli tabib*, 591.

G- SÖZLÜKLER: Bu başlık altında Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesindeki yazma eserler arasında yer alan tek yahut çok dilli Arapça sözlüklerin bir listesi sunulacaktır.

- Muslihu'ddin Mustafa b. Şemsuddin Karahisârî (öl. 968/1560), *Ahter-i Kebîr*, 6716.¹⁸⁶
- Muhammed Bedruddin b. Yahya el-Karâfî (öl. 939/1008), *Behcetü'n-nüfûs beyne's-Sihâh ve'l-Kâmûs*, 1871.
- Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî (öl. 1205/1791), *Dîbâcetü tekmeleti'l-Kâmûsi'l-muhîr*, 4551/4.

**ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR**

- Abdullâh b. Muhammed el-Hüseynî el-Magribî, *el-Ezded mimmâ fi'l-Kâmûs*, 4551/3.¹⁸⁷
- Mecduddîn Ebû't-Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît ve'l-Kâbûsü'l-Vasît*, 4556/4.¹⁸⁸
- Hüseyn Sabrî b. Hâfız Ömer Osmâncıkî, *el-Lugat*, 34895.¹⁸⁹
- Muhammed Salim Efendî, *el-Lugat*, 6718/2.
- Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (öl. 393/1003), *es-Sihâh fi'l-Luğa*, 8169.¹⁹⁰
- Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *Esâsü'l-Belâga*, 2333.¹⁹¹
- Abdullâh b. Muhammed el-Hüseynî el-Magribî, *Esmâu'l-Esed mimmâ fi'l-Kâmûs*, 4551/2.¹⁹²
- es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *et-Ta'rifât*, 5558/1.¹⁹³
- Salâhu'd-dîn Halîl b. Aybek es-Safedî (696-764/1296-1363), *Gavâmizu's-Sihâh*, 1905.
- Anonim, *Kitâbü'l-Lugat*, 1564/5.
- Anonim, *Lugat*, 2865/3.
- Anonim, *Lugat*, 1869.
- Anonim, *Lugat*, 1866.
- Anonim, *Lugat*, 1872.
- Anonim, *Lugat*, 1899.
- Anonim, *Lugat-ı İbtüdiye*, 4584/9.
- Feriştehoğlu Abdullatif b. Abdülaziz Tîrevî (öl. 797/1395), *Lugat-i Ferištehoğlu*, 4557/2.¹⁹⁴
- Anonim, *Lugat-i Mahmûdiye*, 1855.
- Anonim, *Lugatu Kelimâti Merâh ve İzzî*, 2865/2.
- Anonim, *Lugatu Müsellese*, 2189/3.
- Fevzî-i Üsküdarî b. Sadreddîn, *Manzûm Lugat*, 1904/1.
- Anonim, *Manzûme-i Lugat*, 4584/1.
- İbn Kalender Mehmed b. Hızır, *Manzûme-i Lugat-ı Kalender*, 4578.
- Râgıb el-İsfahânî Ebû'l-Kâsım el-Hüseynî b. Muhammed (öl. 502/1108), *Müfredatu elfâzi'l-Kur'an*, 4930/1.
- Anonim, *Müntehabü'l-lugat*, 1916/1.
- Anonim, *Müsellesât fi'l-luğa*, 2708/1.
- Abdülaziz b. Ahmed b. Said ed-Dirinî (612-694/1215-1295), *Müsellesât fi'l-luğa*, 2708/3.
- Nahif Süleymân b. Abd er-Rahmân İstânbûlî (öl. 1151/1738), *Râmûzu'l-luga*, 1922.
- Anonim, *Risâle fi'l-mekâdir*, 834/4.¹⁹⁵
- Ahmed b. Mustafâ, *Risâle fi beyâni ma'nâ kelimeti 'İşr*, 831/1.
- Anonim, *Risâle fi lugati't-tub*, 2930/3.
- Anonim, *Risâle fi'l-hudûd*, 3274/3.
- Anonim, *Risâle fi't-ta'rifât*, 1028/3.
- Anonim, *Şerh-i Lügat-i Ferištehoğlu*, 4586.
- Kara Yahya b. İsrâîl, *Şerh-i Lügat-i Ferištehoğlu*, 1923/1.
- Anonim, *Şerh-i Lugat-i Keskin*, 1911.
- Anonim, *Şerhu dibâceti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 4551/5.
- Abdurraûf b. Tâci'l-Arifin el-Munâvî (952-1031/1459-1622), *Şerhu hutbeti'l-Kâmûs*, 1874.
- Anonim, *Ta'rifatu'l-'ulûm*, 5102/3.

ABDURRAHMAN ÖZDEMİR

- Nâsireddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Kâdî el-Beyzâvî (öl. 692/1293), *Ta'rifâtü'l-'ulûm*, 2436/15.
- Mecdu'd-dîn Ebû't-Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415), *Tahbîrü'l-müveşşîn fi't-ta'bîr bi's-Sîn ve's-Şîn*, 4551/1.¹⁹⁶
- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (öl. 370/880), *Tehzîbu'l-luga*, 492.73.
- Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (öl. 866/1461), *Tercemânü's-sihâh*, 6715.
- Şemsî Ahmed Paşa İsfendiyarzâde (öl. 988/1580), *Cevâhîru'l-kelîmât*, 1900.¹⁹⁷
- Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Razî el-Kazvinî (329-395/941-1004), *el-Mücmel fi'l-luga*, 8167.
- Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sâleb el-Kûfî (200-291/816-904), *el-Fasih fi'l-luğa*, 1913/2.
- es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1340-1413), *Hâşiye alâ beyânî ta'rîfî'l-hamd ve's-şükr*, 3163/3.
- Anonim, *Kesfü'l-elfâz*, 1726/5.
- Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr el-Basrî (öl. 206/821), *Kitâbu'l-müselles*, 556/13.
- Anonim, *Kitâbu't-ta'rifât ve'l-fevâid ve'l-furûk*, 5558/2.
- İbn eş-Şâhidî Mahmûd, *Mahmûdiyye*, 1909/1.
- Anonim, *Mecmû'a muntehabe mine'l-kütübi'l-muhtelife*, 3176.
- Anonim, *Müfidü'l-müstefîdîn*, 1865/1.
- Anonim, *Risâle fi beyânî ta'rifâtü mukaddimeti'l-'ulûm*, 5049/5.
- Anonim, *Risâletü'l-mufredâti'l-ma'deniyye*, 2933/1.
- Anonim, *Subhatu's-sıbyân*, 1865/2.¹⁹⁸
- Anonim, *Şerhu esmâi's-Süryaniyye fi Kasîdeti'l-Celcelâtüyye ve Fevâidi's-süver*, 551/5.
- Kazasker, *Ucâle fi't-ta'rifât*, 2443/5.

¹ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi ile ilgili bilgiler için bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde Bulunan İslam Tarihi İle İlgili Yazmalar I", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss. 294 – 296; Ethem Erkoç, *Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi*, Çorum 2004, ss. 179 – 180.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, Çeviren: Ahmet Ateş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 57 vd.; Taşköprülüzâde Ahmed Efendî, *Mevzûâtü'l-ulûm (İlimler Ansiklopedisi)*, I-II, Sadeleşiren: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, I, 131 – 138; Saçaklızâde, *Tertîbu'l-'ulûm*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1988, ss. 122 – 123; Mehmet Talû, *Arab Dili ve Edebiyatı*, I – III (Tek cilt içinde), Kayseri 1986, II, 21 – 22.

³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2822/3, 2826/2, 2851/4, 5476/5, 5481/6, 5490/4, 5506/5, 14734/5, 20965/5, 20967/5.

⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2833/3, 2834/1, 5460/2, 20963/3, 23282/5.

⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5434/3.

⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 43, 2822/2, 5244/6, 5434/2, 5436/4, 5492/3.

⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2790/2, 2851/2.

⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2827/2, 2840/3, 5434/1, 8265/3.

⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 30, 2828/2, 2851/3, 5396/1, 5476/4, 5481/5, 5506/4, 6755/2, 14734/4, 20965/4, 20967/4, 23283/6.

¹⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5458/2, 5462/4, 5485/2.

¹¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2824/1, 2851/1, 5244/5, 5443/1, 5456, 6761/6, 6762/2, 8265/2, 12882.

¹² Mükerrer Nüsha Numaraları: 6760.

¹³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5469/2, 5476/3, 5481/4, 5490/2, 5506/3, 6455/3, 14734/3, 18777/2, 20965/3, 20966/3, 20967/3, 23283/5.

¹⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5492/2, 5505/2.

¹⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2714/7, 2856/4, 2872/2, 5475/4, 5496/1.

¹⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5438/2, 5453, 5487/2, 8265/1, 14727.

¹⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5475/3, 5492/1, 5505/1.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

- ¹⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2838/1, 5442, 5451/2,
¹⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5446, 6761/5, 23286/2
²⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5469/1, 5476/2, 5481/3, 5490/1, 5506/2, 14734/2, 18777/1,
20965/2, 20966/2, 20967/2, 23283/4.
²¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2818/2, 2856/5.
²² Mükerrer Nüsha Numaraları: 4882/2, 5394, 5438/1, 5452/1, 5462/2, 5465, 5467, 5479, 5479/1,
5481/1, 5501, 23286/1.
²³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5457.
²⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2418, 6763.
²⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5449, 5476/1, 5481/2, 5511, 6755/1, 6759, 8250, 14734/1,
20965/1, 20966/1, 20967/1, 23283/3
²⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5480.
²⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5503, 5496/2.
²⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2812, 2846.
²⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2855, 2863, 5390, 5441, 5450, 5462/1, 5497, 5502, 8263, 8264,
14555, 20968.
³⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4380, 4423/2, 4424, 4425/1, 4427, 4428, 8138, 14503.
³¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4667/1, 5437, 5488, 5493, 5494.
³² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2860/2, 5431, 5435, 5436/2, 5508.
³³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5455/2..
³⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2854, 5429, 8278.
³⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5433.
³⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2835.
³⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2849/1, 5444.
³⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 3286/23.
³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu 'l-ta'rifât*, Tahk. Abdu'l-mun'im el-
Hafnâ, Dâru'r-raşâd, Kahire, ty. s. 268; Fârâbî, *a.g.e.*, ss. 59 – 61; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, I, 139
– 171; Saçaklızâde, *a.g.e.*, 126 – 128; Talû, III, 5 – 6.
⁴⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2523/8, 2736/2, 2764/3, 2772/3, 5216/2, 5222/1, 5248/3, 5269/3,
5316/5, 5323/7, 5334/4, 5363, 5385/4, 13075/4.
⁴¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 534/2, 2764/4, 5250/2, 5260/3, 5264/1, 5289/3, 5323/3, 5334/3,
5345/3, 5354/6, 5378/1, 5384/4, 5385/5, 13013/2, 14722/1, 14723/3, 14724/4, 14731/2.
⁴² Mükerrer Nüsha Numaraları: 5378/2
⁴³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5317.
⁴⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2566/4, 5310/1.
⁴⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2566/2, 2682/1, 5222/2, 5332/2.
⁴⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5264/2, 5281/2, 5378/3, 6742, 6743/1.
⁴⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5216/1, 5250/1, 5289/2, 5290/2, 5323/2, 5327/3, 5334/2, 5342,
5345/2, 5354/2, 5384/3, 5385/3, 6746, 13013/1, 13040/2, 14722/2, 14723/2, 14724/3, 14731/1,
⁴⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2715.
⁴⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5213, 5272, 5337, 13041.
⁵⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2768/1, 2772/1, 5211/2, 5260/1, 5289/1, 5290/1, 5311, 5316/1,
5323/1, 5327/1, 5334/1, 5345/1, 5354/1, 5381/1, 5384/1, 5385/2, 6747, 6748, 8236/1, 13040,
13075/1-4, 14723/1, 14724/2.
⁵¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5306, 5308, 2726, 5215, 5331, 5351, 5389, 6737, 6738, 6739,
6798, 8237, 8238, 12843, 14719, 14730, 18771.
⁵² Mükerrer Nüsha Numaraları: 5285
⁵³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2671/1, 2671/2, 5240, 5301, 5360, 5365, 5370, 5376, 5430,
5440, 6749, 8232, 12886.
⁵⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2747, 5328.
⁵⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2703, 5307, 5314, 5321, 5335, 8235.
⁵⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2702, 5298, 5313/2.
⁵⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5364/4.
⁵⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2698/9.

- ⁵⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 6740.
⁶⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5220/1.
⁶¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2698/5, 2712/3, 2712/4.
⁶² Mükerrer Nüsha Numaraları: 5343.
⁶³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2663.
⁶⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5357.
⁶⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2716.
⁶⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5273.
⁶⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5142.
⁶⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5251, 5254.
⁶⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2576, 2759/3, 5146, 5218/1, 5243/1, 6754.
⁷⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5278.
⁷¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2606.
⁷² Mükerrer Nüsha Numaraları: 1472, 5137.
⁷³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2736/1, 2772/2, 5248/2, 5290/3, 5296, 5316/4, 5323/6, 5354/4, 5369/4, 5381/2, 5385/1, 13075/1-4.
⁷⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5312, 5326, 5338, 5344, 5361, 5371, 5382, 8234.
⁷⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2713/1, 2724, 2727, 5277, 5359, 5362, 5369/1, 8240
⁷⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5269/1, 5276/1, 5286, 5348, 5353, 5358, 5382.
⁷⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5316/3, 5325/5, 5354/5, 8236/2, 13075/2.
⁷⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2714/5, 2714/6.
⁷⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5369/2.
⁸⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2705/1.
⁸¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2700/1, 3286/5.
⁸² Mükerrer Nüsha Numaraları: 4674, 5262.
⁸³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2595, 5245, 5151, 5266, 20964.
⁸⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5143.
⁸⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2436/18, 2728/1, 5216/3, 5218/2, 5248/1, 5316/2, 5319/2, 5323/4, 5327/2, 5341/1, 5354/3, 5384/2, 5388/2, 5396/2, 14724/1, 20963/1.
⁸⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2658/1, 5263/1, 5545/1.
⁸⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2708/5, 3912/5.
⁸⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 3151/2, 5387, 5540, 5544, 5545/2, 5553.
⁸⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2632/2.
⁹⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2563, 2564, 2565.
⁹¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2598.
⁹² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2628.
⁹³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5341/3.
⁹⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2658/2, 5222/3, 5244/3, 5265/1, 5275/1.
⁹⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2750, 2845/1, 5270/1, 5270/3, 5533.
⁹⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2674, 2711.
⁹⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 27, 2759/1, 2764/1.
⁹⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2709.
⁹⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2746.
¹⁰⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5275/3
¹⁰¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2295/3, 2295/4.
¹⁰² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2577.
¹⁰³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5261, 5281/1, 6743/2.
¹⁰⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2683/2, 2757/2.
¹⁰⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2752.
¹⁰⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2676.
¹⁰⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2691, 2723.
¹⁰⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5241, 5274.
¹⁰⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5244/2, 5324, 6750, 6751.
¹¹⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 5336.
¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, I, 130; Saçaklızâde, *a.g.e.*, 119 – 121.
¹¹² Mükerrer Nüsha Numaraları: 556/12, 2443/2, 2697/3, 3286/3, 4878/1, 4883/2, 4895/2, 4899/1, 4916/1, 5056/2.

ÇORUM HASAN PAŞA İL HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE BELÂGATINA DAİR YAZMALAR

- ¹¹³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2394/3, 2440/1.
¹¹⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 126/4, 2410/2, 2424/4, 2697/1, 4916/5,
¹¹⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2424/2, 2434/2, 4916/3.
¹¹⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 149/2.
¹¹⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 12, 2440/2, 4867/1.
¹¹⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2410/4, 2424/3, 2434/4, 2697/2, 3283/2, 4878/2, 4895/1,
4899/3, 4916/2, 14517/1, 21471/5.
¹¹⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4878/3, 4887/1, 4895/4, 4902, 4904.
¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fârâbî, *a.g.e.*, ss. 62 – 63; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, I, 181 – 185;
Saçaklızâde, *a.g.e.*, 128.
¹²¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2097/4, 2117/4, 2200/1, 2260/1, 4520/3, 4675/3, 4741/2,
4757/2, 4781/1, 23282/4.
¹²² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2176/1, 2176/6, 4747/1.
¹²³ Didaktik manzumeler içinde sadece Arap dili ve belagatına ilişkin olanlara yer verdik.
¹²⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2117/3.
¹²⁵ Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâdîha*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ty., s.
8; M. A. Yektâ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, Gökkuşbucağı, İstanbul 2004, s. 33. Ayrıntılı
bilgi için bkz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, I, 171 – 181; Saçaklızâde, *a.g.e.*,
153 – 154.
¹²⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1545/2, 2417, 2355/3, 3912/17, 4938/4, 6864/2.
¹²⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2432/1, 3286/1.
¹²⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2355/2, 2429/3, 4874/2.
¹²⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 13, 4793, 4796, 4804.
¹³⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2153/2.
¹³¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 08, 21, 1726/7, 2425/4, 2515/4, 2430/3, 2743/9, 2820/7, 4065/4,
4422/2, 4877/3, 4910/2, 4917/2.
¹³² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2396, 3171, 5523.
¹³³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2387, 2432/2, 4321/4, 4863, 4875, 4919/2, 4921, 4940, 4943/1,
4944, 4945, 14735.
¹³⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2432/3, 4439/3.
¹³⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1969
¹³⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2694/2.
¹³⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4900/8, 4920/2.
¹³⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4883/3.
¹³⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4065/3.
¹⁴⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2410/6, 2425/1, 2427/1.
¹⁴¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1932, 2057.
¹⁴² Mükerrer Nüsha Numaraları: 4808.
¹⁴³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2364, 4807, 4809, 4872, 4910, 6121, 6865, 20976, 34891.
¹⁴⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 53
¹⁴⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4911/3, 4920/1.
¹⁴⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2410/5, 2436/2, 2820/8, 3279/3, 4889/4, 4891/2, 4898/1,
4900/7.
¹⁴⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2332, 5527.
¹⁴⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2412/1, 2415, 4860/2, 4914/3, 4927, 5557/1, 6731/2.
¹⁴⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4855,
¹⁵⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2420.
¹⁵¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2439.
¹⁵² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2397, 2426, 2430/1, 2436/3, 2494/1, 4876/1, 4877/4, 4887/2,
4891/1, 4900/1, 13102/1, 13102/3.
¹⁵³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4911/1.
¹⁵⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4880
¹⁵⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4805 (a).
¹⁵⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2401, 4936/2,

- ¹⁵⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2395, 2423/1, 4805, 4897.
¹⁵⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 20, 2393, 4924, 4946, 6723.
¹⁵⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2412/2, 4894/2.
¹⁶⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4104.
¹⁶¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2408.
¹⁶² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2361, 4631, 4884, 4888, 4905, 4906, 4925, 20975, 34893.
¹⁶³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4873(a)
¹⁶⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2425/2, 3244/7, 4811/1, 4889/5, 4917/1, 5158/1.
¹⁶⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2097/5, 2098/2, 2117/1, 2176/4, 4675/2, 4747/3, 4757/1.
¹⁶⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 561/3; 3753/5.
¹⁶⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1937, 4661, 4662, 4743, 8172.
¹⁶⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 578/3
¹⁶⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 605/3.
¹⁷⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 546/1, 603/1, 613/1, 626/2, 666/5, 3831/1, 13289/6, 23291/2.
¹⁷¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 575/1, 2945/11.
¹⁷² Mükerrer Nüsha Numaraları: 546/2.
¹⁷³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 546/7, 586/1, 1705/3, 2945/12, 3224/1.
¹⁷⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 546/4, 2945/7, 23289/3, 23289/5.
¹⁷⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2134/3.
¹⁷⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2264.
¹⁷⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 544, 570/1, 577, 588, 605/2, 3836.
¹⁷⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 618/2, 635/1.
¹⁷⁹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 587.
¹⁸⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 572/2, 573, 635/1, 2110/2.
¹⁸¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 640/1, 2945/8, 3244/3
¹⁸² Mükerrer Nüsha Numaraları: 2075/1, 2075/2, 2110/4, 2945/5, 2945/6, 3696/3
¹⁸³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 546/5.
¹⁸⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 3913, 4657.
¹⁸⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2098/1, 4747/4.
¹⁸⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 6717
¹⁸⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4556/3.
¹⁸⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1841, 4551/6, 4558.
¹⁸⁹ 23-25 Kasım 2007 tarihlerinde yapılan “Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu” kapsamında tebliğ olarak sunulmuş olup, hâlen tarafımızca üzerinde bir kitap çalışması yürütülmektedir.
¹⁹⁰ Mükerrer Nüsha Numaraları: 8186.
¹⁹¹ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4908.
¹⁹² Mükerrer Nüsha Numaraları: 4556/2
¹⁹³ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2820/9, 5534, 5535, 5549, 5552, 5554, 5561, 12887, 20973.
¹⁹⁴ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1882, 4583.
¹⁹⁵ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1031/5.
¹⁹⁶ Mükerrer Nüsha Numaraları: 4556/1.
¹⁹⁷ Mükerrer Nüsha Numaraları: 1878/1
¹⁹⁸ Mükerrer Nüsha Numaraları: 2878/2(a), 4557/1, 6755.

ES-SEMEV'EL B. ÂDİYÂ'NIN VEFA YA DAİR
LÂMİYE KASİDESİ

Dursun HAZER*

Özet: es-Semev'el b. Âdiyâ İslâm öncesi Arap toplumunda yaşamıştır. Ünlü Arap şairi İmru'u'l-Kays'ın çağdaşıdır. Arap Edebiyatında “vefa kasidesi” ile meşhur olmuştur. Bu çalışmada onun vefa kasidesi, bu kasidenin tarihi arka planı, nazım ve dil yapısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: es-Semev'el b. Âdiyâ, Cahiliye, vefa kasidesi, İmru'u'l-Kays.

AL-SAMAW'AL B. ADIYA'S EULOGY RELATING TO
ON LOYALTY

Summary: al-Samaw'al b. Adiya lived in Arabic community before İslamic era. He is contemporary with famous Arabic poet İmru'u'l-Qays. Al-Samaw'al has been well known by loyalty eulogy in Arabic literature. This article focuses on its historical background, poetry and linguistic structure.

Key words: Jahiliyya, al-Samaw'al b. Adiya, loyalty eulogy, İmru'u'l-Qays.

* Yard.Doç.Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. (el-mek: dhazer@gazi.edu.tr)

Bu çalışmada Cahilî Arap toplumunda yaşamış ve bu toplu-
mun dili ile şiirler nazmetmiş olan es-Semev'el b. Âdiyâ el-
Yehudî¹'nin adıyla özdeşleşmiş olan vefa şiiri tahlil edilecektir. Söz
konusu şiir bir kaside bütünlüğü içinde tercüme edildikten sonra, şai-
rin kimliği, bu kasideyi ortaya çıkaran ortam, içinde temsil edilen
anımlar, nazım yapısı, dili ve üslûbu açısından ele alınacaktır. Bu
bağlamda es-Semev'el'in Arap şiirine ve kültürüne katkıları ile bu
kültürden aldıkları gösterilmeye çalışılacaktır.

I- Vefa Şiiri:

- | | | |
|---|--|--|
| 1 | Kişinin onuru alçaklıkla kir-
lenmediği zaman, giydiği her
elbise güzeldir. | إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يُدْنَسْ مِنَ اللَّوْمِ عَرَضُهُ
فَكُلُّ رِدَاءٍ يَرْتَدِيهِ جَمِيلٌ |
| 2 | Şayet o kendini haksızlık ve
zulme sabretmeye zorlamazsa,
güzel övgüye çıkar yol yoktur. | وَإِنْ هُوَ لَمْ يَحْمِلْ عَلَى النَّفْسِ ضَمِيمَهَا
فَلَيْسَ إِلَى حُسْنِ الثَّنَاءِ سَبِيلٌ |
| 3 | Bizi sayımızın azlığıyla kınıyor
(o kadın) ona dedim ki, asiller
azdır. | تُعِينُنَا أَنَا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا
فَقُلْتُ لَهَا إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلٌ |
| 4 | Hasletleri bizim gibi olan kişi
az değildir, (Biz) yücelere çıkan
gençler ve yaşlılarız. | وَمَا قَلَّ لِمَنْ كَانَتْ بَقَايَاهُ مِنَّا
شَبَابٌ تَسَامَى لِلْعُلَى وَكُھُولٌ |
| 5 | Zararı yok biz az olalım yeter ki
komşumuz aziz olsun, komşu
zelil olduktan sonra sayının ne
önemi var! | وَمَا ضَرَرْنَا أَنَا قَلِيلٌ وَجَارٌ نَا
عَزِيزٌ وَجَارُ الْأَكْثَرِينَ ذَلِيلٌ |
| 6 | Bizim, himaye ettiğimizin ko-
nuk olduğu bir dağımız (kale-
miz) vardır, erişilmezdir, yüce-
liğinden bitkin halde bakışı geri
döndürür. | لَنَا جَبَلٌ يَحْتَتُهُ مَنْ نُجِيرُهُ
مَنْعٌ يَرُدُّ الطَّرْفَ وَهُوَ كَلْبِلٌ |
| 7 | Toprağın altına kök saldı, onu
yüceltti, yıldıza kadar, uzun
süre ulaşamayacak olan bir
baş. | رَسَاءٌ صَلُّهُ تَحْتِ الثَّرَى وَسَمَا بِهِ
إِلَى النَّجْمِ فَرَعٌ لَا يُنَالُ طَوِيلٌ |
| 8 | O, şanı yayılan Semev'el'in
kalesidir, onu (elde etmek) iste-
yene zor gelir ve uzar. | هُوَ الْأَبْلَقُ الْفَرْدُ الَّذِي شَاعَ ذِكْرُهُ
يَعِزُّ عَلَى مَنْ رَامَهُ وَيَطْوُلُ |

- 9 Biz öldürmeyi ar görmeyen bir kavimiz, Amir ve Selûl² onu ar görürken. وَإِنَّا لَقَوْمٌ لَا نَرَى الْقَتْلَ سَبًّا
إِذَا مَا رَأَتْهُ عَامِرٌ وَسَلُولُ
- 10 Ölüm sevgisi ecelleri bize yaklaştırır, onların ecelleri ise ölümlü sevmeyenler, ömürleri uzar. يُمَرُّ بِ حُبِّ الْمَوْتِ آجَالَنَا لَنَا
وَتَكَرَّهُهُ آجَالُهُمْ فَتَطُولُ
- 11 Bizden hiçbir reis yatağında ölmedi, bizden öldürülenin öldüğü yerde kanı kalmadı. وَمَا مَاتَ مِنَّا سَيِّئٌ دُ حَتَفَ أَنفِيهِ
وَلَا طُلَّ مِنَّا حَيْثُ كَانَ قَتِيلٌ
- 12 Kılıçların yüzleri üzerinde canlarımız akar, kılıçların yüzleri dışında akmaz. تَسِيلُ عَلَى حَدِّ الطُّبَاتِ نَفْسُنَا
وَلَيْسَتْ عَلَى غَيْرِ الطُّبَاتِ تَسِيلُ
- 13 Duru olduk bulanmadık, aslımızı (nikâhımızı) saflaştırdı, yükümüzü asilleştiren kadınlar ve erkekler. صَفَّوْنَا فَلَمْ نَكْدُرْ وَأَخْلَصَ سِرَّنَا
إِنَاثٌ أَطَابَتْ حَمَلَنَا وَفُحُولُ
- 14 Hayırlı çıkışa doğru yükseldik ve bizi yerleştirdi, bir vakte kadar hayırlı karınlara iniş.³ عَلَّوْنَا إِلَى خَيْرِ الظُّهُورِ وَ حَطَّنَا
لِوَقْتِ إِلَى خَيْرِ البُطُونِ نَزُولُ
- 15 Yağmur bulutu gibiyiz, kaynağımızda, ne işe yaramazlık vardır ne de içimizde cimri sayılan biri. فَنَحْنُ كَمَاءِ المُرْنِ مَا فِي نِصَابِنَا
كَهَامٌ وَلَا فِينَا يُعَدُّ بَخِيلُ
- 16 İstersek insanların sözlerini kınarız Biz söylediğimiz zaman sözü kına(ya)mazlar. وَنُنَكِّرُ إِنْ شِئْنَا عَلَى النَّاسِ قَوْلَهُمْ
وَلَا يُنَكِّرُونَ القَوْلَ حِينَ نَقُولُ
- 17 Bizden bir reis makamını boşaltsa başka bir reis geçer, asillerin söylediğini söyleyen, yaptığını yapan. إِذَا سَيِّئٌ مِنَّا خَلَا قَامَ سَيِّئٌ
قَوُّو لَّ لِمَا قَالَ الكِرَامُ فَعُولُ
- 18 Söndüğü vaki değildir ateşimizin, gece bir misafir kapıyı çalmadıkça Konuklar içinde bizi yeren bir konuk olmadı. وَمَا أُخِمِدَتْ نَارٌ لَنَا دُونَ طَارِقِ
وَلَا ذَ مِنَّا فِي النَّازِلِينَ نَزِيلُ
- 19 Düşmanımız içindeki savaş günlerimiz meşhurdur, o günlerin alınında bilinen beyazlığı, toynağında beyaz halhali vardır. وَأَيَّامُنَا مَشْهُورَةٌ فِي عَدُونَا
لَهَا غُرْرٌ مَعْلُومَةٌ وَحُجُولُ
- 20 Kılıçlarımız doğu ve batının her yerindedir, Onlarda zırhlı sa- وَأَسِيْفَانَا فِي كُلِّ شَرْقٍ وَمَغْرِبِ

- vaşçılarının vuruşmasından arta kalan çentikler vardır.
- 21 Kılıçlarımız kınlarından sıyrılıp tekrar konulmamaya alışıktır, soysuz kabilenin kanını dökmeden.
- 22 Eğer bizim hakkımızda bilgisizsen (ey kadın) insanlara bizi ve onları sor, bilen biri ile cahil eşit değildir.
- 23 Benû er-Reyyân⁵ kavmi için bir eksendir. Çevresinde (değirmen) taşlarının dönüp durduğu.
- بِهَا مِنْ قِرَاعِ الدَّارِعِينَ فُلُولُ
مُعَوَّدَةٌ أَلَّا تُسَلَّ نِصَالُهَا
فَتَعَمَدٌ حَتَّى يُسْتَبَاحَ قَبِيلُ
سَلِي إِنْ جَهَلَتِ النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمْ
فَلَيْسَ سِوَاءَ عَالِمٍ وَجَاهِلٍ
فَإِنَّ بَنِي الرِّيَّانِ قَطَبٌ لِقَوْمِهِمْ
تَدُورُ رَحَاهُمْ حَوْلَهُمْ وَتَجُولُ

II- Vefa Şiirini Çıkaran Ortam:

Yukarıda metni ve tercümesi verilen vefa şiirinin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu şiiri ortaya çıkararak unsurlar üzerinde durulacaktır. Sembolik bir dil içeren şiirin tarihi arka planı serdedildikten sonra muhteva ve sanat yapısı tahlil edilecektir.

a- Semev'el'in Nesebi:

Semev'el'in adı ve nesep silsilesi hakkında kaynaklarda bir birlik yoktur. İbn Selâm (ö. 232/846)'ın eserinde ve ileride zikredeceğim el-A'shâ (ö. 7/628)'nın şiirinde adı es-Semev'el b. 'Adiyâ şeklinde zikredilmiştir.⁶ Yakut el-Hamevi (ö. 626/1229) adını es-Semev'el b. 'Adiyâ el-Yehudî olarak vermiştir.⁷ es-Semev'el, divanında geçen bir şiirinde babası olarak zikretmemekle birlikte, "Âdiya benim için sağlam bir kale inşa etti", "Âdiyâ, yaptığım kaleyi yıkma diye vasiyet etti" diyerek Âdiyâ adını zikretmiştir.⁸ Ancak bu kişi babası mıdır yoksa dedesi midir belli değildir. el-İsfehânî (ö. 356/967) adını es-Semev'el b. Urayd b. Âdiyâ b. Hiyâ olarak nakletmiş ancak Urayd'ın nesep silsilesine dahil edildiğini ve onun dedesi Âdiyâ'ya nispet edildiğini de belirtmiştir.⁹ Fuad Sezgin, adını es-Semev'el b. Hiye b. Âdiyâ, es-Semev'el b. Âdiyâ b. Hiye, es-Semev'el b. Garîz ('Urayd, Garîz, 'Arîz şeklinde okumalar mevcuttur) olarak vermiş, Garîz isminin Garîz el-Yehûdî ile karışmış olacağını belirtmiştir.¹⁰

es-Se'âlibî (ö. 429/1038), es-Semev'el b. Garîz b. Âdiyyâ el-Evs şeklinde vermiş ve Yesrib Yahudilerine nispet etmiştir.¹¹ İbn

Dureyd (ö. 321/933) ve İbn Hazm el-Endelusî (ö. 456/1064) es-Semev'el'in nesebini Gassânîlere dayandırmıştır: Semev'el b. Hiyyâ b. 'Âdiyâ b. Rifa'a b. el-Hâris b. Sa'lebe b. Ka'b¹² b. Amr Muzeykiya¹³. Her iki âlim bu nesep silsilesini verdikten sonra onun Yahudi olduğunu belirtmişlerdir. İbn Dureyd Semev'el adının kökeninin İbranice İşmevil olduğunu da belirtmiştir.¹⁴ el-İsfehânî, es-Semev'el b. Urayd b. Âdiya b. Habâ (Haya) şeklinde ad ve nesebini zikretmiş; Dârim b. İkal'dan, Âdiya b. Rifa'a b. Sa'lebe b. Ka'b b. Amr b. Muzeykiya b. Âmir Mâu's-semâ şeklinde aktarılan nesep zincirini makul bulmamış ve görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Bu, bana göre muhaldir. Çünkü A'sâ, Şureyh b. es-Semev'el'in hayatına ve İslâm'a tanık oldu. Amr b. Muzeykiyâ ise eskidir. Semev'el ile onun arasında üç atanın olması muhaldir, hatta on bile olmaz, daha fazladır."¹⁵ el-İsfehânî, Semev'el'in annesinin Gassânî soyundan olduğu rivayetini aktarmıştır.¹⁶ Kanaatimce onun yukarıda zikredilen Gassânî soyuna bağlanması, annesi hakkında zikredilen bu rivayete dayanmaktadır. el-İsfehânî eserinin başka bir yerinde naklettiği rivayetinde kardeşi olarak gösterilen Gariz el-Yehûdi (Sa'ye b. Ureyd)'nin, el-Kâhin b. Harun b. İmran'ın soyuna dayandığını aktarmıştır.¹⁷

es-Semev'el b. Âdiya M. VI. Asrın ikinci yarısında¹⁸ tahmini olarak M. 560 yılında vefat etmiştir.¹⁹

es-Semev'el'in nesebi hakkında bu farklı rivayetlerin yanında onun hayatı, eşi, çocukları hakkında detaylı bilgiler verilmemiştir. Cevad Ali eserinde Şureyh, Hût ve Munzir adlı üç çocuğu olduğu rivayetini aktarmıştır.²⁰ Esir alınıp öldürülen çocuğunun adı kaynakların hiçbirinde geçmemektedir. İbn Hazm eserinde çocuklarından Şureyh b. es-Semev'el'in adını anmıştır.²¹ Şureyh b. Hısn b. İmrân b. es-Semev'el b. Hayâ b. Âdiyâ, büyük ihtimalle ileride şiirini aktaracağımız el-A'sâ'yı tutsaklıktan kurtaran kişidir.²² Ancak bu silsileye göre onun oğlu değil torunu olduğu anlaşılmaktadır.

Şair el-A'sâ (ö. 7/628) Kelb kabilesinden hicvettiği bir adam tarafından yakalanıp esir alınmıştı. O sıralarda bu zata Şureyh b. es-Semev'el misafir olarak gelince el-A'sâ, ev sahibinin haberi olmadan Semav'el'in oğlundan kendisini kurtarması için şu şiiriyle himaye istedi:

Şureyh, beni bırakma, tutunduktan sonra
Tırnaklarım kayıştan sonra bugün
iplerine.
Balkâ'dan Aden'e kadar yürüdüm,
Acem'de seyahatim ve gezintim

شُرَيْحُ لَا تُسَلِّمْنِي بَعْدَ مَا عَارَقْتِ
حِبَالَكَ الْيَوْمَ بَعْدَ الْقِدِّ أَظْفَارِي
قَدْ سِرْتُ مَا بَيْنَ بِلْقَاءِ إِلَى عَدْنِ

uzadı.

Ahdine en vefalıydı, en mani olandı
Komşuya eziyete, inkâr edilmeyen
cömertlikle baban.

Sağanak gibi ondan yağmasını iste-
diklerinde sağanağı bol oldu
Zimmet anında ise aslan yürekli,
zorba.

Semev'el gibi ol, zira Humâm²³ ken-
disini kuşatınca

Gecenin karanlığı gibi muhteşem
ordu içinde.

İki hususta ona adil davranmayınca,
ona dedi ki:

Dilediğini söyle, ben duyuyorum ey
Hâris!

Dedi ki sen dostu yitirme ile ihanet
arasında duruyorsun,
(Dilediğini) Seç, bu iki şeyde seçenin
şansı yoktur.

Uzun olmayan bir süre tereddüt etti,
sonra da dedi ki:

Esirini öldür, ben komşuma (gelen
eziyete) engel olurum.

Eğer onu öldürürsen benim neslimi
devam ettirecektir,

Kerîm olan Rab ve namuslu güzel
kadınlar.

O kadınların hiçbirinin namusu
nezdimizde zayı ve heder olmaz

Namusumuz onlara emanet edildi-
ğinde onu korurlar.

Emanetler sebebiyle lanet edilmeme-
si için zırhlarını seçti, Bu konuda
ahdini çiğneyip ihanet etmedi.

وَطَالَ فِي الْعُجْمِ تِرْحَالِي وَتَسْيَارِي

فَكَانَ أَوْفَاهِمَ وَعَهْدًا وَأَمْنَعَهُم

جَارًا أَبُوكَ يَعْرِفُ غَيْرَ انْكَارِ

كَالغَيْثِ مَا اسْتَمَطَرُوهُ جَادَ وَإِلَيْهِ

وَعِنْدَ ذِمَّتِهِ الْمُسْتَأْسِدُ الضَّارِي

كُنْ كَالسَّمَوَالِ إِذَا طَافَ الْهُمَامُ بِهِ

فِي جَحْفَلٍ كَسَوَادِ اللَّيْلِ جَرَّارِ

إِذَا سَامَهُ خُطَّتْ يَ خَسْفٍ فَقَالَ لَهُ

قُلْ مَا تَشَاءُ فَإِنِّي سَامِعٌ حَارِ

فَقَالَ تُكَلِّ وَغَدْرٌ أَنْتَ بَيْنَهُمَا

فَاخْتَرْ وَمَا فِيهِمَا حَظٌّ لِمُخْتَارِ

فَشَكَكَ غَيْرَ طَوِيلٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ

أُقْتَلْ أُسِيرَكَ إِنِّي مَانِعٌ جَارِي

وَسَوْفَ يُعْقِبُنَّ يَهْ إِنْ ظَفِرْتَ بِهِ

رَبِّ كَرِيمٍ وَبَيْضُ ذَاتِ أَطْهَارِ

لَا سِرُّهُنَّ لَدَيْنَا ضَائِعٌ هَدْرًا

وَحَافِظَاتٌ إِذَا اسْتُ وَعِنَ أُسْرَارِي

فَلِخْتَارَ أَدْرَاعُهُ كِي لَا يُسَبَّ بِهَا

وَلَمْ يَكُنْ عَهْدُهُ فِيهَا بِخْتَارِ

es-Semev'el'in Sa'ye b. Garîz adlı şair bir torunu daha vardı. Bu zat müslüman olmuştur. Rivayete göre Hz. Muaviye haccı esnasında Mescid-i Haram'da bu zatla karşılaşmış, huzuruna çağırdığı zaman onunla Hz. Ali'nin evlatlarından hilafeti gasp ettiği yönünde tartışmıştır. Hz. Muaviye'nin hilafetinin son döneminde vefat etmiştir.²⁶

Kaynaklarda Sa'ye b. Urayd b. Âdiya adıyla es-Semev'el'in kardeşi olduğu belirtilen bir şairin adı geçmektedir. *el-Esme'iyât*'ta Sa'ye b. Urayd el-Yehudî adıyla şiiri zikredilmiştir.²⁷ el-İsfehânî, Sa'ye'nin es-Semev'el'in kardeşi olduğunu, Evs ve Hazrec Kabilelerinden insanların Teyma'da kendisini sık sık ziyaret edip ona konuk olduklarını zikretmiştir.²⁸ Fuad Sezgin ise bu şairin es-Semev'el'in kardeşi veya onun soyundan gelen biri olma ihtimalini aktarmıştır.²⁹

Aktardığım bu zatların dışında Gariz el-Yehûdî adlı bir şairin daha adı geçmektedir. el-İsfehânî eserin bir yerinde bu zatın es-Semev'el b. Yahudî olduğunu, başka bir yerinde el-Kâhin b. Harun b. İmran'ın soyundan gelen bir zat olduğunu belirtmiştir.³⁰ Elimizde bulunan divanlarda şiir es-Semev'el'e nispet edilmiştir. Garîz el-Yehudi'nin şiirini Hz. Ayşe bir gün evde kendi kendine okurken:

Zayıfını yükselt, zayıflığı seni şa-
şırtmasın,
Bir gün ona iyi akibetler erişir de
gelişir
Sana karşılığını verir veya seni över,
kim ki, Yaptığın şeyle seni överse,
karşılığını vermiştir.

إِرْفَعْ ضَعِيفَكَ لَا يُجْزِيكَ ضَعْفُهُ
يَوْمًا فَتُدْرِكَهُ الْعَوَاقِبُ قَدْ نَمَّا
يَجْزِيكَ أَوْ يُثْنِي عَلَيْكَ وَإِنَّ مَنْ
أَثْنَى عَلَيْكَ بِمَا فَعَلْتَ فَقَدْ جَزَى

Bu esnada Hz. Peygamber içeri girmiş, şiiri duyunca, “Bana bu Yahudinin şiirini bir daha oku, Cibril Rabbimden bana bir mesaj ile geldi: Hangi adam kardeşine bir iyilik yapar da o da ona verecek bir karşılık bulamazsa ve sadece övgü ve duada bulursa ona yeter dedi”³² demiştir.

Yukarıya aktardığım bu rivayetlerden anlaşıldığına göre es-Semev'el'in soyundan gelen önemli şahıslar birbirleriyle karıştırılmış ve birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Tüm bu karışıklığa rağmen es-Semev'el'in, nazmettiği şiirinin ve diğer Yahudi şairlerin şiirlerinin inkârının mümkün olmadığı görülmektedir. Zira önemli kaynakların çoğunda Yahudi şairlerinden bahsedilmiş onların şiirlerinden örnekler verilmiştir.

b- Kale:

Yahudiler geçmişte yaşadıkları acı tecrübelerden olsa gerek etrafi kalelerle çevrili yerlerde yaşamışlardır. Medine'nin kuzeyinde yaşayan Yahudilerin utum denilen kale evlerde ve hisar içinde yaşadıkları bilinmektedir.³³

Teyma³⁴, da bulunan ve el-Eblak veya el-Eblaku'l-Ferd³⁵ adı verilen kale es-Semev'el'in adı ile birlikte neredeyse tüm kaynaklarda anılmıştır.³⁶ el-A'şâ, Şureyh'e nazmettiği şiirinde şöyle demiştir:

Teyma'da el-Eblaku'l-ferd evidir. O, erişilemez bir kale, ihanet etmeyen bir komşu.

بِالْبَلْقِ الْفَرْدِ مِنْ تَيْمَاءَ مَنَزِلُهُ
حِصْنٌ حَصِينٌ وَجَارٌ غَيْرُ غَدَارٍ

es-Semev'el bir şiirinde bu kaleyi dedesi veya babası Âdiya'nın yaptığıını belirtmiştir:

Âdiyâ benim için sağlam bir kale inşa etti, Ve her istediğimde suyunu alacağım bir pınarı.

بَنَى لِي عَادِيَا حَصْنًا حَصِينًا
وَعَيْنًا كَلِمَا شِئْتُ اسْتَقِيْتُ

el-Eblak sağlam bir kale olup yapısındaki siyah beyaz malzemedan dolayı "el-eblak" adı verilmiştir. el-Cezire kraliçesi ez-Zebba bu kaleyi ve Dumetu'l-Cendel'de bulunan Mârid kalesini almak istemiş, ancak muktedir olamamıştır. Bunun üzerine "Temerrede Mâridun ve 'Azze'l-Eblak: Mârid Küstahlaştı, el-Eblak güçlü oldu" sözünü söylemiştir.³⁹

el-Eblak Kalesi, içinde su kuyusunun olması, aynı zamanda pazarın kurulması sebebiyle yolculuklarında Arapların uğrak ve konaklama yeri olmuştur.⁴⁰ Büyük ihtimalle Araplar arasında es-Semev'el'in şöhretini perçinleyen en önemli etmenlerden biri, buranın ticaret yolculuklarında bir kervansaray gibi geçiş üssü olmasına dayanmaktadır.

c- Vefa:

Yaşadığı çağda ve daha sonraki çağlarda es-Semev'el b. Âdiyâ'yı tüm Araplar arasında meşhur eden şey, onun vefakârlığını canlı hale getiren olay olmuştur. Bu olayla alakalı olarak nazmettiği şiir onun bu şöhretini pekiştirmiş, Araplar arasında dilden dile dolaşmıştır. Vefası ve yukarıya zikrettiğimiz şiiri neredeyse tüm kaynaklarda benzer şekilde rivayet edilmiştir.

Rivayete göre Cahilî dönemin ünlü şairi İmru'ül-Kays (ö. M. 544)'ın Kinde emiri olan babası Hucr b. Hâris, Esed Kabilesi tarafından öldürülünce, intikamını almak için bu kabileden birçok insanı öldürmüş, bununla yetinmeyerek onların kökünü kazımak için dost kabilelerden yardım toplamıştır. İmru'ül-Kays'ın çeşitli kabilelerden güç toplamasından tedirgin olan Hîre hükümdarı Munzir b. Maussemâ, Kısra Enuşirvân'dan aldığı kuvvetle onun üzerine yürümüş ve Kinde'yi kuşatmıştır. Bu ordu karşısında korkuya kapılan İmru'ül-Kays oradan kaçarak Bizanstan yardım almak üzere yola çıkmıştır. Yolu üzerinde olan Teyma'da es-Semev'el'e uğrayıp ona konuk olmuştur. İmru'ül-Kays, Semev'el'den iyi görüştüğü el-Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî'ye bir mektup yazmasını ve kendisini Bizans'a ulaştırmasını istemiş, o da onun isteğini kabul ederek aralarında aracı olmuştur. Yüz kadar zırhı ve silahlarını kendisine bırakarak oradan ayrılmıştır. İmru'ül-Kays Bizans'a ulaşmış, durumunu anlatmış ve isteğini elde ederek geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır. Ancak o dönüş yolculuğunda iken Bizans yardım düşüncesini değiştirmiştir; peşinden gönderdiği elçisi vasıtası ile sözde antlaşma nişanesi olarak kendisine zehirli elbise hediye edilmiştir. Bu elbiseyi giyen İmru'ül-Kays'ın vücudu yaralar içinde kalmış ve bu sebeple Ankara Elmadağ civarında ölmüştür.⁴¹

İmru'ül-Kays'ın es-Semev'el'e silahlarını bıraktığını duyan bazı melikler, bu silahların peşine düşmüşlerdir. Bir rivayete göre Munzir b. Mâussemâ veya onun gönderdiği el-Hâris b. Zâlim, diğer bir rivayete göre el-Hâris b. Ebî Şemir el-Gassânî (Hârisu'l-Ekber), ailesinden el-Hâris b. Mâlik'i göndererek silahları istemiştir. es-Semev'el, bunların kendisine emanet edildiğini beyan ederek vermemiş, korunmak için kalesinin kapılarını kapatmıştır. Bu olaylar esnasında avda olan oğlunu kaleyi muhasara eden melik yakalamış, bunu silahlara karşı pazarlık kozu yapmış, silahları vermediği takdirde oğlunu öldüreceğini bildirmiştir. Bir müddet düşünen es-Semev'el, acı da olsa kararı vermiş ve kalesini kuşatan melike, "İsteddiğini yap, ben zimmetime hâlel getiremem, bana komşu olana ihanet edemem" cevabını vermiştir. Bu cevabı alan melik oğlunu öldürmüştür.⁴² es-Semev'el bunun üzerine şu beyitleri okumuştur:

Kindli'nin zırhlarına vefa gösterdim,
ben
Kavimler ihanet ettiği zaman vefalı
oldum.
Âdiya eski zamanda vasiyet etti ki,
Ey Semev'el, inşa ettiğim şeyi yık-

وَفَيْتُ بِأَدْرَعِ الْكِنْدِيِّ إِنِّي
إِذَا مَا خَانَ أَقْوَامٌ وَفَيْتُ
وَأَوْصَى عَادِيَا قَدَمًا بِأَنْ لَا

ma!

Âdiya bana sağlam bir kale inşa etti
Ve her istediğimde suyunu alacağım 43
bir pınarı.

تُهَدِّمُ يَا سَمَوَّالُ مَا بَنَيْتُ

بَنَى لِي عَادِيَا حِصْنًا حَصِينًا
وَعَيْنًا كُلَّمَا شِئْتُ اسْتَقَيْتُ

es-Semev'el bu emanetleri daha sonra İmru'ül-Kays'ın mirasçılarına vermiştir.⁴⁴

es-Semev'el'in bu vefâkâr davranışı, tüm Arap kabileleri arasında duyulmuştur. Araplar arasında vefalı davranışı ebedileştirilmiş, "Evfâ mine's-Semev'el" darb-ı meseli ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Bir kimsenin vefakâr olduğunu belirtmek için "Evfâ mine's-Semev'el: Semev'el'den daha vefakâr" darb-ı meseli kullanılagelmiştir.

Kişiliği ve vefalı davranışı efsaneye dönüşen es-Semev'el hakkında Araplar tarafından birçok şiirler uydurulmuştur. Efsaneleşen kişiliği, hakkında uydurulan şiirler sebebiyle Margoliouth ve Winekler gibi bazı müsteşrikler, onun şahsiyetinin ve şiirlerinin düzmece olduğu ve bunun Tevrat'ta geçen Samuel'in hikâyelerine dayandığı düşüncesinde olmuşlardır.⁴⁶ Regis Blachere, es-Semev'el'in torunlarının onun mahalli şöhretini uydurduklarını iddia etmiştir.⁴⁷ Bu iddiaları doğrulayacak veya çürütecek net veriler mevcut değildir; ancak Arap edebiyatına dair ilk güvenilir kaynaklarda es-Semev'el'in kişiliği ve yukarıda verilen vefa kasidesi üzerinde durulmuş, neredeyse hepsinde aynı bilgiler aktarılmıştır. es-Semev'el dışında eski Arap edebiyatında Yahudi şairleri ve şiiri inkâr edilemez bir gerçektir. İbn Selâm, es-Semev'el dışında er-Rebî' b. Ebî'l-Hukayk (ö. ?), Ka'b b. el-Eşref (h. 2), Şureyh b. İmrân (ö. ?), Şu'be b. el-Garîz (ö. ?), Ebû'l-Kays b. Garîz (ö. ?), Ebû'z-Zeyyâl (ö. ?), Dirhem b. Zeyd (ö. ?) gibi Yahudi şairlerin adlarını zikretmiştir.⁴⁸

III- Vefa Şiirinin Muhtevası:

es-Semev'el'in bu kasidesini İbn Reşîk el-Kayrevanî fahr şiirine en iyi örnek olarak görmüş ve şöyle demiştir: "Bir şairin iftiharında bulunduğu kasidelerin en güzeli es-Semev'el'in kasidesidir. Bu kaside övgülerin, fahr türlerinin hepsini içermiştir."⁴⁹

Kaside bir değerler manzumesidir. Onurlu ve şerefli bir insanın sahip olabileceği değerler zikredilmiştir. Neredeyse şiirin her bir beyti hikmet içermektedir. Az sözle birçok anlam ifade eden veciz bir yapıya sahiptir.

Kasidenin giriş beyti şairin tüm fahrinin özetini vermiştir. Kişinin onurunu kirlüten sıfat olarak "leîm"i zikretmiştir. Leîm kelimesi

eski Arap geleneğinde, cimri, alçak-adi ruhlu, kötü bir asla sahip anlamlarının üçüne birden delalet etmiştir.⁵⁰ Araplar bu sıfatın tam zıddı olarak olumlu anlamda “kerîm” sıfatını kullanmışlardır.⁵¹ Şaire göre, bir kimsenin ırzı, yani onuru lu’ m denen bu kötü huy ile kirilenmezse, elbiseye benzettiği iyi huylar onun elbisesi olur, o kişi ister fakir ister zengin olsun, insanlar katında en güzel elbiselere bürünmüş gibi durur.

es-Semev’el ikinci beyitte nefis terbiyesi üzerinde durmuştur. İnsanın ruhsal yapısında iyi ve kötü dürtüler vardır; erdemli olmak, iç otoriteyi kurup, fizyolojik ve psikolojik haz veren çirkin davranışlardan kendini koruyabilmektir. İnsanın övgüyü hak edebilmesi için iç kontrolü sağlayabilme aşamasına gelmiş olması gerekir.

Üçüncü beyitte dışıye hitap tarzı vardır. Bu hitabı ile kendilerini sayılarının azlığı ile kınayan bir kadını mı muhatap almaktadır, yoksa kelime yapısı ile müennes olan “kabile” kelimesinden hareketle Arap kabilelerine mi hitap etmektedir bilemiyoruz. Yusuf Şükrî Ferhat divanı şerhinde buradaki hitabı, “kabilenin kızı”⁵² şeklinde takdir etmiştir. Kanaatimce Arapların, kabilenin fertlerin sayısının çokluğunu iftihar vesilesi yapmalarını kınamakta, bu iftiharın ne kadar yersiz olduğunu söylemektedir: Ey Araplar, bizi sayımızın azlığı ile ayıplamaktasınız, ancak gerçek şu ki asil ve değerli insanların sayısı az olur. Zira onlar insanları yönetirken, yüce değerler için mücadele ederken diğer insanlar gibi uzun yaşayamazlar. Bu beyitte geçen “Asiller az olur” sözünde i’câz vardır.

Dördüncü ve beşinci beyit üçüncü beytin devamı ve onun açıklaması niteliğindedir. Şan, şeref, asalet ve onur gibi yüce değerlere sahip insanlar bu hasletleriyle az olur mu? Değerli şeyler az olur, ancak nüfuz alanı kalabalık gürühtan daha geniştir. Genç ve yaşlılardan oluşan şairin kavmi bu değerlerle yüce mertebelere ulaşmış ve kalabalık insanlardan oluşan kabilelerin ki bunlar Arap kabileleridir, önderi, darda kaldığı zamanda sığınağı olmuştur. Bu görüşünü beşinci beyitte İmru’ü’l-Kays’a himaye vermesi ile örneklendirmiş ve şöyle demiştir: Bize sığınan komşumuzu izzet içinde himaye ederken az olmamızın buna bir engeli var mıdır? Kendilerine sığınan komşularına zilleti yaşatan kalabalık güruhun kalabalığı ile övünmek övgüye değer mi?

Şair altı, yedi ve sekizinci beyitte ikametgâhları olan el-Eblak kalesini tasvire ayırmıştır. Mekâna orada ikamet eden asil insanlar sebebiyle asalet kazandırılmış, bu insanların vasıflarıyla vasfedilmiştir. Kendisine sığınanı himaye eder, erişilmezdir, yüceliği göklere çıkar; bu yüzden ona bakanın gözlerini yorar, kökleri toprağın çok derinlerine uzanır, ihtişamlı ve şanlıdır, erişilmezdir.

Dokuz, on, on bir ve on ikinci beyitler şairin kahramanlıkları ile iftihar ettiği beyitlerdir. Bir bakıma üçüncü beyitte geçen “Asiller az olur” sözünün izahıdır. Şair şöyle demektedir: Âmir⁵³ ve Selûl⁵⁴ kabileleri öldürmeyi, vuruşmayı ar saydığı zamanda biz öldürmeyi ar saymayız. Öldürmeyi ar saymadığımız için eceller tepemizde dolaşır, kahramanca savaşır ve ölüyoruz, bu yüzden ömrümüz uzun olmaz. Ancak adı geçen iki kabile korkak olup kahramanlık yapamadıkları için ecelleri kendilerinden kaçır, bu sayede ömürleri uzar. Bizim kavmimizden hiçbir reis yatağında ölmemiştir, çünkü onlar kavminin önünde yüce değerler için mücadele ederken öldürülmüşlerdir. Bizden öldürülen birinin kanı yerde kalmamıştır, mutlaka intikamı alınmıştır, kanları heder edilmemiştir. Bizim gibi kahramanların ruhları sadece kılıçların keskin yüzlerinde kan şeklinde akar, canlarımızı kılıçların çarpıştığı meydanlarda veririz.

Kasidenin on üç, on dört, on beş ve on altıncı beyitleri şairin, kabilesinin asaleti, neseplerinin temizliği ile övüldüğü beyitlerdir. Nesepleri saf ve durudur, soylarının saflığını bulandıracak en ufak bir kirlilik yoktur. Soylu kadınları ve erkekleri asaletlerine hiçbir kirlilik bulaştırmadan nesilden nesile asaletlerini taşımışlardır. “En hayırlı insanların sulbünde yücelik ve üstünlük ile mayalandıktan sonra beklenen zamanda yaratılışlarında saklanmış ve muhafaza edilmiş olan faziletleri insanlara göstermek üzere en hayırlı kadınların rahminde beslenerek soyu temiz olarak ortaya çıkmışlardır.”⁵⁵ Saflıkları, beyaz bulutun yağmuru gibi pakdır ve insanlara yarar verir, içlerinde tek bir cimri yoktur, asıllarında körlük, işe yaramama yoktur. Bu asalet ve faziletlere sahip olduklarından dolayı kimse onlara en ufak bir kınamada bulunamaz, onlar ise her şeyi yerli yerinde söyledikleri için birini kınadıkları zaman karşılık almazlar.

Şair on yedinci beyitte kabilesinin fertlerinin lider yaratılışta olması ile iftihar etmiştir. Lider yaratılışta oldukları için hükümanlıkları hiç kesintiye uğramadan sürmektedir; bir liderleri makamını boşalttığı zaman yerine hemen asil, sözü dinlenen, onurlu ve faziletli icraatta bulunan başka bir lider geçer.

On sekizinci beyit cömertlik ve konukseverlikle iftiharını anlatmaktadır. Cahilî Arap ahlâkına göre cömertlik en büyük iftihar vesilesiydi. Cömertliğin bir göstergesi de gece dışarıda kalmış aç yabancıları barındırma, onları doyurmak için evlerine ya da çadırlarına yakın yüksek yerlere ateş yakmaktır. Bu ateşi gören yabancı o kişiye konuk olurdu.⁵⁶ Semev’el de cömertliklerinden kinaye olarak bu temayı kullanmış, gece vakti kapılarını çalan konuk olmaksızın ateşlerinin alevi-

nin söndürülmediğini söylemiştir. “Gece ateşin alevinin söndürülmesi” teması eski Arap şiirinde çok kullanılmıştır. Lebîd b. Rebîa (ö. 41/661) bir beytinde “*Yetim ve düşkünler için sığınak buldum babamı/Çünkü sevilir soğukta, ateşin sıcak ortamı*”⁵⁷ demiştir. Beytin devamı olan acûz kısmında konuklara iyi muamele ve davranışta bulunduğu ima ederek cömertliklerini kınayan bir konuğa rastlanmadığını söylemiştir.

On dokuz, yirmi ve yirmi birinci beyitler şairin kabilesinin kahramanlığı, gözü pek savaşçı olmaları ile iftiharını içermektedir. Düşmanlarıyla yapmış oldukları savaşları, diğer kabilelerin yapmış oldukları savaşlarla mukayese etmiş, kendi savaşlarının emsalsizliğini at sürüsü içinde alınlarında ve toynaklarında beyazlıkları bulunan atlara benzetmiştir. Cahilî dönemde kabileler arası savaşlar için kullanılan “*eyyâm*” kelimesini kullanmıştır. Yirminci beyitte, kılıcı hem mecazi anlamıyla savaşçıları için hem de gerçek anlamıyla kullanmıştır; doğuda ve batıda kılıçlarının sürekli savaştığını, zırhlı insanlarla vuruşma sonucu yüzlerinin çentik olduğunu belirtmiştir. es-Semev’el’den sonra Arap şiirinde kahramanlığa kinaye olarak “*kılıçlarda savaşlardan arta kalan çentiklerin olması*” teması çok kullanılmıştır. en-Nâbiga ez-Zubyânî bir kasidesinde geçen beytin acûzünde “*Kılıçlarında bölüklerin vuruşmasından arta kalan çentikler vardır*”⁵⁸ demiştir. Yirmi birinci beyitte korkaklığı kendilerinden nefyetmek için temsili bir teşbihte bulunmuştur. Korkak insan gibi düşmanına karşı kılıcını çeker gibi yapıp tekrar kınına geri koyması durumunu gözümüzün önüne getirmiş, kendilerinin kılıcı kınından çıkardıktan sonra düşmanın kanını dökmeden kınına koyma karakterlerinin olmadığını söylemiştir.

Şair tüm bu fahirlerinden sonra kendisine seslendiği kadın muhatabına meydan okuyarak şöyle demektedir: Bizim bu meziyetlerimizden bilgisizsen insanlara sor, sana haber verirler, zira bizim şöretimiz her yere yayılmıştır, bilenle bilmeyen bir değildir. Beytin acûz kısmında geçen “*bilenle bilmeyen bir değildir*” ifadesi, Kur’ân-ı Kerim’in Zümer Suresi/39, 9. ayette de kullanılmıştır.

Son beyitte, Benû er-Reyyan’ın, çarkın etrafında döndüğü mil gibi kabileleri için eksen olduğunu, değirmenin çarkı gibi her türlü işi onların karara bağladıklarını belirtmektedir. Ancak burada bahsedilen Benû er-Reyyân’ın şairle ilgisinin ne olduğu belli değildir, bu konuda eserlerde herhangi bir izaha rastlayamadık. Şairin yukarıda zikrettiğimiz kabilesi içinde böyle bir kabile ve silsile de geçmemektedir. Ahmed Naim bu kabilenin şairin akrabası olduğunu belirtmiş ancak herhangi bir kaynak göstermemiştir. *Divânu'l-Hamase*'de bu beytin es-Semev’el’e değil Abdulmelik b. Abdurrahim el-Harisî (ö.

190/805)'ye ait olduğu bilgisi de verilmiştir.⁵⁹ Bu kasidenin tamamı *Simtu'l-Leâlî* ve *Ahbâru Ebî Temmâm* adlı eserlerde ve bir şiir koleksiyonunda adı geçen şaire nispet edilmiştir.⁶⁰

es-Semev'el kasidesinde Cahilî Arap şiirinde övgü konusu olan kabileye has manevî değerlerle iftihar etmiştir. Değerlere baktığımızda, bunların mertlik, çirkin fiilleri yapmaktan kendini alıkoyma, övgüye layık hasletlerle bezenme, cömertlik, zor zamanlarında insanlara kucak açma, şerefli bir anne ve babadan doğma, komşuyu himaye etme, kahramanlık, gerektiğinde öldürmeyi ar görmeme ve kahramanlık yolunda ölmekten korkmama, savaşçı olma gibi kabile şuru ve hayatının beslediği temalar olduğunu görmekteyiz.⁶¹ Kişisel şuurdan ziyade, kabileye mensubiyetin fertlere kazandırmış olduğu hasletler öne çıkmıştır; başka bir deyişle kişinin varlık sebebinin mensubu bulunduğu kabile olarak telakki eden bir anlayışın ifadesidir.⁶²

Bu temaların es-Semev'el'den önce ve sonra yaşayan Arap şairleri tarafından Cahilî şiirde çokça işlenmiş temalar olduğunu görmekteyiz.⁶³ Ondan önce yaşamış olan Muhelhil b. Rebîa (ö. 531)'nin şiirinde cömertlik, hilm sahibi olma ve insanları muktedir iken affetme (s. 32), ar, şerefli değerler (s. 33), düşmandan intikam alma (s. 45), sözün davranışa uygun olması (s. 45), denklik ve asalet (s. 81), kılıç ve atlarla övünme (s. 81) gibi değerlere rastlamaktayız.⁶⁴ Ancak bu değerleri, Şükrî Faysal, İffet eş-Şarkavî gibi bazı Arap araştırmacıların iddia ettikleri gibi sadece Cahilî hayatın bir ürünü olduğunu⁶⁵ iddia etmek yerine, es-Semev'el örneğinde olduğu gibi Arap yarımadasında yaşayan semavi dinlere mensup kabilelerin de değerlerin oluşması üzerinde önemli katkılarının olduğunu söylemek daha doğru bir iddia olarak görünmektedir. Bu bağlamda meselâ es-Semev'el'in, doğrudan bedevî hayatın ürünü olan yağma ve talan kültürü, Kur'ân-ı Kerim'in Tekâsur/102 suresinde dile getirilen⁶⁶ kabile fertlerinin çokluğu ile övünme gibi değerlerle ilgilenmediğini görmekteyiz. İslâmî değerler sisteminde bunların çoğunun varlığını devam ettirmesi de bunların semavi kaynaklarla irtibatının varlığına delil olma niteliği taşımaktadır.

Kudâme b. Cafer, Arap şiirinde insanların üstünlüklerinin akıl, şecaat, adalet, iffet ve bunların her birinin delalet ettiği faziletlere göre değerlendirildiğini ve bu sıfatlarla yapılan medih ve fahrin isabetli görüldüğünü belirtmiştir.⁶⁷ Bu şiir tenkitçisinin es-Semev'el'in incelediğimiz kasidesinin bazı beyitlerini ele aldığı kitabında, “Öldürmeyi ar görmeyiz”, “ölüm sevgisi ecellerimizi yaklaştırır”, “bizden bir reis yatağında ölmemiştir”, “himaye ettiğimizin işgal ettiği bir dağımız

vardır” gibi temaları, şecaat, yiğitlik, izzet kapsamında değerlendirmiştir.⁶⁸ “Biz istersek insanların sözlerini kınarız, onlar ise bizim sözumüzü kınayamazlar”, “bizden bir reis makamını boşaltınca asil, sözü dinlenen başka bir reis onun yerine geçer” temalarını, akıl, anlayış ve görüş sahibi olma yönünden övünme saymıştır.⁶⁹ Aynı şekilde ona göre “Biz yağmur bulutu gibiyiz, aslımızda işe yaramazlık, cimrilik yoktur” sözünde adaletin kısımlarından olan cömertlik ile medih vardır. “Duru olduk bulanmadık, aslımızı, yükümüzü taşıyan kadınlarımızı erkeklerimizi arı ve temiz tuttu” sözü ise, iffet teması içindedir.⁷⁰

IV- Vefa Kasidesinin Yapısı:

a) Kaside Yapısı:

Semev’el’in lâmiye fahriyesi yirmi iki beyitten oluşmaktadır. Elimizde bulunan divanlarda sekizinci beyit olarak:

O, şanı yürümüş olan Eblaku'l-ferd'dir
Onu elde etmek isteyene zorbalaşır
ve uzar.

هو الأبلق الفرد الذي سار ذكره
يعز علي من رامه ويطول

kasidesine dahil edilmiştir. Ancak bu beyit Ebû Temmâm’ın *el-Hamase*’sinde ve *Kitâbu'l-Emâlî*’de geçmemektedir. Babanzâde Ahmed Nâim çalışmasında yer verdiği kasideye yedi ve sekizinci beyitleri dâhil etmemiştir. Cevâd Ali, sekizinci beytin, içinde şairin kalesinin adı geçmesinden dolayı ona ait olduğunu göstermek için eklenmiş olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Safiyyeddin el-Hillî’nin bu kaside üzerine nazmettiği tahmininde geçen beyit sayısı yirmi üçtür.⁷²

Kaside aruz vezni üzerine tavîl bahrinde nazmedilmiştir. Revisi lam harfi üzerine kurulduğu için kasideye “lâmiyye” fahriyesi adı verilmiştir.⁷³ Tavîl bahri tam olduğu zaman fe‘ûlun-mefâ‘îlun cüzleri bir beyitte (sadr ve acuz) dört kere tekrar etmektedir. Tavîl bahri ile yazılan tüm manzumelerde olduğu gibi bu kasidede beyitlerin aruzunda kabz zihafi oluşmuş ve mefâ‘îlun tef’ ile mefâ‘îlun şeklinde gerçekleşmiştir.⁷⁴ Beytin ikinci kısmı olan darbı mahzuf olup mefâ‘îlun son sebep hafif düşürülerek mefâ‘î’ye dönüşmüş, o da fe‘ûlun’e kalb edilmiştir ki buna hazif illeti denmektedir.⁷⁵ Bu yapıya tüm beyitlerde uyulmuş olup şiirde aruz vezin yapısı yönünden bir bozukluk görülmemektedir.

b) Dil ve Üslup Yapısı:

Şair diğer Yahudi şairlerinde olduğu gibi aralarında yaşadığı Araplarla aynı dil ve değerleri paylaşmış, onlar gibi düşünmüş, kaside yapısı yönünden Arap şiirinin bir örneğini ortaya koymuştur.⁷⁶ Ancak kasidesinde çağdaşı İmru'u'l-Kays'ın şekillendirdiği⁷⁷ atlâlde duruş, gazel, çöl ve hayvan tasvirleri ve esas maksadı serdetme bölümlerinden oluşan bir yapı yoktur.

Kasidenin cümle ve kelime yapısı fasih Arapça olup, Cahili Arap şiirinde temsil edilen yapının neredeyse aynısıdır; gerek anlam gerekse dil bakımından Yahudilik ve İbranicenin etkisine rastlanılmamaktadır. Bu yapısı sebebiyle şaire mensubiyeti veya şairin Yahudiliği üzerine şüphelerin oluşmasına sebep olmuştur.⁷⁸

Kaside, kelime ve cümle yapısı yönünden fasih bir dille nazmedilmiştir. Cümle yapısı, fiil cümleleri, isim cümleleri ve şart cümlelerinden oluşmakta olup fiil cümleleri isim cümlelerinden daha fazla kullanılmıştır. Fiil cümleleri zaman boyutu içinde anlamlara hareket ve dinamizm katmıştır. İsim cümlelerinde ise neredeyse yüklemelerinin tamamına yakını fiil cümlelerinden oluşmuştur. Cümlelerin tümü Arap dilbilgisi kurallarına uygun kurulmuştur; söz dizimi ve sözcükleri ile fasihtirler. Yirmi ikinci beytin acuz kısmında geçen cümle, Arap dilbilgisinde şahit olarak kullanılmıştır. فليس سواء عالم وجهول cümlesinde haber, ismi ile leyle arasında gelmiştir. Cumhuriyet görüşüne göre dilbilgisinde bu doğrudur.⁷⁹

Kaside, döneminin kültürel yapısına, değerler sistemine gönderimi olan birçok kelime ve deyim barındırmaktadır. Cümleleri oluşturan kelimelerin (isim, fiil, harf), o dönemden günümüze hâlâ canlılıklarını devam ettirebilen yapıda oldukları görülmektedir. Lu'm, ırz, kerîm, komşuyu himaye, kahramanlık, çirkin şeyleri yapmamaya nefsini zorlama, nesep temizliğinin nikâhtaki safiyete bağlanması, insanlara yararlı olma, cömertlik, cesaret gibi değerleri ifade eden kavramlardan birçoğu kendi semantiği içinde yeni anlamlar yüklenerek İslâm literatüründe yer almışlardır.

Bu şiir kendine, asaletine tam güveni olan bir insanın ruh halini yansıtmaktadır. Üslûbu, gururu, üstten bakışı hissettirmektedir. Sözler açık, doğal, yüksek tondan, anlamlar birbirleriyle uyumlu ve ahenklidir. Anlamların heybetli sunulması ve birçok anlama delalet etmesi için doğal bir biçimde teşbih, mecaz, istiare gibi birçok söz sanatına başvurulmuştur.

Şair kasidesine içinde tüm değerleri ifade eden bir beyitle başlamıştır. Ebû Hilâl el-Askerî bu beyti “en muhkem giriş beyti” olarak

kabul etmiştir. İnsanın sahip olduğu asil değerleri giydiği elbiseye, lu'm gibi olumsuz değerleri ise pisliğe benzetmiştir. Güzel vasıflarla donanmış bir insanın halini, en güzel kıyafetlerini giyen insanın haline benzeterek teşbihi zımnîde bulunmuştur.

Kasidenin ikinci beyti olan “*Şayet o kendini haksızlık ve zulme sabretmeye zorlamazsa/Güzel övgüye çıkar yol yoktur*” ifadesi, cömertlik, cesaret, tevazu, hilm, sabır, zor ve çirkin şeylere katlanma gibi güzel sıfatları içermektedir. Zira bunlar katlanmasında sıkıntı ve zorluk vermesi sebebiyle elde edilmesi ve muhafazası nefse sıkıntı veren şeylerdir. Az lafızla birçok anlama delalet etmesi, bunun yanında fesahat bakımından sağlam yapısının olması sebebiyle beyitte îcâz vardır.⁸⁰

Şair deyim haline dönüşmüş olan birçok kinayeli anlatıma başvurmuştur. Onuncu beyitte ölüm sevgisini kahramanlıklarına kinayeten söylemiştir. Aynı beytin devamında “*Onların ecelleri ise ölümü sevmeyenler de ömürleri uzar*” sözünde istiare-i mekniyye yoluyla ecel, seven, nefret eden bir insana benzetilmiştir. On birinci beyitte “*Bizden hiçbir reis yatağında ölmedi*” ifadesiyle, liderlerinin gözü pek, cesur olduklarını kastetmiştir. On sekizinci beyitte “*Geceleyin kapıyı çalan olmaksızın bizim ateşimizin alevi söndürülmedi*” ifadesini cömertliklerinden kinaye olarak kullanmıştır. Yirmi birinci beyti oluşturan “*Kılıçlarımız kınlarından sıyrılıp tekrar konulmamaya alışık olduklar/Soysoz kabilenin kanını dökmeden*” sözü korkak olmadıklarını, gözü pek, yapmaya niyet ettiklerini kesin olarak yapan iradeli insanlar olduklarını anlatmıştır.

“*Kılıçların yüzleri üzerinde canlarımız akar/Kılıçların yüzleri dışında akmaz*” beytinde mecazı mürsel vardır, nefus ile gerçek canları değil kanları kastetmiştir, nefus kelimesi mecazdır, kan ile can arasında benzerlik yoktur, ancak vücutta canın olması kanın canlı ve akıcı olması anlamına gelmektedir, aralarında sebebiyet alakası vardır.

“*İstersek insanların sözlerini kınarız/Biz söylediğimiz zaman sözü kına(ya)mazlar*” beytinde asaletli olmaları sebebiyle kimsenin kınayamayacağı söz söyleme yetkisini kendilerinde görmüş, kendileri dışındaki insanlardan söz söyleme yetkisini olumsuzlayarak îcab ve selb yapmıştır. Bir yandan kendilerini methederken diğer yandan insanları hicvetmiştir.⁸¹ Bu beyit, üslubu ile “*Allah yaptığından sorumlu tutulmaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir*” (Enbiya/21, 23) ayetine benzemektedir, ancak ayet tüm fiillere ve sözlere veciz bir şekilde delalet ettiği halde beytin anlamı sadece sözlere hâs olmuştur.⁸²

“*Biz öldürmeyi ar görmeyen bir kavimiz/Amir ve Selûl onu ar gördüğü zaman*” beytinde kasidenin maksadına uygun olarak kendile-

rini methederken beytin devamında maksadının dışına çıkarak hasmını hicve geçmiş sonra tekrar methe geri dönmüş ve istidrad yapmıştır.⁸³

es-Semel bu kasidesinde, kendisinden sonra gelen şairlerin almış oldukları birçok yeni anlamlar, deyimler ortaya koymuştur. Bunların bazısına beyitlerin anlamları üzerinde dururken değindik. Dokuzuncu beyitte kullandığı “*Biz öldürmeyi ar görmeyen kavimiz*” sözü, darb-ı mesel olmuş ve kahramanlıklarına kinaye olarak bazı şairler tarafından kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in şairi Ka’b b. Mâlik (ö. 50/670) bir şiirinde, “*Biz, öldürmeyi ar görmeyen insanlarız/Namusunu koruyan ve alıkoyan herkese karşı*”⁸⁴ demiştir. Aynı şekilde on birinci beytin sadrında şairin kahramanlıklarından kinaye yoluyla söylemiş olduğu “*Bizden hiçbir reis yatağında ölmedi*” sözünde geçen “*mâte hatfe enfihî*” sözü bir deyim olmuş, bir reisin, komutanın veya kahramanın savaş meydanında değil de yatağında ölmesi gerek Câhilî dönemde gerekse İslâmî dönemde utanç vesilesi görülmüştür. Hz. Peygamber de bu sözü Cahiliye Arap âdetine kinayeden kullanmıştır.⁸⁵ Muhadram şair Amr b. Şe’s b. Abîd b. Sa’lebe el-Esedî (ö. 20/640) bu anlamı şiirinde kullanmış ve şöyle demiştir: “*Yataklarımızın üzerinde ölmeyiz/Ey Leylâ! Aksine bizlerin derdi öldürmektir.*”⁸⁶ Yirminci beyitte “*Kılıçlarımız doğu ve batının her yerindedir/Onlarda zırhlı savaşçıların vuruşmasından arta kalan çentikler vardır*” geçen, savaşçılıklarını ve kahramanlıklarını ifade eden “*kılıçlarının çentiklerle dolu olması*” anlamını Hz. Peygamber’in şairi Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) kullanmış, “*Kılıçlarımızda onlardan kalan çentikler var*”⁸⁷ demiştir.

Sonuç olarak; es-Semev’l b. Âdiyâ, Cahilî dönem Arap toplumu içinde yaşamış Yahudi bir şairdir. Yahudi olmasına rağmen içinde yaşamış olduğu Arap toplumunun dili ile şiirler nazmetmiştir. Ünlü Cahilî Arap şairi İmru’u’l-Kays’ın çağdaşı olup onu himayesine almış, kendisine bıraktığı emanetlerine ihanet etmeyerek vefakârlığı Araplar arasında darbı mesel haline dönüşmüştür. Sözü ve özü bir, iradeli, ahlâkî erdemlere dayanan kişiliği ile tüm insanlar katında takdir toplamıştır. Şiirinde, çağının toplumunda yüce insanlık değerleri olarak kabul edilen değerleri işlemiştir. “Lâmiye Kasidesi” Câhilî Arap toplumunun sahip olduğu erdemleri dile getiren en iyi kasidelerden biridir. Onun kasidesinde dile getirdiği anlam ve ifadeler kendisinden sonra gelen şairler tarafından kullanılmıştır.

¹ es-Semev’el b. Âdiyâ’nın vefaya dair Lâmiye fahriyesi üzerine Babanzâde Ahmed Nâim “Semev’el’in Bir Fahriyesi” başlığı altında *Servet-i Fünûn Dergisi*, 31 Ağustos 132

1314 tarih c. XVI, sayı 392, s. 23-27'de çalışma yapmıştır. Süleyman Tülücü "Muallakat Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi 1", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, sayı 23, Erzurum 2005'te bu çalışmaya değinmiştir. Ahmed Naim çalışmasında İmru'ül-Kays'ın babasını öldüren kabileye karşı intikam için giriştiği mücadelesini, es-Semev'el'e sığınışı, Bizans'a gidişi ve bu yolculuktan dönüşünü tüm detayları ile anlatmış (s. 23-26), bundan sonra vefa şiirini beyitler halinde zikrederek altına Osmanlıca Türkçesi ile tercümesini yapmıştır (s. 26-27).

² Benû Âmir b. Sa'sa'a b. Muaviye b. Bekr b. Hevâzin ve Benû Murre b. Selûl b. Sa'sa'a b. Muaviye Bekr b. Hevâzin. Bkz. İbn Hazm el-Endelûsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 271-272.

³ Bu beyti Babanzâde Ahmed Nâim şöyle tercüme etmiştir: "Biz en hayırlı kimselerin sulbünde mayadâr-ı ulviyet olduktan sonra vakti merhununda cibilletimizde meknuz olan kemâlâtı izhar etmek üzere en hayırlı validelerin rahminde perverişiyyâb (terbiye-lenip) ve necabet olduk." Bkz. Babanzâde Ahmed Nâim "Semev'el'in Bir Fahriyesi", *Servet-i Fünûn Dergisi*, 31 Ağustos 1314, c. XVI, sayı 392, s. 27.

⁴ Ebû Temmâm Habib b. Evs et-Tâî, *Dîvânu'l-Hamase*, www.al-mostafa.com, s. 28-30; el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998, c. III, s. 185, c. IV, s. 68; Ebû Ali el-Kâlî, İsmail b. Kasım el-Bağdadî, *Kitâbu'l-Emâlî*, I-IV, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, ts. c. I, s. 269-270; *Dîvânu'l-Murûe*, (Semev'el,Hâtemu't-Tay, Adıyy b. Zeyd) şrh. Yusuf Şükri Ferhat, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, s. 33-38; *Dîvânu's-Semev'el b. Âdiyâ*, şrh. Ömer Faruk et-Tabbâ', Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut 1997, s. 54-57.

⁵ Bu isim divanlarda "Benû er-Reyyân" şeklinde, *el-Hamase*, *Kitâbu'l-Emâlî* ve *Tâcu'l-Arûs*'da "Benû Deyyân" olarak dikte edilmiştir. Benû ed-Deyyân: Yezîd b. Katan b. Ziyâd b. el-Hâris b. Mâlik b. Rebîa b. Ka'b b. el-Hârisî b. Ka'b'dır. ed-Deyyân bu oymağın atasıdır. Torunlarından birisi de Ebû Abdîrrahman b. Rebî' b. Ziyâd b. Enes b. ed-Deyyân el-Basrî'dir. Bkz. *Dîvânu'l-Hamase*, www.al-mostafa.com, s. 31, dipnot (3); İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 416; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tâcu'l-Arus*, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. XVIII, s. 219.

⁶ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu's-Suârâ*, thk. Tâhâ Ahmed İbrahim, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 106

⁷ Yakût el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldan*, thk. Ferîd Abdulaziz el-Cundî, I-VII, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1990, c. X, s. 26

⁸ *Dîvânu'l-Murûe*, s. 15-16.

⁹ el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXIV, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1993, c. XXII, s. 117.

¹⁰ Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, trc. Mahmud Fehmi Hicazî, Câmîatu İmam Muhammed b. Suud, 1991 Suudi Arabistan, c. II, s. 245.

¹¹ Ebû Mansûr es-Se'âlebî, *el-Muntehal*, thk. Ahmed Ebû Ali, el-Matbaatu't-ticariyye, 1319/1901, İskenderiye, s. 326.

¹² İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *el-İştikak*, nşr. Ferdinand Wustenfeld, Göttingen 1854, s. 259.

¹³ İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 372; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1994, c. II, s. 554.

¹⁴ İbn Dureyd, *el-İştikak*, s. 259.

¹⁵ el-İsfehânî, *el-Eğânî*, c. XXII, s. 117. Ahmed Naim, adı geçen çalışmasında İmru'ül-Kays'ın es-Semev'el'in huzuruna girerken okuduğunu belirttiği üç beyitlik

şiiirinde geçen “Benû'l-Musâs”ın, es-Semev'el'in kabilesinin adı olduğunu belirtmiştir (s. 25 dipnot 2). *el-Egânî*'den aktarıldığı anlaşılan bu şiir, Benû Fizâre Kabilesinden Amr b. Câbir b. Mâzin tarafından söylenmiştir. Bu zat İmru'ül-Kays'la beraber es-Semev'el'in yanına gelmiş, onun şiiri sevdiğini söylemiştir; bunun üzerine İmru'ül-Kays, Amr'a “Öyleyse önce biz atışalım, sonra bu şiirleri huzurunda okuruz” demiş ve atışmışlardır. Amr b. Câbir b. Mâzin'in inşad ettiği şiirin ilk beytinin anlamı şöyledir: “Övünerek Benû'l-Musâs'ın yanına geldim *el-Eblak*'ta Semev'el'i ziyarete geldim.” Bkz. el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. IX, s. 97.

¹⁶ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 117.

¹⁷ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. III, s. 117.

¹⁸ Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsî'l-Arabî*, c. II, s. 245.

¹⁹ Ahmed Nâim “Semev'el'in Bir Fahriyesi” *Servet-i Fünûn Dergisi*, 31 Ağustos 1314, c. XVI, sayı 392, s. 23.

²⁰ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Mecme'u'l-İlmî el-İrakî, Bağdat 1993, c. VI, s. 580.

²¹ İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 372.

²² Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. I, s. 98; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. III, s. 377. el-Hamevî, adını, Şureyh b. es-Semev'el b. Âdiya el-Yehudî olarak zikretmiştir.

²³ Humâm, Gassânî emiri Hâris b. Ebî Şemir'dir. el-A'şa ve'l-A'şeyne'l-Ahareyn, Meymun b. Kays b. Cendel, *Kitabu Subhu'l-Munir fi Şi'ri Ebi'l-Basîr*, *Divanu Şi'ri Meymun b. Kays b. Cendel*, şrh. Ebû'l-Abbâs Sa'leb, Matbaa Adolf Helz Holsten, Beyane 1927, s. 126, dipnot (1-5)

²⁴ Meymun b. Kays b. Cendel, *Kitabu Subhu'l-Munir fi Şi'ri Ebi'l-Basîr*, *Divanu Şi'ri Meymun b. Kays b. Cendel*, s. 126- 127; el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 120. el-A'şânın divanında bu şiir yirmi bir beyittir.

²⁵ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 120-121; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. I, s. 98.

²⁶ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. III, s. 130.

²⁷ el-Esma'î, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb, *el-Esme'îyyât*, thk. Ömer Faruk et-Tabba', Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1995, s. 69.

²⁸ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 122, 124. Blachere de bu haberi aktarmıştır. Bkz. Regis Blachere, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. İbrahim el-Keylânî, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984, s.334.

²⁹ Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsî'l-Arabî*, c. II, s. 248.

³⁰ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. III, s. 115, 117.

³¹ *Dîvânu'l-Murûe*, s. 9; *Dîvânu's-Semev'el b. Âdiyâ*, 35.

³² el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. III, s. 117.

³³ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. V, s. 451

³⁴ Şam ile Vadi'l-kura arasında kalan bir beldedir. Semev'el b. Âdiya'nın kalesinin şehre hâkim noktasında olması, büyük ihtimalle Yahudi nüfusunun çok olması sebebiyle burası “Teyma el-Yehudî” adıyla anılmıştır. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. II, s. 78.

³⁵ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 117; es-Se'âlebî, *el-Muntehal*, s. 326; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. X, s. 26;.

³⁶ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu's-Şuârâ*, s. 106; es-Se'âlebî, *el-Muntehal*, s. 326.

³⁷ el-A'şa, Meymun b. Kays b. Cendel, *Kitabu Subhu'l-Munir fi Şi'ri Ebi'l-Basîr*, *Divanu Şi'ri Meymun b. Kays b. Cendel*, s. 127.

³⁸ *Dîvânu'l-Murûe*, s. 15.

³⁹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. X, s. 26; el-Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmu'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, I-IV, İsa el-Bâbî el-Halebî, 1978, c. I, s. 222; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. VI, s. 578.

⁴⁰ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 117.

⁴¹ İbn Sellâm, *Tabakâtu's-Suarâ*, s. 106; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1994, s. 60, 61; el-Esfehânî, *el-Egânî*, c. IX, s. 89- 93, 99; es-Se'âlebi, *el-Muntehal*, s. 326; el-Meydânî, *Mecmu'u'l-Emsâl*, c. III, s. 446; Ahmed Savran, "İmruülkays b. Hucr" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), c. XXII, s. 237.

⁴² İbn Sellâm, *Tabakâtu's-Suarâ*, s. 106; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*; s.61; el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 118-119; Babanzâde Ahmed Nâim "Semev'el'in Bir Fahriyesi" başlığı altında *Servet-i Fünûn Dergisi*, 31 Ağustos 1314 tarih c. XVI, sayı 392, s. 23-26.

⁴³ el-İsfehânî, *el-Egânî*, c. XXII, s. 119; *Dîvânu'l-Murûe*, s. 15-17.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*; s.63; es-Se'âlebi, *el-Muntehal*, s. 327; el-Meydânî, *Mecmu'u'l-Emsâl*, c. III, s. 446.

⁴⁵ el-Meydânî, *Mecmu'u'l-Emsâl*, c. III, s. 446.

⁴⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. III, s. 378, VI, s. 579.

⁴⁷ Regis Blachere, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s.334.

⁴⁸ İbn Sellâm, *Tabakâtu's-Suarâ*, s. 106-110.

⁴⁹ İbn Reşik, Ebû Ali el-Hasan, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbih*, thk. Muhammed Karkazan, I-II, Matbaatu'l-Kâtib, Dimaşk, 1994, c. II, s. 804; Halim Öznurhan, "Arap Şiirinde Fahr Teması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Güz 2006, 149-160, s. 152.

⁵⁰ el-Cevherî İsmail b. Hammâd, *es-Sihâhu Tâcu'l-Lugâ ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk.: Abdulgafur Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, c. V, s. 2025; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, I-VI, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, V, 226; Cevâd Ali, Cevâd Ali, *el-Mufasssal* c. V, s. 68.

⁵¹ el-Cevherî, *es-Sihah*, c. V, 2025; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, c. V, s. 226; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed b. Habka el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut 1990, c. XII, s. 530.

⁵² *Dîvânu'l-Murûe*, s. 34, dipnot (1).

⁵³ Benû Âmir b. Sa'sa'a b. Muaviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hafsa b. Kays b. 'Aylân b. Mudar. Bkz. İbn Hazm, *Cemhertu Ensâbi'l-Arab*, s. 272.

⁵⁴ Benû Murre b. Selûl b. Sa'sa'a b. Muaviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasfa b. Kays 'Aylân b. Mudar. Bkz. İbn Hazm, *Cemhertu Ensâbi'l-Arab*, s. 271.

⁵⁵ Babanzâde Ahmed Nâim "Semev'el'in Bir Fahriyesi", *Servet-i Fünûn Dergisi*, 31 Ağustos 1314 tarih c. XVI, sayı 392, s. 27.

⁵⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. IV, s. 582.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 165; Abdurrahman Özdemir, *Lebid b. Rebîa el-Âmirî ve Divanı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007, s. 154, 244.

⁵⁸ *Dîvânu'n-Nâbîga ez-Zubyânî*, Matbaatu'l-Hilâl, Mısır 1911, s. 13.

⁵⁹ Ebû Temmâm, Habib b. Evs et-Tâî, *Dîvânu'l-Hamase*, s.31, dipnot (3), www.al-mostafa.com.

⁶⁰ *Dîvânu's-Semev'el b. Âdiyâ*, s. 54; <http://www.cultural.org.ae/>, *el-Mevsu'atu's-Şi'riyye*.

⁶¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. VI, s. 575.

⁶² İffet eş-Şarkavî, *Durûs ve Nusûs fî Kadâyâ'l-Edebi'l-Câhilî*, Dâru'n-Nehzati'l-Arabiyye, Beyrut, ts. s. 320.

- ⁶³ Bu hususla ilgili olarak bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. IV, s. 573-590.
- ⁶⁴ *Dîvânu Muhelhil b. Rebîa*, şrh. Talâl Harb, ed-Dâru'l-Âlemiyye, tz, rakamı geçen sayfalar.
- ⁶⁵ Şukrî Faysal, *Tatavvuri'l-Gazel beyne'l-Câhiliye ve'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1982, s. 225; İffet eş-Şarkavî, *Durûs ve Nusûs fî Kadâyâ'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 319.
- ⁶⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. IV, s. 589.
- ⁶⁷ Kudâme b. Cafer, Ebû'l-Ferec, *Nakdu 'ş-Şi'r*, thk. Kemal Mustafa, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1978, s. 66. Akıl teması içinde derin anlayış, haya, beyan, siyaset, kapasiteli olma, delillerle ispat, ilim, cahillerin düşük davranışına hoşgörü; iffet teması içinde kanaat, aç gözlü olmama, elbise temizliği; secaat teması içinde himaye, savunma, intikamını alma, düşmana zarar verme, heybet, dengini öldürme, ıssız çöl ve yerlerde korkusuzca yürüme; adalet teması içinde hoşgörü, nimeti hediye etme, isteyene vermek, misafirlere ziyafet vermek. s. 67-68.
- ⁶⁸ Kudâme b. Cafer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 194.
- ⁶⁹ Kudâme b. Cafer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 195.
- ⁷⁰ Kudâme b. Cafer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 195.
- ⁷¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. VI, s. 576.
- ⁷² *Dîvânu'l-Murûe*, s. 39-45; *Dîvânu's-Semev'el b. Âdiyâ*, s. 69-74.
- ⁷³ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-Zeheb fî Sina'ati Şi'ri'l-Arab*, Matbaa Hicâzî, Kahire 1951, s. 114.
- ⁷⁴ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-Zeheb fî Sina'ati Şi'ri'l-Arab*, s. 10.
- ⁷⁵ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-Zeheb fî Sina'ati Şi'ri'l-Arab*, s. 14.
- ⁷⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. VI, s. 569-570; R. Paret, "Semev'el b. Âdiyâ", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, c. X, s. 471-472.
- ⁷⁷ İbn Sellâm, *Tabakâtu 'ş-Şu'arâ*, s. 42, İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru veş-Şu'arâ*, s. 31.
- ⁷⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. VI, s. 569-570.
- ⁷⁹ İbn Akîl, Bahauddin Abdullah, *Şerhu İbn Akîl*, I-IV, Muessesetu's-sâdik, Tahran 1417, c. I, s. 214-215.
- ⁸⁰ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, s. 223 dipnot (1).
- ⁸¹ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 386-387.
- ⁸² Mehmed Zihni, *el-Kavlu'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhis ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, Şirketi Kütüphanesi, İstanbul, 1304.
- ⁸³ İbn Reşik, *el-'Umde*, c. I, s. 628; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 365.
- ⁸⁴ *Dîvânu Ka'b b. Mâlik*, thk. Mecîd Tarad, Dâru Sâdır, Beyrut 1997, s. 62.
- ⁸⁵ el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk. Hasan es-Sendûbî, c. II, s. 390; Mustafa Sâdik er-Râfi'î, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1974, c. II, s. 316.
- ⁸⁶ Ebû Ali el-Kâfi, *el-Emâlî*, c. I, s. 269.
- ⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdulfazî Şelbî, el-Mektebetu'l-İlmiye, Beyrut, ts., c. III, s.163.

SULTAN SENCER İLE AHMED-İ CÂM NÂMEKÎ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Abdulvahap YILDIZ*

Özet: Sultan Sencer, din adamları ve zâhitlerle beraber olmayı, gönüllerini kazanmayı istediği gibi onları korumayı ve maddî yardımda bulunmayı ihmal etmezdi. Onların da kendisine vaaz ve nasihatte bulunmalarını ister ve tenkitlerini dinlerdi. Sencer, İmam Gazzalî ve Şeyh Ahmed-i Câmî gibi dönemin bir çok âlim ve zâhitleri ile görüşmüş ve onlarla irtibat kurmuştur. Câmî ve bazı sufiler, Sencer'e nasihatler içeren mektuplar göndermiş, onun adına kitap yazıp ithaf etmişlerdir. Bundan dolayı bu gönül adamlarının Sencer'in yönetim anlayışında etkileri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sultan Sencer, Şeyhu'l-İslâm Ahmed-i Câmî, Nâme-kî, Pîr-i Câm, Jendepîl, Şeyh Ahmed el-Becelî,

RELATIONSHIPS BETWEEN SULTAN SANJAR AND AHMED- I CAM NAMEKÎ

Summary: Sultan Sanjar was not only the friend of the religious scholars and the mystics but also supported them financially. He was accounting for their advices and criticisms. He was in contact with the leading scholars of the period like Imam al-Ghazali, Shaikh Ahmad-i jami nameki, Shaikh Ahmad-cam and some of these mystics sent letters including advices and wrote books to praise him. They dedicated these boks to him. Expectedly, these sufis played role in Sanjar's administration.

Keywords: Sultan Sencer, Şeyhu'l-İslâm Ahmed-i Câmî, Nâme-kî, Pîr-i Câm, Jendepîl, Şeyh Ahmed, el-Becelî,

* Yard.Doç.Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Giriş

Selçuklu Sultanları, âlim, şâir, edip ve mutasavvıflara değer vermiş, onların vaaz ve nasihatlerine kulak vermeyi önemli bir görev olarak algılamışlardır. Bundan dolayı dönemin sultanları Sünnî İslam'a muarız olan siyasi ve sosyal oluşumlarla mücadelede ve devletin iç güvenliğini korumada onların desteğini kazanmışlardır. Yine ilmin yayılmasına yardımcı oldukları gibi, âlim ve şeyhlere medrese, hânkâh ve ribât yaptırmışlardır.¹ İlk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey (380/990-455/1063), İslam dininin korunması ve yayılması uğrunda Müslümanların takdirini kazanan başarılı çalışmalar yapmıştır. Sultan Alparslan (420/1029-465/1072) döneminde veziri Nizamülmülk (409/1018-485/1092)'ün Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Musul gibi şehirlerde açtığı medreselerde pek çok ilim adamının yetiştirildiği bilinmektedir. Nizamülmülk bu medreseleri açmanın yanında Şam'da dokuz, Halep'te yedi zaviye ve ribât yaptırmıştır.²

Sultan Melikşâh (447/1055-485/1092), Nişâbur ile Sebzvâr şehirleri arasında Ribât-ı Zaferân adında bir tekye,³ Sultan Muhammed Tapar (475/1082- 512/1118) ise Merv ile Nişabur yolunda Ribât-ı Şeref'i (veya şerif) 508/1114 senesinde yaptırmıştır. Selçuklu Sultanları; âlim, şâir, edip ve mutasavvıflara bol ihşanda ve ikramlarda bulunmaktan da geri kalmamışlardır. Sultan Melikşâh döneminde fâkihlerle ve sufilere üç yüz bin dinar ödenmekteydi. Yine Melikşâh, meşhur mutasavvıf Marûf-i Kerhî (ö. 200/815) 'nin mezarını ziyaret etmiş ve burada bulunan yoksullara sadaka dağıtmış, adaklar adamıştır.⁴ Şüphesiz bu yapılanlar Selçuklu devletinin âlim, şâir, edip ve mutasavvıflara olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. Bu ilgiden olacak ki, dönemin sultanlarının sarayları âlimler, şâirler, edipler, filozoflar, tabipler ve sûfilerle dolup taşmıştır. Bu dönemde kurulan dergâhlar ve zâviyelerdeki mürşitlerin etrafında geniş halk kitleleri toplanırken, şeyhlerin nüfuzu da git gide artmaya başlamıştır.⁵

Sencer ve Muasırı olan Mutasavvıflar

Din bilginlerine ve sûfilere saygı gösteren, onlara damışan, onları ziyaret eden ve hayır dualarını almaya çalışan Selçuklu sultanlarının başında gelenlerden biri de Sultan Sencer⁶ (479/1086-87-552/1156-57)'dir. Yirmi bir yıl Horasan melikliği, otuz dokuz yıl sultanlık yapan Sencer, ehl-i sünnet itikadında, dinine bağlı ve bid'atleri reddeden, güzel ahlaka sahip, merhametli, cömert, cesûr ve âdil bir padişah idi. Ulemâya ve mutasavvıflara karşı çok hürmet eder, kendisi de ilimle meşgul olur ve bilimi teşvik ederdi. Bu

dönemde Horâsân, başta Anadolu olmak üzere bütün İslâm dünyasına din ve ilim adamı yetiştiren bir merkez olmuştur.⁷ Bu din adamlarının Anadolu ve daha bir çok bölgenin İslâmlaşmasında büyük katkıları olmuştur.⁸

Sultan Sencer, muasırı İmam-ı Gazzâlî (ö.505/1111), Şeyh Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126), Yusuf Hemedânî (ö.535/1140), Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî, Hakim Senâi-yi Gaznevî (ö. 535/1140) ve Hoca Ahmed-i Yesevî (ö.562/1166-1167) gibi bir çok âlim ve mutasavvıf ile tanışmış, onlarla mektuplaşmış vaaz ve nasihatlerini dinleyip, onlardan etkilenmiştir. İmâm-ı Gazzâlî, ölümünden iki yıl önce 503/1168 senesinde Sencer'e nasihatler içeren bir mektup yazmış, bunun üzerine Sencer, Meşhed'in güneyindeki *Turuğ* veya *Turûk* denilen yerde Gazzâlî ile görüşmüştür.⁹ Yine Gazzâlî, Sencer daha melik iken ona devlet işlerinde yol göstermek amacıyla *Nasîhâtü'l-Mulûk* adlı bir eser yazmıştır.¹⁰

Meşhûr sûfî-şâir Hakîm Senâi-yi Gaznevî (ö.535/1145) Sultan Sencer için kasideler yazmıştır. Sencer ondan mezhepler konusunda bilgi istemiş, Senâi de bu mektuba şiirle cevap vermiştir.¹¹

Hârezm valisi Atsız (522/1128-551/1156), Harezm'de istiklâl ve isyan hazırlıklarına giriştiğini açığa vurunca Sultan Sencer 533/1138 senesinde Atsız'a karşı Harezm seferine çıktı ve Atsız'ın ordusunu bozguna uğrattı. Bu savaş esnasında¹², orada geyik eti yediği ve geyik postu giydiği rivâyet edilen Zâhid-i Ahû-Pûş (ö.545/1150) adında bir derviş, Sultan Sencer'in yanına gelerek, ona nasihatlerde bulunmuş ve ayrıca şehir halkı için şefaât dilemiştir.¹³

Sultan Sencer'in melikliği ve sultanlığı dönemlerinde tanışıp ziyaret ettiği, kendilerinden feyz aldığı sufi ve âbidlerin sayısı bir hayli fazladır. Sencer de onlara maddî yardımda bulunmuştur. Meselâ Sencer, ashâb-ı kirâmın yolundan ayrılmadığına inandığı ve çok beğendiğini söylediği, Ahmed-i Yesevî'ye, dervişlerine dağıtmak üzere elli bin altın verdiğini kaynaklar kaydetmektedir.¹⁴

Sultan Sencer ile Ahmed-i Câm Nâmekî 'nin Münasebetleri

Sultan Sencer'in bizzat görüştüğü, vaaz ve nasihatlerini dinlediği, kendisi ile mektuplaştığı, devlet yönetiminde kendisinden etkilendiği âlim, zâhit ve mutasavvıflardan biri de Horasan bölgesinde manevî faaliyet gösteren ve dönemin en etkili şeyhi kabul edilen Jendepîl (Zendepîl)¹⁵ lakabı ile de anılan Şeyhu'l-İslâm Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî'dir.¹⁶ Gençlik dönemini ayyaş ve avare geçiren Nâmekî, daha sonra 22 yaşında tövbe ederek dağda inzivaya çekildi. On sekiz yıl boyunca devam eden inzivâ hayatında fıkıh, kelâm, hadis

tefsir edebiyat, tasavvuf konusunda bilgi sahibi oldu. Kırk yaşında iken inzivâyı terk ederek halkın içine karışıp irşâdla meşgul oldu. Ahmed-i Nâmekî, tasavvuf, âdâb, mevzi'a, nasihat ve sevgi konusunda sade bir üslupla bir çok Farsça eser yazmıştır. Mansûr eserlerinde zühd ve takvaya daha fazla yer verirken şiirlerinde ise daha çok sevgiden söz etmiş, aşıkane manzumeler kaleme almıştır. Meşhûr sûfi Ebu Said-i Ebu'l-Hayr (ö.444/1052) Hz. Ebu Bekir'den (ö.13/634) kendisine intikal eden hırkanın ilerde ortaya çıkacak olan Nâmekî'ye verilmesini, oğlu Ebu Tahir'e vasiyet etmiş, oğlu da bu vasiyeti yerine getirmiştir. Câmiyye tarikatının kurucusu mutasavvıf-şair olan Nâmekî sünnî bir mutasavvıftır.¹⁷

Nâmekî, İnsanları tevbe, zühd, takva, aşk ve müsamahaya davet eder. İnsanlara vaaz vermek ve nasihatte bulunmak için Herat, Merv, Serahs, Bazcan, Baharz ve Nişabur'a gitti. Burada bulunan âlim ve zahitlerle tanıştı. 535/1140 senesinde hacca gitti. Hac dönüşü Nişabur'a uğradı. Bazı kayıtlara göre üç yüz bin bazılarına göre ise altı yüz bin kişinin hidayetine sebep olmuştur. Nâmekî, Allah'a imandan sonra en önemli görev olarak, ehl-i sünnet ve cemaate sadakatle bağlanmayı gösterdi. Semâ'nın haram olmadığını belirtti. Fakat kendi döneminde semâ yapanların nefsanî arzularına boyun eğdiklerini, bilerek veya bilmeyerek yanlış yola saplandıklarını da söylemekten geri durmadı. Kendi müridlerine açıktan zikir yapma yerine gizli zikir yapmalarını tavsiye etti. Sahte şeyhlere karşı da insanları uyararak herkesin peşinden gidilemeyeceğini ikaz etti.¹⁸

Başta Sultan Sencer olmak üzere dönemin idareci ve illeri gelenleri ile de görüşmüş onlara vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Sencer ile Nâmekî'nin ilk görüşüp tanışması şöyle olmuştur: Sencer, İsmailîyye¹⁹ düşüncesine mensup grupları püskürtmek için Püjgân (Câm veya Türbet-i Câm veya Türbet-i Şeyh-i Câm)²⁰ şehrine vardı. Buraya gelmeden önce burada kerâmet ve harikulade hallere sahip Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî adında bir zatın olduğunu duymuştu. Sencer onu yanına çağırttı. Şeyh, elçilere "*Bizim sultan ile bir işimiz yok, eğer onun bizimle bir işi varsa buyurun gelsin.*" der. Bunu duyan sultan çok rahatsız olur ve kendisini getirtmek için görevliler göndermeye karar verir. Bu esnada atların hastalandığı haberi sultana ulaşır, Sultan bunu şeyhe yaptığı saygısızlıktan kaynaklandığını düşünür. Bunun üzerine kendisi vezirleri ve emirleri ile şeyhin ziyaretine gider. Bu esnada şeyh hânkâhında binaların yapımı ve işçileri gözetlemekle meşguldür. Şeyh ile bu görüşme Horasan'ın Câm şehri civarındaki Me'dâbâd (Mehdâbâd) köyünde bulunan hânkâhında gerçekleşmiştir.²¹ Me'dâbâd, o dönemde önemli bir yerleşim yeri olmamakla birlikte

gerek Nâmekî'nin türbesinin burada olması gerekse çocukları ve torunlarının oturmaları sebebiyle müridlerin ziyaret ettiği, hatta yerleştiği bir belde haline gelmiştir. Bir çok meşhur hükümdar da burayı ziyaret etmiştir. Kısa bir süre sonra Me'dâbâd şehri Türbet-i Câm veya Türbet-i Şeyh-i Câm diye anılmaya başlanmıştır. Mezarı üzerinde inşa edilen ve bir sanat eseri sayılan türbesi kümbed-i Sebz veya Kümbed-i Firuzşahî adıyla da meşhur olmuştur.²²

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Sencer, bu ilk görüşmede şeyh Ahmed'in elini öpmüş ve ona mürid olmuştur. Hatta kerpiç kalıbına çamur doldurup omzuna koymuş ve zâviyesinin damına çıkartmıştır.²³ Bundan dolayı Sencer ile Nâmekî, arasındaki ilişkiler şeyh-mürîd ilişkisi boyutuna ulaştığı anlaşılmaktadır.²⁴ Günümüzde Şeyhin medfûn olduğu türbesinin ve dergâhının duvarında mevcut olan şiirler de bu manayı doğrulamaktadır.²⁵

Sultan Sencer'in, kendisine Câm bölgesini ıktâ'²⁶ olarak verdiği Tuğrul Tekin-i Sencerî merkez edindiği Horasan bölgesinin Sâğu (Mahmûdâbâd-i Süflâ)²⁷ şehrinde birkaç kişi tarafından saraydan kaçırılıp, başı kesilerek öldürülmüş ve bunun üzerine olay Sencer'e haber verilmiştir. Sultan bundan çok müteessir olmuş ve şöyle buyurmuştur: "Câm halkı bu olaydan sonra canını kurtaramaz. Hepsini yok edeceğim." Sencer'in bu sözlerini duyan Câm halkı endişeye kapılıp, Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî'ye müracaat ederler ve; "Bu büyük olayı hiç kimse çözemiyor, olayı yapan kimlerdi, nereden geldiler, nereye kayboldular?" derer. Sultanın da hükmünü arz ettikten sonra, "Biz bu olay karşısında aciz kalmışız ve çıkar yol bulamıyoruz. Eğer bu olayı yaparı biliyorsanız bunları yakalatıp, bize yardım ediniz. Bu durumu sultana arz etmek kuvvetimiz dahilinde değildir. Olayı Sencer'e arz ederseniz memnun oluruz." derler. Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî' de, "Olayın ne olduğunu Sultan'a yazayım." diye buyurur.²⁸

Nâmekî, Sultan Sencer'e yazdığı mektupta Câm halkı için şefaet isteyip, özetle şu hususları dile getirir: "Eğer asrın padişahının has kullarından biri padişahın sahip olduğu şehirlerden birine gider ve o şehrin mutasarrıflarından bir mutasarrıf, o padişahın has kulunu sebepsiz yere hiç yoktan hafife alıp önemsemezse ve ihanetle ona bakarsa, padişah bu durumdan haberdar olunca haddini bildirmede üzerine düşenin en mükemmelini yapması gerekir. Zirâ Allah, has kulunun ihtiyacını gidermek için hiçbir şeyden geri kalmaz. Yaratıcının hiçbir şeye ihtiyacı yok ve her şey ona muhtaçtır. Kendisi muhtaç ve zayıf kulunun ihtiyaçlarını gidermede hiç geri kalır mı? Cenâb-ı Hak, kendisine ait olanının binlercesinden vazgeçer, kendi has kullarına ait olanın birinden bile vazgeçmez. Zirâ, Allah istiğnâ

(hiçbir şeye ihtiyacı olmama ve her şeyin ona muhtaç olması) makamındadır. Kul ise ihtiyaç (her şeye muhtaç) makamındadır. Tuğrul Tekîn edepsizlik yolu ile ihanet eder ondan sonra da Hakk'ın has kullarından birinin sözünü boşa çıkarmak ve yalanlamak ister. Yüce Allah buna karşı hazırlık yapmamayı hiç revâ görür mü? Hak Te'âlâ, birkaç atlıyı o günâhkârın layık olduğu ve gerektiği şekilde haddini bildirmesi amacıyla gönderdi. Câm halkının bunda suçu nedir ve bunu savunmada ne yapabilirlerdi? Bunu savunmak padişahın kuvvet ve gücüne uygun gelmez. Bu bir avuç zayıf ve acizden ne gelir. Aman ha sakın! Onun cezasının ne olduğunu kimse bilmez."²⁹

Nâmekî, mektubunun sonunda bu yazdıklarının bir nasihatten ibaret olduğunu da vurgular. Nâmekî'nin mektubu Sultan Sencer'e ulaşıp okunmasını emir buyurunca, Sultan sorar: "Bu ihanet nasıl olmuş ve hangi söz boşa çıkarılmıştır?" Sencer'e hangi söz üzerine olayın meydana geldiği, ne yapıldığı ve ne söylendiği anlatılır. Sultan Sencer çok ağlar ve şöyle buyurur: "Yapmayın, kollarını bağlamayın zira ben ondan büyük kerametler gördüm." Sonra Câm'dan gelenleri teselli eder, gönüllerini alır ve onları mutlu olabilecekleri bir şekilde geri yollar.³⁰

Sultan Sencer'in bu ifadelerinden ve yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu mektuptan önce Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî ile görüştüğü, ilgi ve alaka duyduğu anlaşılmaktadır. Nâmekî de Sencere sevgi beslemiş ve dua etmiştir. Hatta Nâmekî'nin deyişi ile Sencer manevî canipten kendisine emanet edilmiş ve kendisine hayır duada bulunması istenilmiştir.³¹

Nâmekî ile Sultan Sencer'in münasebetleri konusunda bir çok menkıbe bulunmaktadır: Kendisi ile Sencer arasında geçen bir menkıbeyi Nâmekî, şöyle nakleder: "Bir gün bir bağın içinde oturmuştum, o sırada da Sencer savaşa çıkmıştı. Biri yanıma geldi ve dedi: Sencer'i sana emanet ettik niçin ona dua etmiyorsun? 'Ne yapmam gerekir' diye kendisine sordum. O Zât: 'Kalk git Batinîler dünyayı istila etmeden, Sultan Sencer'e yetiş' dedi. O şahsın sözleri biter bitmez kendimi onunla birlikte bir ırmağın kenarında buldum. O zatın emri üzerine Sencer'in atının yularını tuttum ve batinîlerin bozguna uğradığını ve bu sebeple geri dönmen gerektiğini söyledim. Bu söz üzerine sultan ordusu ile birlikte geri döndü. Tekrar kendimi daha önce oturduğum bağın içinde buldum."³²

Nâmekî, Sultan Sencer adına kaleme aldığı *Ravzatü'l-müznibîn* ve *Cennetü'l-müşakîn* adlı eserini, Sencer sultan olduktan yaklaşık altı yıl sonra (520/1125)³³ Me'dâbâd'daki hânkâhına davet edip kendisine sunmuştur.³⁴ Şeyh, kendi dervişleri ile birlikte Sultana

da görkemli bir ziyafet vermiştir. Namekî, bu durumu şöyle aktarmıştır:

“Uzun zamandır bu dua edici, alemin sultanını davet etmesi gerekirdi fakat sebepler oluşmadı. Yüce Allah’tan ‘Bu kitabı alemin sultanının adına yaz.’ ilhamı gelince, bu aciz çok sevindi. Yüce Allah’a şükretti ve şöyle dedi: Şimdi davetin sebepleri oluştu. Davete herkesi çağır. Muhammed ümmetinin tümü, alemin sultanı ile birlikte rahmet sofrasına otursunlar ve dünya padişahına senada bulunsunlar. Melikleri, padişahları, ileri gelenleri ve Allah dostlarını tek başına sofraya oturtmak uygun olmaz. Bu âcizin yapabildiği, bütün Muhammed ümmetini davet etmektir.”³⁵ Şeyh Ahmed, Merv şehrinde iken Sultan Sencer de ziyafet hazırlayıp onu sarayına davet etmiştir.³⁶

Sencer de daha sonraki yıllarda Nâmekî’ye mektup göndermiştir. Bu mektup, Nâmekî’nin *Risâle-i Semerkandiye* adlı eserinde neşredilmiştir. Sencer mektubunda Nâmekî’den “Hak dostlarının âlâmet ve işaretlerini” sormaktadır.³⁷

Nâmekî, Sencer’e yazdığı cevabi mektupta önce sultanı uyarır. Hak dostlarının özelliklerini sıraladıktan sonra da dünya sevgisinin insanı Allah sevgisinden uzaklaştırmaması gerektiğini belirtir. Mektupta ayrıca padişaha şu öğütleri verir:

“Nefsine düşkün olan kimseler, yüce yaratıcının dergâhına yabancı olduklarını gösterirler. Allah’ın dostları, mukarreb meleklerin (Allah’a yakın melekler) sohbetinden kaçıp zulüm ve heves çadırına nasıl takılıp kalırlar? Asrın padişahının kaftanını dikmek her terzinin işi değildir. Terzi, işinin ehli olmalıdır. Zamanın sultanını tedavi etmek her hekimin işi değildir. Tecrübeli, hastalıklardan anlayan ve insanın karakter yapısını bilen bir doktor olmalıdır. Yine asrın padişahına nasihat etmek, her vâizin ve her nasihat edicinin işi değildir. Vâiz ve nasihat eden âlim olmalı, şeriatın makam ve vaciplerini bilmeli, tarikatın menzillerini görmeli, insan tabiatını anlamalıdır. Zamanın sultanı ve asrın öncüsü, sözleri öfke kulağı ile duymamalı, aksine bu nasihatleri şefkat kulağı ile dinlemelidir. Nasıl ki terzilikte ve doktorlukta mükemmeli isteniyorsa, din yolunda da en iyisi istenmeli ve kâmil olanı tercih edilmelidir. Bu nasihatler nefsin hoşuna gitmese bile yazana sıkıntı ulaşmamalıdır. Zirâ yazanın asıl maksadı tam delil yolu ile yüce Allah’a ulaşmaktır. Bu mektubu yazmaktaki amacımız şudur: Bizim hiç kimse ile düşmanlığımız ve savaşımız yoktur. Bizim görevimiz insanlara nasihat etmektir. Orduya kaleyi zapt etmek için işaret etmekten söz etmek doğru değil. Zamanın sultanını üstünlüklerle ve adaletle süslendir.”³⁸

Sultan Sencer, Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî’nin kendisine gönderdiği mektuplardan ve yüz yüze görüşmekten etkilenmiş olacak

ki 533/1138 yılında Nâmekî'nin mezarının yanına beyaz kubbeli bir mescit yaptırır.³⁹

Sultan Sencer ayrıca antika değere sahip gümüş kaplama bir ibrik ve abdest leğeni Nâmekî'ye hediye etmiştir. Bu ibrik ve leğen halen Nâmekî'nin dergâhında mevcut olup ziyaretçiler, bunlara doldurulan suyu şifa niyetiyle içmektedir.⁴⁰

Sultan Sencer'in neslinden gelenler de Nâmekî'ye gönül vermiştir. Hatta Sultan Sencer'in torunlarından biri, Şeyh Ahmed-i Câmî'nin türbesinin karşısında bulunan mescidi 633/1235 tarihinde inşa ettirmiştir.⁴¹

Sonuç

Birçok âlim ve zahidin, Sencer adına kitap yazdığı gibi Şeyh Ahmed-i Câm Nâmekî (Jendepil) de dönemin önemli alimlerinden biri olması nedeniyle Sencer ile görüşmüş, onunla mektuplaşmış ve onun adına kitap yazarak kendisine ithaf etmiştir. Gönderdiği mektuplarda, sultana nasihatlerde bulunmuştur. Gerektiği zaman da onu tenkit etmekten geri kalmamıştır. Bu nasihat ve tenkitler de Sencer'in yönetim anlayışını etkilemiştir. Bu sebepten dolayıdır ki, Tuğrul Tekin'in öldürülmesinden sonra, Nâmekî, Câm halkına sıkıntı verilmemesi için aracı olmuş ve ona hürmeten Sencer de Câm halkına bu konuda teminat vermiştir. Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere; Sultan Sencer'in yanında, Horasan bölgesinin âlim ve sufileri içinde Şeyh Ahmed-i Câmî Nâmekî'nin ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Nâmekî ile Sultan Sencer arasındaki ilişki ve yakınlık, şeyh-mürid şeklinde olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Cüstcü der Tasavvuf-i İnan*, Tahran, 1363, Acar, Aburrahman, *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti (Abbâsî halifelîği ve İsmâilîlerle İlişkiler.)* Ankara, 1997, (Basılmamış doktora tezi.)
- Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, c., II, haz., Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977
- Aksarayî, Kerimüddîn Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev, Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Ali Fazıl, *Şerh-i ahvâl ve nakd ve Tahlîl-i âsâr-i Ahmed-i Câm*, Tahran, 1373.
- _____, *Kâr Nâme-i Ahmed-i Câm Nâmekî*, Tahran, 1383.
- Aslanapa, Oktay *Turkish Art And Architecture*, Atatürk culture Centere puplications, Ankara, 2004
- Beveridge, A.S., "Câmî Ahmed", İslam Ansiklopedisi, c., III, İstanbul, 1963.
- Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, *Nefahatü'l-Üns*, neşr., Mehdi Tevhidi Pur, Tahran 1337.
- Câmî, Ahmed-i Nâmekî (Jendepîl), *Miftahü'n-Necât*, neşr., Ali Fazıl, Tahran, 1373.
- _____, *Ünsü'tâ'ibîn srâtü'llâhi'l-müstakim*, c., I, neşr., Ali Fazıl Çaphane-i Dâver penah, Tahran, 1350.
- Cüveynî, A., *Tarih-i Cihan Guşâ*, C., II nşr., M.Kazvini, London, 1912-1937,
- Gündoğdu, Cengiz, *Doğuş Dönemi Zühed Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri*, Ekev Akademi Dergisi, c., I, sy., I., 1997.
- Ekinci, Abdullah *Ortadoğuda Marjinal bir Hareket: Karamatiler*, Odak Yayınları, Ankara, 2005.
- Hamid Dihkân, *Şeyh Ahmed-i Câm (Be Rivâyet-i Ferzend-i Şeyh Ahmed-i Câm)*, Buhârâ (Mecelle-i Ferheng ve Hüneri), sayı, 29-30, Tahran Heshmat, Moayyad, *Ahmad-e Jâm*, Elr., C., I, London, 1984.
- Ivanow, A. *Biography of shaykh Ahmad-ı Jam*, w., The Journal of the Royal Asiatic Socet, 1917, London,
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 3., bsk.,1992, Ankara.
- Kırkılıç, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966.
- Köymen, M.Altay, "Sencer", İslam Ansiklopedisi, C., X, İstanbul, 1980.
- _____, *Seçuklu Devri Türk Tarihi*, II. Baskı, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi basım Evi, Ankara, 1982.
- _____, *Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c.V, sayı, Ankara, 1947, s., 167-173.

ABDULVAHAP YILDIZ

- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 2000.
- Muhammed Cevâd Şems, *Ahmed-i Câm*, Dairetü'l-Maarif Büzürg-i İslamî, C., VII, Tahran, 1375.
- Muhammed Takî Daniş Peju, *Asâr ve Suhanân-i Şeyh-i Câm Ferheng-i İran Zemîn*, 2. basım, C., I, Basım yeri yok, 1353-1332.
- Nevayî, Ali Şir, *Nesayimü'l-Mehembe min Şemayimi'l-Fütüvve*, Haz: Kemal Eraslan, İstanbul, 1979
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflük: Kalenderiler, XIV-XVII. Yüzyıllar*, Ankara, 1992
- Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c., II, İstanbul, 1993.
- er-Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü's-sudur ve Ayetü's-sürûr*, çev: Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.
- Senâi-yi Gaznevî, Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Adem, *Divân-i Senâi Say ve İhtimam*, Müderris Rızavî, Tahran, 1362.
- Sevim, Ali -Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletler Tarihi*, Ankara, 1995.
- Turan, Osman, *Selçuklar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 4., bsk., Boğaz İçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- _____, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C.I, 7., bsk., Boğaz İçi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Uludağ, Süleyman, "*Câmî, Ahmed-i Nâmekî*", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C., VII, İstanbul, 1993.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabala Yayın Evi, İstanbul, 2005
- Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi*, 2. baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:51. İstanbul, 1997.
- Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-'Alâm*, c., III, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1308.
- Yaltkaya, Mehmet Şerafeddin, "*Sencer ve Gazali*", Darü'l-Fünün İlahiyât Fakültesi Mecmuası, Evkâf Matbaası, İstanbul, 1341/1925.
- Yıldız, Abdulvahap -Abdullah Ekinci, *Ahmed Câm Nâmekî ile ilgili şiir ve menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti*, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı, 152, Ekim, 2004, s., 115-116.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyât, İstanbul, 1994.
- Zebîhullah-i Safâ, *Tarîh-i Edebiyât der İran*, c., I, İntişârât-i Kâknus, Tahran, 1374.
- _____, *İran Edebiyat Tarihi (Tarîh-i Edebiyât der İran)*, Çev, Hasan Almaz, c., I, Nüşa Yayınları, Ankara, 2002, s., 252-253.

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul, 2002, s., 120-121.

- ² Aburrahman Acar, *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti (Abbâsî halîfeliği ve İsmâillilerle İlişkiler.*, s., 5-15 (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi.), Ankara, 1997.
- ³ Oktay Aslanapa, *Turkish Art And Architecture*, Atatürk Culture Centre Publications, Ankara, 2004, S., 80.
- ⁴ Aburrahman Acar, a.g.e., s., 5-15.
- ⁵ Ahmet Kırkılıç, *Başlangıçtan günümüze Tasavvuf*, İstanbul, 1996, s., 73-74.
- ⁶ Sultan Sencer, büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın oğludur. 479/1086-87'de el-Cezire bölgesindeki Sincar'da dünyaya geldi. Sencer daha küçük yaşlarda, devlet hizmetinde bulunarak doğuda çıkan isyanları bastırdı. Yaptığı bu başarılar üzerine Horâsân melikliğine atandı. 496/1102'de Selçuklu Devleti'ne saldıran Karahanlı Hükümdarı Kadir Han'ı yenen ve öldüren Sencer, Daha sonra 512/1118'de Gaznelileri Selçuklulara tabi kıldı. Babası Melikşâh'ın siyasetini takip eden Sencer, Horâsân'dan itibaren devletin doğusunda Selçuklu düzenini yeniden kurdu. Berkyaruk'tan sonra tahta geçen Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine 512/18 Nisan 1118'de küçük yaştaki oğlu Mahmud, Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkarılırken, Sencer de Mahmud'a tabi olmayı reddederek 14 Haziran 512/1118'de Horasan'da bağımsızlığını ilan etti. 513/11 Ağustos 1119 senesinde yapılan savaşta yeğenini mağlup eden Sencer, Büyük Selçuklu Sultanı oldu. Horâsân'ı başkent yaptı. Bundan sonra yaptığı büyük savaşlarda galip gelen Sencer'e Sultanül-A'zam unvanı verildi. Sencer, 527/1132'de Karahanlıların, 531/1136'da Gaznelilerin, 536/1141'de Karahitaylıların ve 542/1147'de Hârezmlilerin isyanını bastırdı. Daha sonra 547/1152'de Gurluları mağlup etti. Fakat 548/1153'te Oğuz Yabgu ile Belh'te yaptığı savaşta yenilince esir düştü. Buradaki üç yıllık esaretten sonra 551/Nisan 1156'da kurtarıldı. Ancak yaklaşık bir sene sonra 552/29 Nisan 1157'de Merv'de vefat etti Burada kendisinin yaptırdığı türbeye defnedildi. Geniş bilgi için bkz: er-Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürür*, çev: Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s., 163- 195; Aksarayî, Kerimüddîn Mahmud, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev, Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s., 17-18; M.Altay Köymen, "Sencer", İslam Ansiklopedisi, c., X, İstanbul, 1980, s., 487; Köymen, *Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyani*, AÜDTCFD, c.V, sayı, 2, Ankara, 1947, 167-173; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletler Tarihi*, Ankara, 1995, s., 200-202; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, c., II, haz., Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s., 43-82; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1992, s., 25-30; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 2000, s., 66-67; Osman Turan, *Selçuklar Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, Boğaz içi yayınları, İstanbul, 1993, s., 236-248; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1994, s., 195-201.
- ⁷ er-Ravendî, a.g.e., s., 167; Köymen, Mehmed Altay, *İslam Ansiklopedisi*, "Sencer", c.,X, s., 486. Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, c.,I, İstanbul, 1997, s., 447; Aburrahman Acar, *Selçuklu Sultanı Sencer'in Din Siyaseti (Abbâsî halîfeliği ve İsmâillilerle İlişkiler.*, s., 51-54 (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış doktora tezi.), Ankara, 1997.
- ⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyât, İstanbul, 1994, s., 114-115; Cengiz Gündoğdu, *Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri Tasavvuf Mektepleri*, Ekev, Akademi Dergisi, c.,I sy., I, 1997, s., 50-51.
- ⁹ Zebîhullah-i Safâ, *Tarih-i Edebiyât der İran*, c., I, İntişârât-i Kâknus, Tahran, 1374, s., 344; Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyat Tarihi (Tarih-i Edebiyât der İran)*, Çev, Hasan Almaz, c., I Nüsha Yayınları, Ankara, 2002, s., 252-253. Yaltkaya, Mehmet

- Şerafeddin, “*Sencer ve Gazali*”, Darü'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası, Evkâf Matbaası, İstanbul, 1341/1925, s., 40.
- ¹⁰ Mehmet A.Köymen, *Sencer*, İslam Ansiklopedisi, X, s., 486.
- ¹¹ Senâi-yi Gaznevî, Ebu'l-Mecd Meccûd b. Adem, *Divân-i Senâi* Say ve İhtimam, Müderris Rızavî, Tahran, 1362, s., 468-473; Aburrahman Acar, , a.g.e., s., 86.
- ¹² Sencer, daha sonra af dileyen Atsız'a Hârezm valiliğini tekrar geri iade etti Bkz., Mehmet Altay Köymen, *Seçuklu Devri Türk Tarihi*, II. Baskı, DTCF basım Evi, Ankara, 1982, s., 136-139; Turan, *Osman, Selçuklar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s., 242.
- ¹³ Cüveynî, *Cihân Guşâ*, C., II, nşr., M.Kazvini, London, 1912-1937, s.,10; A.Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflilik: Kalenderiler, XIV-XVII. Yüzyıllar*, Ankara, 1992, s.22.
- ¹⁴ Ali Şir Nevayî, *Nesayimü'l-Mehebbe min Şemayimi'l-Fütüvve*, Haz: Kemal Eraslan, İstanbul, 1979, s.78; Aburrahman Acar, a.g.e, s., 90.
- ¹⁵ Jendepîl (Zendepîl): Lugatta büyük fil anlamındadır. Nâmekî iri cüsseli olduğu için bu lakapla anılmış olabilir. Bkz Muhammed Bihiştî, *Ferheng-i Sabâ Fârisî*, Neşriyât-i Sâ, basım yeri belirtilmemiş, 1370, s., 546.
- ¹⁶ Ahmed-i Câm Nâmekî, 441/1049'de Horasan'ın Keşmir (Turşiz) bağlı Nâmek köyünde dünyaya geldi. Asıl ismi Ahmed, babasının adı Ebi'l-Hasan, künyesi, Ebu Nasr'dır. Şeyhü'l-İslam, Şeyh-i Câm, Pîr-i Câm Ahmed-i Câmî ve özellikle Jendepil (Zendefil), Mu'ine'd-dîn, Kutbu'l-Evtâd, ünvanlarıyla bilinir. Sahâbi Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin soyundan geldiği için Şeyh Ahmed el-Arabî, Ahmed el-Becelî ismi ile de tanınır. Doğduğu Horasan'ın Nâmek köyüne nisbetle Ahmed-i Nâmekî, daha sonra yerleştiği Horasan'nın Câm şehrine nisbetle de Ahmed-i Câm veya Ahmed-i Câmî olarak da anılmaktadır 10 muharrem 536/(15 ağustos 1141) de Câm şehri yakınlarında Me'dâbâd (Mehdâbâd) köyündeki meşhûr zâviyesinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. *Miftâhü'n-necât, Üns (Enis) ü't-tâ'ibîn sirâtü'llâhi'l-müstakim, Ravzatü'l-müznibîn, Risâle-i Semerkandiyye, Divân, Biharü'l-Hakika, Künüzü'l-hikme, Srâcü's-sâ'irin, Kalendernâme* gibi eserleri bulunmaktadır. Ayrıca kaynaklarda ismi geçen *Fütü'r-r-rûh, İ'tikâdnâme, Muhabbetnâme, Zühdiyât, Sûz u Gûdâz* ve *es-Sırrü'l-meknûn ve'l-ikdü'l-manzûm fi't-tulsmât* adlı eserleri ise günümüze kadar ulaşmamıştır. Ahmed-i Câmî hayatı ve eserleri için bkz., Ali Fazıl, *Şerh-i Ahvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, Tahran, 1373, Ali Fâzıl, *Kârnâme-i Ahmed-i Câm Nâmekî*, Tahran, 1383; Ahmed-i Câm Namekî, *Ünsü'tâ'ibîn Sirâtü'llahi'l-Müstakim*, Çaphane-i Dâver penâh, Tahran, 1350; Süleyman Uludağ, “*Câmî, Ahmed-i Nâmekî*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c., VII İstanbul, 1993, s., 99; Kasım Ganî, *Tarih-i Tassavvuf der İran*, II. Basım, İsfend, 1330 (Hicri şemsi.); Muhammed Cevâd Şems, *Ahmed-i Câm*, Dairetü'l-Maarif Büzürg-i İslamî, C.VII, Tahran, 1375, S.,30-31; Beveridge, A.S., “*Câmî Ahmed*”, İslam Ansiklopedisi., c., III, İstanbul, 1963, s., 15; Câmî, Abdurrahman b. Ahmed, *Nefahatü'l-Üns*, Tahran, 1337, s., 357-366.
- ¹⁷ Ali Fazıl, Ahmed-i Câm Nâmekî, *Miftahu'n-Necât*, kitabına yazdığı giriş Tahran, 1373, s.,50; Süleyman Uludağ, a.g.m., s., 99
- ¹⁸ Ali Fâzıl, *Kârnâme-i Ahmed Câm Nâmekî*, s., 36-51; Ali Fazıl, *Şerh-i ahvâl ve nakd ve Tahlil âsâr-i Ahmed Câm*, s., 83-113.
- ¹⁹ Bazı Şiiilerin son imam olarak tanıdıkları İmam-ı Ca'ferin büyük oğlu İsmail'in kurduğu fırka, Şia'nın müfrit ve batini (Gulât-i Şi'a) bir koludur. Bkz., Abdullah Ekinci, *Ortadoğuda Marjinal bir Hareket: Karamatiler*, Odak Yayınları, Ankara, 2005, s.,24.

- ²⁰Horasan'nın Keşmir bölgesinde bulunan bir kasabanın adıdır. Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-'Alâm* c., III, Mihân Matbaası, İstanbul, 1308. s., 1758.
- ²¹ Ali Fazıl, Ahmed-i Câm Nâmekî, *Miftahu'n-Necât* kitabına yazdığı giriş Tahrân, 1373, s.,50.
- ²² Süleyman, Uludağ, a.g.e., s., 99.
- ²³ Hamid Dihkân, *Şeyh Ahmed-i Câm (Be Rivâyet-i Ferzend-i Şeyh Ahmed-i Câm)*, Buhârâ (Mecelle-i Ferheng ve Hünerî), sayı, 29-30, Tahrân, tarihsiz.
- ²⁴ Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Cüstcü der Tasavvuf-i İrân*, Tahrân, 1363, s., 90.
- ²⁵ Ali Fazıl, Ahmed Câm Namekî, *Miftahu'l-Necât* kitabına yazdığı giriş, s., 50; Abdülvahap Yıldız-Abdullah Ekinci, *Ahmed-i Câm Nâmekî ile ilgili şiir ve menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti*, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı, 152, Ekim, 2004, s.,115-116.
- ²⁶ İktâ: Mülkiyeti devlete ait arazinin menfaatinin, hazinede hakkı bulunan kimseye sultan tarafından verilmesidir. Bkz., Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c., II, İstanbul, 1993, s., 1-3.
- ²⁷ Câm şehriden Yirmi dokuz kilometre uzaklıktadır. Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, s., 31.
- ²⁸ Tuğrul Tekin-i Sencer'in öldürülme konusunda, geniş bilgi için bkz.: Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, s., 293-295.
- ²⁹ Ali Fazıl, *Şerh-i ahvâl ve nakd ve Tahlil âsâr-i Ahmed Câm*, s., 295-296.
- ³⁰ Ali Fazıl, *Şerh-i ahvâl ve nakd ve Tahlil âsâr-i Ahmed Câm*, s., 296
- ³¹ Ivanow, W., A., *Biography of shaykh Ahmad-ı Jam*, The Journal of the Royal Asiatic Socet, 1917, London, s., 315-321; Abdülvahap Yıldız-Abdullah Ekinci, *a.g.m.*, s.,115-116.
- ³² Derviş Ali Buzcânî, *Razatü'r-Reyâhîn*, Kuşuş, Haşmet Moyyed, Tahrân, 1345, s., 30; Aburrahman Acar, a.g.e, s.,88. Nâmekî ile Sencer'in Münasebetleri ile ilgili menkıbeler konusunda geniş bilgi için bkz., Hâce Sadidüddin Gâznevî, *Makâmât-i Jendepîl, neşr., Haşmetullah Müeyyed Tahrân, 1340/1961*;
- ³³ Ali Fâzıl, *Kârnâme-i Ahmed Câm Nâmekî*, Tahrân, 1383, s.,111.; Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, s., 406; Muhammed Takî, kitabın 526/1131 senesinde kaleme alındığını kaydetmektedir. Bkz., Muhammed Takî Daniş Peju, *Asâr ve Suhanân-i Şeyh-i Câm*, Ferheng-i İrân Zemîn, c., I, s., 280.
- ³⁴ Ali Fâzıl, *Kârnâme-i Ahmed Câm Nâmekî*, Tahrân, 1383, s.,111; Muhammed Cevvâd Şems, a.g.e., S.,32; Heshmat, Moyyad, *Ahmad-e Jâm*, Elr., c., I, London, 1984, s., 648.
- ³⁵ Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, s., 297. Câmî, bu kitabın önsözünde Sencer ve ordusundakiler için kaydettiği bilgiler için bkz., Muhammed Takî Daniş Peju, a.g.e.,s., 270- 281, Abdülvahap Yıldız-Abdullah Ekinci, a.g.m., s., 111
- ³⁶ Derviş Ali Buzcânî, a.g.e., s., 339-40; Aburrahman Acar, , a.g.e., s., 88-89
- ³⁷ Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed Câm*, s., 362.
- ³⁸ Ali Fazıl, *Şerh-i ahvâl ve nakd ve Tahlil âsâr-i Ahmed-i Câm*, s., 362-363.
- ³⁹ Muhammed Cevvâd Şems, a.g.e., S.,31
- ⁴⁰ Ali Fazıl'in Ahmed-i Câm Namekî'nin , *Miftahu'l-Necât* kitabına yazdığı giriş, s., 50
- ⁴¹ Ali Fazıl, *Şerh-i Âhvâl ve Nakd ve Tahlil-i Âsâr-i Ahmed-i Câm*, s., 352.

TANITIM

ADIM ADIM ARAPÇA

Musa Yıldız*

Bilal Temiz'in hazırlamış olduğu *Adım Adım Arapça*, 2007 yılında İzmir'de yayımlandı.

Dil öğrenimi bir tür refleks kazanmaktır; yüzmeyi ya da araba kullanmayı öğrenip uygulayabilmek gibi. Refleksler de deneme, tekrar ve sürekli alıştırmalarla elde edilir. Bu arada özellikle yetişkin öğrencilerin, öğrendiklerini kullanırken, “dilin bir mantığını yakalama” isteği de doyurulmalıdır.

Bir dili öğrenip kullanabilme becerisi, cümle yapılarına hükmeden kurallara sıkı sıkıya bağlıdır. Dili konuşanların becerisi bir yerde gelir, cümle kurmaya ışık tutan kurallara dayanır. Belli başlı bu kurallar, insana dili anlama ve sayısız ibare ve cümle kurma imkânı sağlar. Dolayısıyla öğrenci, kuralları bilmekle yeterince güçlü olmalı ve öğrendiklerini kullanmakta yeterli performansı göstermelidir.

Adım Adım Arapça, Bilal Temiz hocamızın otuz yıllık fiili tecrübesinin bir ürünüdür. Kitapta giriş mahiyetindeki Arapça temel bilgileri içeren X ünite ile 60 ders yer almaktadır. Giriş kısmında yer alan üniteler şu başlıkları taşımaktadır:

- I. Harfler, Harekeler ve Tenvin, Uzun Harekeler ya da Med Harfleri, Kamerî ve Şemsî Harfler,
- II. Müzekker-Müennes İsimler, İsimlerde Marife ve Nekra,
- III. Soru Edatları ve Bazı Soru İsimleri,
- IV. Müzekker-Müennes (Tek/Çift Organlar), Akılsız Çoğul İsimlerin Müennesliği,
- V. Mekân (Yer) Zarfları,
- VI. “...Nerede?” Sorusu ve Cevabı,
- VII. Bazı Ayrık (Munfasıl) Zamirler, “Bu Nedir?” ve “Sen Kimsin?” Soruları,
- VIII. Basit (Kök) Fiiller, “Ne Yapıyor?” Sorusu,
- IX. “Ne Yapıyor?” Sorusu ve Fiil Cümlesi, Geçişli Fiil, Yakın ve Uzak Mekân Zarfları,
- X. Kelime Sonlarında Açık Tâ ve Yuvarlak Tâ, Hemzenin Yazılışı.

Giriş kısmından sonra yer alan 60 derste konular, gramer esasına göre, ama bolca örnek cümleler içeren metinlerle

* Prof. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
(ymusa@gazi.edu.tr).

TANITIM

sunulmaktadır. Sonra da öğrenci ne öğrendiyse onu uygulayarak çözebileceği, yeterince kolaydan başlayan alıştırmalar verilmektedir. Ardından da yine gramer konusuyla yakından ilgili metinlerin çözümü yer almaktadır.

Her dersin Alıştırmalar/et-Tedribât bölümünde soru başlıkları önce Türkçe, ortalarında Arapça ve Türkçe, son derslerde ise sadece Arapça verilmiştir. Ayrıca, son derste bazı şematik tablolar ile Sarf veya Nahiv kavram ve bilgilerine kolayca ulaşabilmek için, ayrıntılı “Gramer Kavramları İndeksi” kitabın sonuna eklenmiştir. Bu da kitap için çok faydalı olmuş ve işlevselliğini artırmıştır.

Böylece bu kitap, kelime ya da cümle yapısı bilgi-becerilerini bir arada ve içiçe -ama tabi ki en kolay ve basitinden başlamak sûretiyle- kazandıran aşama aşama bir “öğrenim ve beceri merdiveni” oluşturmaktadır. Unutulmamalı ki, hemen her yaşta dil öğreniminde, önce duyulan veya görülen cümleleri taklit etme, daha sonra mantık yürütme gelmektedir.

Alanında önemli bir boşluğu dolduran bu değerli eseri, Arapça öğrenmek isteyenlerin istifadesine sunan Dr. Bilal Temiz Beye şükranlarımı sunarken, daha nice eserleri ilim dünyamıza kazandırmasını temenni ederim.

TANITIM

NİYAZÎ MISRÎ KASÎDE-İ BÜRDE TESBÎ'

Nurettin Ceviz *

Musa Yıldız'ın hazırlamış olduğu *Niyazî Mısrî Kasîde-i Bürde Tesbî'i*, Elif Yayınları arasında 2007 yılında İstanbul'da yayımlandı.

Milletlerin geçmişteki kültür miraslarına sahip çıkmaları onların gelecekte başarılı olmalarını sağlayan unsurlardandır. Bu kültür mirasının temel taşları da yetiştirdiği büyük şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetleri yeni kuşaklara tanıtmak ve onların örnek alınacak yönlerini ortaya çıkarmak ilim adamlarının görevleri arasındadır. Yaşadığımız bu coğrafya içinde yetişmiş ve geriye önemli eserler bırakmış şahsiyetlerden birisi de Niyazî Mısrî (1618-1694)'dir.

Niyazî Mısrî Kasîde-i Bürde Tesbî'i adlı eserde, Niyazî Mısrî'nin bugüne kadar ülkemizde araştırma konusu edilmemiş, Bûsîrî'nin *el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Medhi Hayri'l-Berîyye* adlı Kasîde-i Bürde (Bür'e) diye meşhur olmuş kasidesi üzerine Arapça olarak nazm ettiği tesbî'inin tenkitli neşri yapılmıştır. Bûsîrî (1212-1296), Arap edebiyatında peygamberin methedilmesi konusunda tanınmış üç büyük şairden birisidir. Diğerleri ise Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsarî (ö.1258) ve Abdurrahmân b. Ahmed el-Burâ'î (ö.1400)'dir.

Bûsîrî'nin çalışma konusu olan kasidesi üzerine Osmanlı coğrafyasında ve İslâm dünyasında çok sayıda tahmîs, tesbî', ta'şîr, taştîr, tazmîn, nazîre yazılmış, manzûm olarak bir çok kişi tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve ilmî çalışmalara konu edilmiştir. Bu bağlamda yapılan birkaç tesbî'den birisi de Niyazî Mısrî'nin kaleme almış olduğu Kasîde-i Bürde Tesbî'idir. Bu eserde bahse konu tesbî'in tenkitli metni, Türkiye kütüphanelerinde tespit edilen altı nüshadan dördünün karşılaştırması yapılarak oluşturulmuştur. Ortaya çıkan 161 bendlik metin esas alınarak Musa Yıldız tarafından akıcı bir şekilde Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Çeviri yapılırken tesbî'in yapısına uygun olarak bend bend tercüme edilmesine dikkat edilmiştir. Şiirin başka bir dile aktarılması zorluğu göz önünde bulundurularak, çeviride bir ahenk tutturulmaya çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Bûsîrî'nin hayatı, eserleri ve Kasîde-i Bürde'si özlü bir şekilde ele alınmıştır. Birinci bölümde Niyazî Mısrî'nin hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Kasîde-i Bürde Tesbî'inin nüshaları,

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi (nceviz@gazi.edu.tr).

TANITIM

yazılış sebebi, muhtevası, tenkitli metninin oluşturulmasında takip edilen yöntem, tenkitli metni ve Türkçe çeviri metni verilmiştir.

Sonuç olarak; Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, ülkemizin kütüphanelerinde ve şahsî koleksiyonlarda çok sayıda yazma eser, araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu kütüphanelerde edebiyat, tarih, felsefe, matematik, astronomi ve bu şerhte olduğu gibi Arap dili alanında çok sayıda yazma eser olduğu malumdur. Kültür mirasımız olan bu değerli eserlerin disiplinler arası çalışmalarla süratli bir şekilde bugünkü dilimize aktarılması ve matbu hâle getirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Arapça ve Farsça bilen değerli ilim adamlarımızın kendi alanlarında yapacakları çalışmalar yanında, farklı alanlarda uzmanlaşmış ilim adamlarıyla ortak çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Bu açıdan Niyâzî Mısırî'nin değerli eserini yazma eser hâlinde kurtararak, matbu hâle getirip Türkçemize kazandıran Prof. Dr. Musa Yıldız beye teşekkür ederken, bu eseri yayın dünyamıza kazandıran Elif Yayınlarının yetkilerine de şükranlarımı arz ederim.

TANITIM

FOLKLOR/ EDEBİYAT DOĞU EDEBİYATLARI ÖZEL SAYISI

İbrahim Ethem Polat*

1994 yılının Kasım ayından itibaren 15 yıldır bilimsel makaleleriyle yayın hayatına devam eden folklor edebiyat dergisi 2008 yılındaki 53. sayısını Doğu Edebiyatları Özel Sayısı olarak yayımladı. Derginin bu sayısı bütünüyle Doğu Edebiyatlarına ayrılmış durumda. Derginin genel yayın yönetmeni Metin Turan, böyle bir özel sayıya duyulan gereksinmelerin iki temel eksenini şöyle açıklıyor;

“Birincisi, çok yakınımızda ve çok ortak olduğumuz bir kültürel coğrafyayı algılamakta çektiğimiz sıkıntı, ikincisi de merak duygumuzun sınırlarını genişletme isteği..Doğu Edebiyatlarına sınırlı da olsa, bir kapı aralamanın gerekliliğine olduğuna inandık.”

Özel sayı editörlüğünü Dr. Eyüp Tanrıverdi'nin yaptığı dergide, Hint, Urdu, Arap ve Fars edebiyatlarından farklı ve ilginç konular ele alınmıştır. Dergide yer alan makaleler, çeviri ve tanıtımlar kısa içerikleriyle yapacağımız sunumuyla şu şekildedir.

Halil Toker; **Paryalar Hindistan'da Toplum Dışına itilmiş Bir Halk ve Edebiyatı:** Hinduizm'de dört ana kast olan Brahmanlar (rahip ve alimler), Kşatriya (prensler ve askerler), Vaişya (tüccar, esnaf ve çiftçiler), Şudra (işçiler ve kirli işleri yapanlar) dışında kalan paryaların ve parya edebiyatı örneklerinin ele alındığı orijinal bir makale özelliği taşımaktadır. İstanbul Üniversitesi Urdu Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halil Toker, Hindistan'da kast sisteminin teşekkül ve biçimlenmesini ele aldıktan sonra paryaların oluşum süreçlerini ve toplumun onlara bakışını geniş bir şekilde ele almaktadır. Makalede ilerleyen satırlarda 1960 ve 70'li yıllarda ortaya çıkan parya edebiyatından ve önde gelen parya şairlerinin protest şiirlerinden örnekler sunulmaktadır.

Şinasi Gündüz; **Sabi/Manden Geleneği ve Mandence:** Dinler tarihi alanında saygın eserlere imza atan, Evanjelizm konusunda da Türkiye'de otorite sayılan Prof. Dr. Şinasi Gündüz tarafından kısa fakat özlü bir makale olarak kaleme alınmış bir çalışmadır. Makalede, bugün dünya genelinde sayıları yüz bin civarında olan ve yoğun olarak Irak'ın Basra civarındaki yerleşim birimlerinde ve İran'da yaşayan Sabilerin ve konuştukları dil olan Mandence'nin tarihi varlığı ve günümüze uzantıları ele alınmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

TANITIM

Eyüp Tanrıverdi; **Doğubilimciliğin Kurucuları: Modern Mısır Biliminin Doğuşu:** Derginin bu özel sayısının editörlüğünü de üstlenen Dr. Eyüp Tanrıverdi, makalesinde eski Mısır medeniyetinin tarihçesini ele aldıktan sonra, Batı'da eski Mısır kültürü ilgisini doğuran sebepler ve bu kültüre olan ilgiyi gelişim süreçleriyle birlikte incelemiştir. Makalede, Napolyon'un Mısır seferinden itibaren modern Mısır biliminin kuruluşu, Hiyerogliflerin çözümü, Mısır biliminin olgunlaşmasını sağlayan başta Champollion olmak üzere ardıllarının çalışmaları, bu bilimsel çalışmalardan günümüze uzayan süreçte Mısır biliminin tarihi romanlara yansıyan etkisine kadar oldukça hacimli ve ayrıntılı bir bibliyografya ile ele alınmıştır.

Yakup Civelek; **Fantastik Edebiyat ve Binbir Gece Masalları:** Tzvetan Todorov'dan Berna Moran'a fantastik terimi ve edebiyatı açıklamalarıyla giriş yapan Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç.Dr. Yakup Civelek, bu türün en önemli örneği olan Binbir Gece Masallarının muhtevası, üslubu, çerçevesi, kurgusu ve yapısını derinlemesine ele almaktadır. Binbir Gece Masallarının Doğu'da ve Batı'da etkilerini de irdeleyen yazar, bu masalların Türkçeye çevirilerini de eklemeyi ihmal etmemiş.

M.Akif Özdoğan; **Klasik Arap Şiirinde Şiir Söyleme Yeteneği ve Bilgi Birikimi:** Makalede, İslam öncesi dönemde Arap toplumunda şiir kültüründen Abbasiler Dönemine kadar uzayan süreçte şiir söyleme yeteneği ve birikimi ele alınmış, Arap edebiyatında şiir ve şair eleştirisine kapsamlı olarak yer verilmiştir.

Hüseyin Yazıcı; **Sudan Öyküsüne Kısa Bir Bakış ve Tayyib Salih'in "Bir Avuç Hurma" Adlı Öyküsü:** Modern Arap Edebiyatı alanındaki saygın çalışmalarıyla tanınan İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı, 1930'lu yılların başlarında ilk örnekleri ortaya çıkan Sudan öyküsünün tarihi gelişimini özetledikten sonra, Tayyib Salih'in kısa bir biyografisinin ardından "Bir Avuç Hurma" adlı öyküsünün çevirisini ve tahlilini makalesinde sunmaktadır.

Ali Güzelyüz; **Çağdaş İran Öykü ve Roman Yazarı Bozorg Alevi'nin Hayatı, Üslubu, Eserleri ve İki Öyküsü:** 1904 Tahran doğumlu modern İran öykü ve romanının önde gelen isimlerinden Bozorg Alevî'nin hayatı, üslubu, eserleri ele alındıktan sonra "Bavul" ve "Kurbanlık" adlı iki öyküsü güzel bir Türkçe çeviri ile sunulmaktadır.

F.Betül Üyümez; **Seher Halife'nin Es-Sabbâr (Frenk İnciri) Adlı Romanında Filistin Halkının Yaşadığı İki İnkılap:** Makalede, Filistin edebiyatının önde gelen feminist yazarlarından 1941 Nablus doğumlu Seher Halife'nin biyografisi ele alındıktan sonra, 1970'li

TANITIM

yıllarda İsrail işgali altındaki Batı yakasında yaşayan Filistinlilerin yaşadıkları sorunları, ikilemleri ve şiddetle karşılaşmalarını konu olan “es-Sabbâr” adlı romanı metne dayalı inceleme yöntemiyle ele alınarak analitik olarak değerlendirilmektedir.

Mehmet Şirin Çıkar-Rabia İnan; **İhsan Abdulkuddûs’un Len E’işe Fî Cilbâbi Ebî Adlı Eseri**: Modern Arap edebiyatında önemli bir yeri olan İhsan Abdulkuddûs’un kısa bir şekilde hayatı ve edebi kişiliğine değinildikten sonra adı geçen romanının özeti verilmiş, ardından da romanın dil ve anlatımı üzerinde değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Andelîb Mehmed Esad/ Hazırlayan: Mehmet Yavuz; **Arapların Hikâyât-ı Şâirânesi/Abbas**: Yaşadığı devrin tanınmış yazar ve şairlerinden Andelib Mehmet Esat Efendi’nin (1873-1902) Arapçadan Türkçeye çevirdiği bir aşk hikayesi olan “Abbas”, adlı hikaye “Kütüphane-i Andelîb” serisi içinde “Arapların Hikâyât-ı Şâirânesi” adıyla müellif tarafından küçük bir risale halinde yayımlanmıştır. “Abbas” hikayesi eserde yer alan iki hikayeden ilkidir. Hikayenin konusunu Abbas adlı bir Arap gencinin, kendi kabilesinden bir kızla olan ve dramatik bir şekilde sona eren aşk macerası oluşturur.

Mehmet Yalar; **Zehâvî ve Realist Arap Şiirindeki Yeri**: Makalede, Modern Arap şiirinin realist akımı öncülerinden olan Iraklı şair Zehâvî’nin edebiyatı, şiiri ve bu bağlamda realist çizgiyi benimsemesine zemin hazırlayan kısa hayat hikayesi, realist Arap şiirindeki yeri, edebî kişiliği, şiir konuları ele alınmakla birlikte şiirlerine yöneltilen eleştiriler de ele alınmıştır.

Salih Tur; **Nîzâr Kabbânî’nin Aşk Şiirlerinde Narsisizm**: Çağdaş Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden olan 1923 yılında Şam’da dünyaya gelen Nîzâr Kabbânî’nin aşk şiirlerinde narsisizm olgusunun ele alındığı makalede, şairin şiirleri Salih Tur tarafından ayrıntılı incelemeye tabi tutulmasının yanı sıra güzel bir Türkçe çeviri ile de sunulmaktadır.

Musa Yıldız; **Nobel Ödüllü Mısırlı Yazar Necîb Mahfûz’un Ardından**: Makalede, Nobel edebiyat ödülü sahibi, Mısırlı yazar Necîb Mahfûz, kendisiyle bizzat tanışmış ve hakkında doktora çalışmasının yanı sıra pek çok eserini de Türk okuyucusuna sunmuş olan Prof. Dr. Musa Yıldız tarafından özet bilgilerle ele alınmaktadır.

Durmuş Bulgur; **Muhammed İkbâl ve Mesajı**: İslam dünyasının yakından tanıdığı mütefekkir ve şair Muhammed İkbâl, hayatının yanı sıra, eserlerindeki mesaj ve felsefesi ile birlikte nazariyeleri ile de makalede ele alınmaktadır.

TANITIM

Hannâ El-Fâhûrî/Çeviri: Öber İshakoğlu; **Cubrân Hafîl**
Cubrân: Arap Edebiyatının önemli kaynak eserlerinden sayılan Hanâ el-Fâhûrî'nin iki ciltlik eseri "el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-'arabî adlı eserinin el-Edebu'l-Hadîs adlı ikinci cildinde yer alan Mehcer Edebiyatının en önemli kalemlerinden Halil Cubrân'ın biyografisi Öber İshakoğlu tarafından Arapça aslından tercüme edilmiştir.

F.Rozenthal/İngilizceden Çev: Ali Akay; **Harranlı Bâbâ'nın Kehanetleri:** Rosenenthal'ın Harrân Sabîllerinden Harranlı Bâbâ'nın eserlerini ele aldığı makalesinde öncelikli olarak Bâbâ ismini geçtiği kaynaklar ve bu ismin etimolojisini ele almaktadır. Daha sonra metinlerde kullanılan dil ve kavramlardan hareketle ait olduğu kültür ve dönemi tespit etmeye çalışır. Makaleyi İngilizceden çeviren Ali Akay, orjinal makalenin sonuna İbnü'l-Adîm'in Buğyetü't-taleb fi târîh Haleb adlı eserinde geçen Arapça metnin çevirisi ek olarak verilmiştir.

Regina Gross/Çeviri: Abdullah Kızılcık; **Hilalin Işığında Doğu-Batı Ekseninde Yer Alan Türkler:** Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin ele aldığı, 1995 yılında Almanya'nın Dresden şehrinde "Hilalin Işığında" adlı sergi üzerine Regina Gross'un Doğu-Batı karşılaştırmaları üzerine yazdığı ve Fikrun wa Fann adlı kültür ve sanat dergisinde Arapça yayınlanan makalesinin çevirisidir.

Eyüp Tanrıverdi; **Köy Okulundan Ezher ve Sorbonne'a Akıl Gözünün Gördükleri:** Hümanist fikirlerle yoğrulmuş Mısırlı yazar ve edebiyat eleştirmeni Tâhâ Huseyn'in "el-Eyyâm" adlı otobiyografisinin tanıtımı yapılmaktadır.

Eyüp Tanrıverdi; **Sessizliğin Romanı: Arkaş'ın Günlüğü:** Mehcer Edebiyatının önde gelen kalemlerinden Mihail Nuayme'nin, Hüseyin Yazıcı tarafından çevirisi yapılan 1998 yılında Kaknüs yayınlarından çıkan kitabının tanıtımını içermektedir.

Eyüp Tanrıverdi; **Yasak Şiirler:** Suriyeli şair Nîzâr Kabbânî'nin Yasak Şiirler adlı kitabı Kemal Yüksel'in çevirisi ile Kaknüs Yayınlarından 2003 yılında neşredilmişti. Bu eserin içeriği ile eserden alıntı şiirlerle tanıtımı yapılmaktadır.